

13.997
882-32

ГЛАВНА БИБЛИОТЕКА
"РАДОЈ ДОМАНОВИЋ"
МИСЛОВАЦ

227

VSEVOLOD IVANOV

882-32

NA BORODINSKOM POLJU

13.997
~~9476~~

Иванов Всеволод

882-32

НАСЛОВ ДЕЛА

Na brodarskom putu

Место и год. издања

Laurel 1945

[illegible]

1880
1881
1882
1883
1884
1885
1886
1887
1888
1889
1890
1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1900
1901
1902
1903
1904
1905
1906
1907
1908
1909
1910
1911
1912
1913
1914
1915
1916
1917
1918
1919
1920
1921
1922
1923
1924
1925
1926
1927
1928
1929
1930
1931
1932
1933
1934
1935
1936
1937
1938
1939
1940
1941
1942
1943
1944
1945
1946
1947
1948
1949
1950
1951
1952
1953
1954
1955
1956
1957
1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025
2026
2027
2028
2029
2030
2031
2032
2033
2034
2035
2036
2037
2038
2039
2040
2041
2042
2043
2044
2045
2046
2047
2048
2049
2050
2051
2052
2053
2054
2055
2056
2057
2058
2059
2060
2061
2062
2063
2064
2065
2066
2067
2068
2069
2070
2071
2072
2073
2074
2075
2076
2077
2078
2079
2080
2081
2082
2083
2084
2085
2086
2087
2088
2089
2090
2091
2092
2093
2094
2095
2096
2097
2098
2099
2100

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
„РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ“
ПЕСНОВАЦ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
ГРАДА ПЕСНОВЦА

Бр. 9176

Одељење С

Струка 11/2

S O V J E T S K A K N J I G A

K N J I G A D R U G A

ЧУВАЈТЕ КЊИГУ!

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
„РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ“
ДЕСНОВАЦ

VSEVOLOD IVANOV

НАБАВЉЕНО 15-XI-48
Бр. 686

НА БОРОДИНСКОМ ПОЉУ

ПРИПОВИЈЕСТИ 1939—1943

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
ГРАДА ДЕСНОВАЦА

Бр. 10.997

Струка 882-32

НАКЛАДНИ ЗАВОД ХРВАТСКЕ
ЗАГРЕБ 1945

Naslov originala:

Всеволод Ива~~н~~ов

НА БОРОДИНСКОМ ПОЛЕ
Рассказы 1939—1943

Советский писатель
Москва 1944

Preved

ROMAN ŠOVARY

P E T J A P I J E T A O

Petja je bio dječak bolešljiv, slabunjav, ali ustrajan do krajnosti. Kad je imao da uči zadaće, on ih je učio, sve dok mu se nije počelo smrkavati pred očima, i dok ustajući nije teturao. No kad bi, na primjer, iz fizikalne geografije trebalo naučiti »raspadanje stijena«, on je po završetku učenja jasno vidio pred sobom istrošene vrste kamenih stijena. Graniti su stajali kao rasplinite gromade napominjući svojim obrisima skupine gljiva, a pješčanici su se protezali u vitkim i visokim kolonama, između kojih je glasno hujao vjetar. Inače je Petja imao ride čuperke, a zbog reskoga, zapetog glasa i zbog toga, što se gotovo redovno budio sa suncem, prozvaše ga Petja-pijetao, a ponekad su ga jednostavno zvali Petja-pjetlić.

Jesen je bila duga, suha. Već se približavao studeni, ali čak ni jásike se još nisu pripremale za zimu, a lišće je padalo tako rijetko, kao da je nakanilo padati preko cijele zime. U selo su bili došli na šest dana: Petja, da se oporavi poslije gripe, a otac da definitivno promozga oblik trupa aeroplana, što ga je konstruirao. Otac je bio dugonja, također ridokosi, isto je volio ustajati sa suncem. Lupkajući šiljatim vršcima dugačkih crvenkasto-smeđih cipela govorio bi ujutro:

— Tu ćemo ga mi, taj trup, i pronaći iz prirode, moj Petja-pijetle! Iznudit ćemo ga, tako reći...

A kad bi prolazili dugačkom seoskom ulicom i sreli kravu, konstruktor bi, pokazujući njenu gubicu, govorio:

— No i to ti je trupina! Tijelo nimalo podesno za let! Je li istina, ha?

Uoči slobodnoga dana stiže i mati iz grada. Ona je bila glumica, i kad bi se vraćala iz kazališta, sva je osobito ugodno mirisala nekim živahnim i bujnim mirisom. U starijskim je komadima vrlo dobro igrala dovrtljive i vesele služavke, i Petja je volio sebi predočivati, kako ona zgodno, ne vrijeđajući nikoga, zbija šale na pozornici, a kazalište se grohotom smije. Uostalom, njega su rijetko puštali u kazalište: smatrali su, da mu uzrujavanje škodi.

— Prema tvome vatrenom promatranju — govorio bi mu otac — još ti je rano da težiš za pozornicom. Pa i nisi ti stvoren za pozornicu, Petja. Za te je, da postaneš konstruktorom, u najmanju ruku. A do toga će vremena čovječanstvo toliko uznapredovati...

I on bi svojim dugačkim rukama pokazivao, kako će do toga vremena, dok Petja bude učenjak, čovječanstvo pokročiti naprijed. U toj je gesti bilo nešto tako široko, da bi Petji srce zamiralo, i oči bi mu se zakrijesile.

Zajedno s Petjinom majkom stigao je i Vasilij Jegorić Korostiljov. Taj je dječak svega tri godine stariji od Petje, ali ima tako ozbiljno i mrko lice, takve crne namr-godene obrve, takvu značajnost u kretnjama i glasu, da ga nisu drugačije ni nazivali nego Vasilij Jegorić Korostiljov. Stalno je sa sobom nosao nekakve preparate, torbice, staklenke, iz džepova su mu virile cijevi za radio, i on je to sve nastojao prevesti na »jezik brojki.« Uspevši se na brežuljak, s kojega se otvarao pogled na selo, on pogleda dolje niz obronak, odakle su počinjale šumice, i reče:

— Tu se samim prirastom šume mogu hraniti stotine automobila.

I odmah stane Petji pripovijedati, kakav je to automobil s plinskim generatorom, i kakvi su komadi drva, kojima se on hrani. Šumice su dolje stajale u ružičastoj maglici; jásike su jedva primjetljivo trepetale, a breze su bile zaodjete u tako jarke žute suknjice, kao da ih je ljetno sunce ostavilo za uspomenu na sebe. Petja je sebi predočivao, kako se hrane — žvaču i ispuštaju laki dim stotine raznobojnih automobila, kako jure poljanama, među crnim hrpama treseta, što ih kolhoznici odavde odvoze za gnojenje polja. Petja krotko upita:

— Ali i treset valja? Za auto?

— Na treset mislimo — odgovori Vasilij Jegorić Korostiljov i namrštivši svoje crne obrve prijede na razgovor o Čehoslovačkoj. On je bio ljut i dalekovid političar: držao je, da će njemački napadač sada preko Čehoslovačke prodrijeti na Balkan i dalje...

Kućica, koju je njihova obitelj unajmljivala svakoga ljeta i jeseni, stajala je na kraju sela, pokraj škole. Odmah iza škole počinjala je šumica, spočetka rijetka, a dalje sve gušća i gušća.

U kućici je čisto i udobno. Velika bijela mačka primi ih umiljato podigavši uvis svoj široki kitnjasti rep. Ah, po svemu se vidi, da predstoji veselo veče, puno sadržaja!...

No tek što zapališe žutu petrolejsku lampu, tek što po glatkim okrećenim zidovima poskakaše lijepe i čudne sjene, i mačka postade slična tigru, Petju obuze velika žalost. Dogodilo se to tako, da Vasilij Jegorić Korostiljov, položivši do svojih nogu debeli ruksak i dugačku kruto nabitu vreću, nije odmah počeo vaditi stvari iz njih, a baš je ta vreća Petju osobito zanimala. Moglo se pretpostaviti, da je u njoj čamac, koji se može složiti. Rječica je doduše

udaljena osam kilometara, ali Vasilij Jegorić Korostiljov, prema vlastitoj izjavi, »voli svladavati udaljenosti.« Vasilij Jegorić Korostiljov gledao je vreću i ruksak, lice mu je bilo usplahireno, zamišljeno i bilo je u njemu — kako je Petja nalazio — nešto od Čapajeva. Stisnuvši usnice on je očito u mislimo vadio stvari, tako da, kad uistinu dođe do vađenja, ne izgubi ni jedne minute!

Petja je neizmjereno štovao Vasilija Jegorića Korostiljova. No uza sve to nije se htio ponižavati. On upita nešto resko:

— A što mislite raditi?

— Daj mira, dječake — basom reče Vasilij Jegorić Korostiljov, i iz glasa mu je zvučila neka grubost.

Tad Petja pride ocu. Otac je baš bio svršio svoj razgovor. A taj je razgovor zaista bio za divljenje!... Jučer je otac, mučeći se kao obično svojim trupom aeroplana, pošao na šetnju u šumu, a Ridov, običan psić, sitan i oštar, malo sličan lisici, odjedamput diže iz jasika cijelo leglo tetrebova, valjda šest komada!

Pruživši među koljena dugačke i čvrste ruke otac je zamišljeno gledao vreću, što je ležala do nogu Vasilija Jegorića Korostiljova. I najednom Petji sine, da je Vasilij Jegorić Korostiljov dovezao puške! Sad mu bude jasno, zašto je otac noću odlazio na telegraf, i odmah mu postadoše razumljivi obrisi vreće. Oni su se spremali u lov! I otac i Vasilij Jegorić Korostiljov čekaju, dok Petja zaspi, da mogu izvaditi puške pa će sutra rano ujutro u šumu. Sad mu je i to postalo jasno, zašto je Vasilij Jegorić Korostiljov, došavši do kućice, iz svojih bezbrojnih džepova izvadio otpatke kobasica, zamotane u papir, i dao ih Ridovu, i zašto su to psetance pustili u kuću.

Petja ujedljivo upita:

— A možda su to uzletjele čavke?

Ne odvrćajući pogleda od vreće otac će mu na to:

— Ti si sam čavka. Idi spavati.

A lice mu je bilo uzbuđeno... »Pa dakako« — mislio je Petja ožalošćen — uzrujavaš se, kad izmišljaš najudobniji i najkorisniji trup aeroplana! Ali uzrujavati se zbog nekakvih čavki, koje, tko zna, zašto, tumaraju po jasiku...« I Petja pride majci. Ona pažljivo pogleda njegovo zažareno lice i uznemireno ga upita:

— Jesi li danas mjerio temperaturu, Petja-pijetle?

Petji se i to pričini do krajnosti uvredljivim. Četiri dana je već imao normalnu temperaturu i osjećao se izvrsno! Jednostavno su ga tjerali spavati. Ipak kao ponosan i dosljedan dječak reče:

— Pospan sam.

Majka ozbiljno shvati te riječi. Ona ga kroz tijesan mali hodnik odvede u sobicu. Tu je on spavao zajedno s Vasilijem Jegorićem Korostiljovom, obojica na pletenim divanima, a usto je Petjina postelja bila pokrivena njegovim ponosom — jorganom od paperja. Ali sad mu se gadilo leći pod taj plavi jorgan od paperja, no ipak polagano leže. Poljubi mamu bez onog osobitog i čudesnog zadovoljstva, kojim ju je vazda cjelivao, i pričini se, kao da zaklapa oči. Čuo je, kako je mati zatvarajući vrata rekla:

— Umoran je, a vi ćete još onamo...

Kraja rečenice nije čuo. Žao mu je dobre i blage mame, koja je shvatila, da njega, Petju, žaloste.

Otac i osobito Vasilij Jegorić Korostiljov ne mogu to nikako shvatiti! Iz sobe, gdje se jelo, muklo su se čuli

zvuci, no i usred glasova može se razabrati, kako škljoca zatvarač puškin, kako Vasilij Jegorić Korostiljov vadi provijant, kako padaju teški mjedni naboji, i kako se jedan otkotrljao pod stol, kako se mačka htjela poigrati s njim kotrljajući ga, i kako je Vasilij Jegorić Korostiljov otjerao tu mačku.

Velika je gorčina mučila Petju. »Otac« — mislio je Petja »tobože je neki javni radnik, izumitelj... Staljinovu sliku ima na stolu. A zar tako postupaju javni radnici?... Zar se tako živi pod socijalizmom?« Nekako je još pojmljivo razočaranje u prijatelju, u Vaski Korostiljovu. On je davao dovoljno podloge za to razočaranje. Ono se davno nakupljalo u Petjinoj duši. Ali otac!.. Otac, koji je uvijek toliko toga shvaćao, kojemu se možeš obratiti, da pomogne u rješenju bilo koje zadaće... Otac je podlegao utjecaju Vasilija Jegorića Korostiljova, nedotupavog i samodopadnog kemičara!..

I odmah Petju spopade želja da im se osveti. Dugo je razmišljao, da pronade nešto, što bi obojici bilo jednako gorko — i dosjeti se! Isprva je htio da ustane u cik zore pa da im iz patrona izvadi svu sačmu, ali onda uvidi, da mu za taj posao nedostaje vremena. Tad se sjeti, da Uljana Maksimovna, gazdarica kuće, ustaje još prije svitanja, da svoju »Čiganku« otjera u čordu. Čim se izjutra zaori grubi glas »Čiganke«, crne krave oštih rogova, Petja će se dići. Kroz terasu će otići u šumicu. On pozna klanac, iz čijeg je dna Riđov istjerao leglo. Treba proći hrastove, uspeti se do smreka, a tamo se za proplankom vidi taj crvenkasti klanac. Prokrstariti klanac batinom tri-četiri puta! Tetrebovi će se dići i odletjeti! Nek onda zlosretni lovci traže u šumi divljač!

I on predoči sebi, kako ustaje. Vani je još sve modro. Krupan mraz pokriva zemlju. Glinovit ga tvrd puteljak vodi do hrastika. On ide, prestizava stado, a čobanin s dugačkom trumbetom, načinjenom od bijelog lima, pita ga:

— Kamo tako rano?

Petja će odgovoriti, da ide po brestovinu za gorivo, ili najbolje da kaže, da ide brati gljive. Čobanin, mlad momak s podbuhlim licem, jako je razgovorljiv. On će ga uputiti, da pode nadesno, u smrekovu šumu, tamo ima rujnicâ, no Petja će se držati lijevo, samo lijevo — i eto ti pred njim klanca, a tu je jâsik. Ide on, razmiče rukama grane pokrivene mrazom. Ridov, koji mu se prikrpio, najedamput se zaustavi. Čuje se karakteristični trepet krila, i golemo leglo tetrebova diže se uvis iz jâsika. Onda će Petja reći: »Tako vam treba! Ne vrijedajte, ne prezirite omladinu, ona je vaša uzdanica, ona je nada sviju!...«

I čim u mislima izusti te riječi, osjeti, da mu se cijelo lice oblilo suzama, i tako je bilo mokro, kao da su sve jâsike cijele šumice na nj nabacale svoje mokro i okruglo lišće. Bude mu žao ne samo sebe, primorana na takav postupak, već i oca, koji se odvratio od života, i Vasilija Jegorića Korostiljova, koji se tako udubio u nauku, da već ne shvaća jednostavnih i pristojnih odnosa među ljudima, a najviše mu se nekako sažalila njegova dobra i okretna mama, koja ne pojmi sve to užasno, što se zbiva u porodici... Jasikovo se lišće sve više i više ljuljalo nad njim. Lomot tetrebovskih krila postajao je sve glasniji i umiljatiji, sve se počelo okretati oko njega — i on usne...

Kad se probudio, bilo je krasno sunčano jutro. Tako je bliještilo, te skoro nije mogao otvoriti oči. Uz krevet

mu je stajao otac. Kraj njega Vasilij Jegorić Korostiljov. U rukama su im sjajne puške. Otac ga zapita:

— Jesi li se ispavao?

Petja se još ne prisjeti uvrede. Zasljepljivalo ga blistanje puške. On pogleda oca i raspoloženo odgovori:

— Jesam.

— Mi ti nismo govorili, da se spremamo u lov: da se, braco, ne uzrujaš, nego smo htjeli, da se valjano ispavaš. Hajdemo, Petja-pijetle!

— Ustaj, Petja-pjetliću, zlatni češljicu — reče mu Vasilij Jegorić Korostiljov.

Tako sad oni idu svi zajedno. I evo pred njim hrastika. Prolaze kroza nj. Zatim jasikom presijecaju šumicu. A eno se već vidi i crvenkasti klanac, sav do vrha obrastao trepetljivim jasikom. Uzduh je nepomičan i blistav. Krajnja jasika za samu stazu tako je ružičasta, kao da se srami, što zna, da je tetrijeb tu, a ne može da to kaže!

Ridov naćuli šiljaste uši. Petja sav dršće. Njemu se čini, ako otac i promaši, da će Vasilij Jegorić Korostiljov, koji tako sigurno drži pušku kao epruvetu u laboratoriju, bezuslovno zamjernom točnošću ispaliti svoj metak, baš kamo treba! I Petja se osjeća neobično voljko. I ne može se prisjetiti, što je noćas mislio. Život je divan i prekrasan. Divna je i radosna šuma oko njega — pa što da misli o noći?..

— Pst... pst... — šapne otac podigavši prst i pokazujući na Ridova.

A oko njih sve zamire u mučnom i slatkom očekivanju.

1939.

M R A M O R

Studenti geologije Vanjkov i Dranjicin naumiše da prokrstare Altajskim gorjem. Nabaciše silnu i zamršenu maršrutu, budući da je Vanjkov uza svoju struku volio obilne vode i tučne ribe, a Dranjicin je žudio da u gorama, osobito po gorskim livadama, traži lukovičaste biljke. Maršruta kao maršruta, ali s novcima je malo zapinjalo ili — kako je Vanjkov govorio — »méka je već na udici, samo se još plovac lijeva«.

Nakon duljega razmišljanja odoše u jedan od odjela gradnje Palače Sovjeta i ponudiše se, da bi za umjerenu nagradu mogli potražiti kamenolome najboljeg i za gradnju najprikladnijeg mramora. Primiše ih prijazno: pokazše im uzorke stigle iz svih krajeva Saveza. Ali Vanjkov i Dranjicin odrešito izjaviše, da konkretni kristalinični vapnenac možda i odgovara za razdjelne ploče i tesanac za gradnju, ali nipošto za fasadu građevine, koja pred cijelim svijetom ima da utjelovljuje narodni ponos i pobjedu. Visoki inženjer sa zavnutim obrvama uzdahne i reče im, da je u mladosti i on sam tako znao misliti... Jednom riječju, novaca nisu dobili.

Nakon toga naši se studenti uposliše kao prigodni elektromonteri u Poljoprivrednoj izložbi, koja se upravo žurno gradila, te u neprekidnom i veselom radu, istina-bog primjetljivo omršavivši, izvukoše po pet stotina rubalja, od roditelja dobiše svaki po stotinu — i otpu-

tiše se na Altaj. Ali kako im se sveudilj po glavi vrzao razgovor s inženjerom dugih obrva, to oni nedugo nakon odlaska poslaše hitno pismo rajonskome centru blizu sela Andronovskog na Altaju, odakle su kanili započeti istraživanje i pješačenje — da eto »u vaš rajon dolaze studenti geologije, dobrovoljci, u potrazi za mramorom za Palaču Sovjeta, i nije li možda rajonski centar što načuo o mramoru, jer prema svim podacima Andronovska dolina leži u razvodu, kojemu se na jednoj strani završuju brda eruptivnih vrsta, a na drugoj počinju neeruptivna«?..

Odmicale su zadimljene i uljem zamašćene, sitne i kao ikra guste stanice, s prašinom i čađom jurili su im u susret gradovi; odasvud su milili putnici, radosni i užurbani, kao da su bogzna zašto s one strane čekali na vozne karte. Ravnica, ravnica... Eto napokon Vanjkov i Dranjicin ugledaše brda. Ležali su, kao što čovjek leži, kad se odmara, na boku uprijevši se na lakte, razgledavali oko sebe livade i kao da su nešto računali i bilježili. »Da, ne mogu kuditi takve kristale« — kao da je u šali htio reći Vanjkov, ali iz poštovanja prema brdima prešuti. Vlak je primjetljivo počeo voziti bučnije. Mladići su stajali kraj prozora, obojica sjajnih očiju, podjednakoga stasa, u prugastim košuljama, a gore su im se pričinjale bliskima i shvatljivima, gotovo kao sjena njihova drugarstva.

Rajonski su centar, dakako, prespavali i iskricali se na slijedećoj stanici prilično nezadovoljni zbog svoje nepažnje, jer su morali nadoplatiti razliku za vozne karte. Stajali su kraj vrtića na stanici položivši svoje ruksake na zemlju i obuvali velike skijaške cipele potkovane

željezom. Žalili su jedan drugoga: put je dalek, a evo sad moraš vucariti ribarsku mrežu, a ti lonce za lukovice.

Kraj njih prođe telegrafist. Nasmjehnuvši im se pogleda ih.

— Ekspedicija? Ili izletnici?

— Gdje da nađemo izvoščika? — sa svoje strane podrugljivo se smješkajući upitaše oni. Moramo u Andronovskoje.

— U Andronovskoje? Usred žetve? Tā nema vam tu uopće izvoščika. Iz rajona vozi autobus. A zašto ste se tu iskricali? —

— Mi tražimo mramor odgovore oni ponešto zbunjeno. —

— A-a... progovori telegrafist sa strahopoćitanjem razgledavajući geološke ćekiće. — Morali biste se obratiti u rajon, jer ovako je daleko pješaćiti.

Studenti kupiše svaki po jedan veliki hljeb, pregledaše kolićine svojih konzerva — i uputiše se natrag u selo Andronovskoje, da odande preko brdā stignu gotovo u Gorsku Šoriju. Hodali su brzo, ali su ipak trebali skoro ćetiri dana do Andronovskoga.

Uzduž ceste stajale su smreke, kojima je tu i tamo iz pijeska stršilo debelo smolasto korijenje. Gdjekada je put presijecao dolinu ili rijeku, i onda su ih obavijali vanredno ugodni i mekani miomirisi. Uzduh im se pričinjao svijetlo zelenim, a oblaci nad zemljom kao cvijeće.

Izaćošē na kamenit, hridovit rt na rijeci — »ćeletina« ili »bićić«, kako se tu zove — i naložiše vatru, da ispeku krumpira i skuhaju ćaja. Obale rijeke bile su izrezuckane šarama kao pjesma ševina, a mladići su uz žubor i bu-

čanje vode raspravljali o tome, da li će pri najavljenoj velikoj opoziciji Marsa biti potvrđeno, da je naseljen.

U Andronovskoje stigoše oko podne. U noći je bila pala krupna rosa, pa ma kako su mladići oštro koračali, ipak su se jedva jedvice mogli malo ugrijati, a i jeli su jučer malo. Potražiše školu, da zaištu obavještenja: učitelj valjda nije u žetvi. Učitelj je Kuščenko, golem rido-kosi muškarac. Čini se, da ga je priroda improvizirala iz svakojakoga materijala, koji joj je došao pod ruku, a govorio je u raznim tonovima. On zapjeva dječjim diskantom stišćući im ruke i radosno im gledajući u oči:

— No, a ja sam već mislio, da ne ćete stići ovamo, drugovi studenti! Samovar samo što mi nije pregorio! Već ga treći dan ložim.

— Zar ste nas čekali?

— Pa nego šta, nego šta! Je li vas telegrafist vidio? Je li vas vidio? Dabogme, i kvrc na aparatu u rajon. A odanle meni telefonski: pripazi, da se ne bi slučajno zamjerio studentima. I iznenada se nečuveno krupnim basom počne smijati. — E, a sad založite, založite, a onda ćemo u razred. Ha-ha-ha!

Studenti založiše — i baš ljudski založiše, pa kad se najedoše, bude im razumljivo, da je put bio dalek i zbog nenaviklosti težak. »Lijepo će biti u razredu malo prileći« — tako pomisliše idući u razred za učiteljem. Usred hodnika ugledaše plakat. Njegov ih sadržaj prilično osupne i čak uznemiri. »Pozdrav Palači Sovjeta i njenim graditeljima — pročitajte na njemu.—

— Koga to pozdravljaju? — upita Vanjkov.

— Pozdravljaju uopće, a napose, dakako, tiče se i vas kao dobrovoljaca — burno odgovori učitelj širom otvarajući vrata razreda.

Srca studenata zakucaše silnom snagom. To, što sada ugledaše, bilo je neobično, dostojno divljenja.

Sav pod od školske ploče do klupâ, a i sve klupe bijahu pokrivenе bijelim, žutim, plavkasto sivim kamenjem, pod površinom kojega su se, kao šara pod cigaretnim papirom, osjećali neobični tonovi i boje. Kamenje je bilo razne veličine, ali ipak ne veće od šake, i po tragovima čekića moglo se zaključiti, da su ga odlomile nevješte ručice.

— Ma tko je to donio? Zar školska djeca? zapita Vanjkov.

— Ona! Dobrovoljno! Možda da odemo u više razrede?

— Idemo.

Dan se razigrao. Sunčani je sjaj napunjabo velike svijetle sobe i osobitom je snagom blistao kraj kamenja stvarajući, tako reći, cijela jezerca svijetla oko njega. Mramor se prelijevao sad u sivoj boji s bijelom, sad je mliječna bila prožiljena ružičastom, sad je po crnoj skakutalo neko daleko, jedva uhvatljivo zelenilo, sad je opet smeđo crna bila sva pokrivena crnim bobicama. Dranjicin primi u ruku komad. »Lijep kamen« — pomisli on i sav nekako zadržće od ushita. Učitelj uhvati taj njegov ushit i reče:

— Takvu vrstu kod nas od milja nazivaju »puricom«. Više bi odgovaralo, da je nazovemo fazanom! — Učitelj dohvati rumen kamen s bijelim rubovima i usklikne: —

A ovaj su kod nas prozvali osvitnim! Trebalo bi ga preporučiti za kupolu ili strop.

— Na kupolu bi dobro pristajao — muklo potvrdiše studenti, a učitelj pomisli: »Sposobni momci, oprezno se odnose prema životu.«

E, onda skoro da je vrijeme da podemo na pijacu? Bit će, da su još dovezli.

— Šta?

— Pa razne stvari, a za vas mramor. Kolhoznicima je usput na pijacu — ja sam ih obavijestio. Donijet će, koji se zanimaju. Dakle na pijacu!..

Ali nije im bilo suđeno da odu na pijacu. Kolhoznici, koliko su se god žurili da posvršavaju svoje poslove na trgu, ipak nadoše vremena da svrate u školsko dvorište i da istovare po koji grumen mramora. Sad već studente nisu susretali skromni dječji primjerci, već gromade, koje su dva čovjeka jedva mogla dići.

Tu su ležali grumeni ružičasto crveni s tamno zelenim augitovim kristalima, žućkastosmeđi s divnim voštanim sjajem, u kojem se kao kroz velo — u nedalekoj budućnosti — već mogao nazrijevati nečiji isklesani lik.

Sijedi kolhoznik Astirjov dovezao široku crnu ploču mramora s bijelim okameninama. Popravivši od trave zelene hlače i skočivši u kola, koja su jako vonjala po katranu, on im reče:

— Znamo, šta gradimo. Znamo, i gdje ćemo ga naći, mladi drugovi.

Oči mu se mladenački krijese kao komadi toga mramora, što ga je dovezao, a sijede mu obrve veselo skakuću po širokomu garavom čelu.

— Otkud ga imate toliko? — zapita Dranjicin.

— Mranmora? — reče starac. Pa mi od toga mranmora palimo vapno. Eto tako i znamo, gdje je i kakav je. Imamo mi takvu cijelu dolinu. Već smo davno njime htjeli počastiti Moskvu. Ako ustreba, izlomit ćemo sva brda.

Da donekle saberu misli, studenti primijetiše, da bi se htjeli okupati i malo otpočinuti.

Rijeka je ravnom svijetlo plavom crtom dijelila cijelu Andronovsku dolinu baš na eruptivne i na neeruptivne vrste kamenja. Uostalom, brda su na prvi pogled jednaka i s ove i s one strane, i pričinja se, kao da jedna strana odrazuje drugu.

Na obali leže istovareni čamci. Na dnu su im blistale riblje ljuske i tanke stabljike trske. Doplovilo još nekoliko zaostalih čamaca. Muškarci iznijeli košare s ribom. Žene su išle s omalnim kovčezima i petrolejskim kantama. Tri se ribara zaustaviše kraj studenata. Upitavši ih za zdravlje i odakle su, da nisu iz Moskve, ribari izvadiše s dna košara komade bijela kamena s jarko malinovim pjegama, kao da su na njemu zgnječene jagode, ili kao da su od riba zaostali tragovi zgusnute krvi.

— Kamen nam je lijep, ali se kala — reče ribar, mršav čovjek širokih crnih očiju — eno, s one strane doline je bolji: iz toga kamena, ako te volja, baš i čipke možeš izraditi.

Kupanje nije studente osvježilo. Sad im se činilo, da stoje protiv sunca — ništa se ne vidi, sad opet kao da ih žeže vjetar i svijetlo, pa čak i koža kao da im puca, a zapravo im se srce stislo. Onda se uputiše u brda. Ali tek što prodoše pijacu, koja je pjevala bućeci i kriješćeci u

sav glas, obasuta svijetlom i gorskim vjetrom, studente dostigne Stjopša, mali brat učiteljev. Zaustavivši se pred njima na putu on im reče:

— U brda ste pošli, jelte? Bratac vas je opazio, poručuje vam: šta da tratite zdravlje? Treba da se posavjetujete sa seljacima. Oni će vam reći, gdje je kakva vrsta. A mi, gle, kakvu smo još našli!

Na dlanu mu je ležala pločica mramora od prilike centimetar debela i unatoč toj debljini studenti su kroz tu pločicu mogli na dječjoj ruci vidjeti jedva primjetljive linije. Studenti se pogledaše. Kuda zaista da ideš, tã što možeš naći boljega, kad najbolje vrste mramora propuštaju svjetlost u dubinu do najviše četvrt centimetra, a ova tu gotovo na centimetar!

Stjopša turi ruku u džep i izvadi još jedan kamen, bijel, sličan grudi snijega, sa slabim žutim pjegama, naoko mekan poput pahuljice, kao da su se na njemu otisnuli tragovi dječakovih prstiju.

— Valja? Samo se pioniri boje: je li dosta čvrst?

— Čvrst je, čvrst! — odvratiše studenti smijući se i vraćajući se u školu. — Pa kako da ne bude čvrst, kad vam je sav život takav?

— Kakav? — upita dječak ne razumjevši njihove misli.

Studenti su samo gledali na nj smješkajući se nježno i radosno. Divan život! — htjedoše reći. I pogledavši jedan drugoga prasnuše u smijeh. I mališan se nasmija ne znajući razloga smijehu, ali radujući se izvanrednoj punomu i srdačnomu njegovu zvuku. A studenti su se smijali zato, što im očito ne će biti suđeno da hodaju po brdima, da traže, mjere, razgledavaju — imaju samo da izaberu naj-

bolje vrste, da ih upakuju i da ih otpreme u Moskvu oholom inženjeru s dugačkim obrvama te da eventualno još provjere, da li toga najboljega mramora ima mnogo u brdima. Zacijelo mnogo, stijene stoje netaknute. »Divan, čaroban, silan život!« — mislili su žurno idući k školi. — Trebalo je samo da se dozna, da je za Palaču Sovjeta, i već je bez ikakva naređenja, gotovo bez riječi, pred njima, istraživačima, ležalo i iskrsnulo izvanredno, rijetko kamenje! I s krajnjim čuđenjem i ushitom studenti su prolazili selom slušajući čas pjesmu, što je dopirala izdaleka, čas žamor i buku pijace, čas šuštanje lišća na drveću, što ga je pokretao gorski vjetar, čas pogledavajući na sunce, koje je već visoko stajalo na nebu — sunce, golemo, sjajno, široko sunce doista divne i vazda stvaralački neočekivane naše zemlje.

1939.

Ž A L O S T

— Da, sreća je ljubomorna! Prema tome, njoj je kao svakoj ljubomori svojstven stid. Tako dolazimo do zaključka, da pravu sreću prešućujemo, a ona definicija sreće, što je stalno imamo na jeziku, nije ispravna, nije točna...

— Ti, dakle, nalaziš, Aleksandre, da je svaka sreća, koju mi priznajemo, u najboljem slučaju samoprijevara?

— Da, to je težnja za srećom. Bilo kakvom! Ma koliko! Posvema zakonita težnja uostalom. Khe-k!

Tu doktor Makarjevskij ispusti kratak sipljivi zvuk, koji je trebao izražavati, da su njegova razmatranja završena, i da se valja latiti posla. No ipak, svukavši kućni haljetak i bacivši ga na naslon stolca, on se okrene k prozoru.

Sunce se s mukom, kao pandžama, probijalo kroz oblake. Zrake su njegove svakamo prodirale. Slijevale su se s trave, s lišća još proljetno zatvorenoga, s mokroga krova — i tako obilno, kao da vjetrić duva na srce. Prostrano dvorište sa zdencem u sredini postavljenim kao za perspektivu — doktor je katkada slikao akvarele i zato je volio umjetničke promjene — dvorište se preko noći pokrilo visokom i vitkom travom. Na njoj je drhtala rosa puna mjehurića.

Vrata bolnice grubo zaškripaše. Jedamput, dvaput i treći put. Vrijeme je započeti primanje.

Aleksandar Jakovljević se okrene k ženi. Ona je stajala naslonjena na ormar držeći u rukama otrcanu, iznošenu torbu za spise. Okrugle njezine velike i nekako čvrste oči gledale su u muža pune nježnosti i ljubavi. Pod širokim pačjim nosom lako joj se izdizala elastična gornja usnica. Lice joj je, kao uvijek za sličnih rasprava, bilo ponešto prkosno, a ponešto i pokajničko. Doktor je uživao da gleda u to lice. I kao obično, malo i tužno. Eto, tako oni debatiraju svaki dan, a zašto?... Doktor se nasmiješi i lagano potrepta ženu po ramenu.

— Idi, idi, patkice, idi — reče joj tiho. — Pačići te zacijelo već čekaju, nikako da te dočekaju.

— Stani, stani, Aleksandre — zadržavajući njegovu ruku na svome ramenu progovori žena. — Ti upravo kao da žališ, što si sretan?

On joj odgovori, kako joj je često odgovarao, a tako je odgovarao zato, što se ona prva odvažila izreći tu rečenicu:

— Sreća bez djeteta, Irinuška, isto je, što zajam bez otplate. No, hajde ti k svojim školskim pačićima!.. Patka zabrbotala, obale zazvečale, more se uzburkalo. Što je to?

Žena se nasmija. Ona je voljela zagonetke i znala ih je svu silu. Ali on je ipak našao novu! Ona mu obeća uveče donijeti odgonetku i tad se sjeti, da ga zamoli, neka se svrati k njoj u školu, kad se bude vraćao iz lova. Ona će kasno doći kući, jer poslije obuke ima nastavničku sjednicu. I žena ode svojim brzim korakom izbacujući ruke ispred sebe, kao da se hoće rvati.

Ženinim odlaskom bol, što je osjećao od njihova razgovora, kao da se stišala. »Kažu, da pješćani prud

ublažuje uzburkavanje« — mislio je doktor. — »Moguće! Ali ipak je brod, koji ja vodim, čini se, tek nedavno otplovio s velikih dubina, jer one se još i dalje nejasno vide, i još od njihova plavetnila srce tuče.« Obukavši haljetak i pokupivši ceduljice, koje je trebao ponijeti u bolnicu, doktor nastavi razmišljati o svojoj ženi: »A kako se daleko i brzo prenosi nesreća, Irinuška! Evo primjera. Nikada se i nikomu nismo žalili, da je glavna naša nesreća, što nemamo djece. Ali svi znaju i pretresaju činjenicu, da doktor Makarjevskij i njegova žena, učiteljica Telješova, nemaju djece. Ah, kakva šteta! I ne će imati? Oh, nesreća, nesreća!... A da smo zadovoljni time, što nemamo djece, tko bi nas ogovarao? Uopće sreća postoji u životu kao sjena na slici: sjena je potrebna, i primjećuju je samo umjetnici, a pokušaj otpočiniti u toj sjeni«.

Proljeće je bilo blago i time je budilo uzbuđenost; to se opazalo po licima pacijenata. Uopće nitko ne voli biti bolestan — i kako je govorio bolnički vratar Matvej — »špitalsku pjesmu nitko ne obučava«, ali sada se, pored težnje za što skorijim ozdravljenjem, osjećalo nešto osobito. Zato se Aleksandar Jakovljević trudio da bolesnike što prije osluša, perkutira, propiše lijekove — pa uopće treba malo brže liječiti!

Ordinacija seoske bolnice, čista, svijetla, s plavkasto sivim tapetama i s akvarelima, koji su prikazivali rad kolhoza, a bili su naslikani doktorovom rukom, odisala je proljećem. Čak i miris lijekova pričinjao se i bolesnicima i doktoru nekako milostiv, uzdizao ih je. U susjednoj čekaonici šaljivim je basom pjevuckala medsestra Julija Vasiljevna, stasita i vječno uzbuđena. Uzrujavala se uvijek zbog kakvegod gluposti, i to ne iz njezina, već iz

tudega života. A takvih je gluposti ona znala svu silu; ako joj se može povjerovati, lako se može pokazati, da je cio svijet šenuo pameću.

Oko dva sata, osjetivši laku vrtoglavicu od napornog rada, doktor se digne i učini nekoliko koračaja po ordinaciji. »Da, godine su tu, vrlo poštovani druže! Vrijeme je, da već puštate bradu. Vidiš, prošle jeseni toga još nije bilo, a sad se umaramo, razdražujemo...«

Visok muškarac u grubomu crnom kaputu, s ordenom na prsima, skine s kola dječaka i lako ga ponese na rukama k vratima čekaonice. Žena, također visoka stasa, samo mršava, uzme gunj i kožušić, kojim je dječak bio pokriven. Dječak je jako kašljao. Otac ga je oprezno nosio, nesigurno je stavljao sad jednu, sad drugu nogu, kao da krči put u mraku na nepoznatu mjestu. Doktor prepozna muškarca. To je bio Kopilov Ivan Petrović, jedan od prvaka u kolhozu, čovjek veseo i okretan, s takvim lagodnim smijehom, da su ga na kilometre prepoznavali po smijehu. Od svoje je žene doktor mnogo čuo o sinu Kopilovljevu Sergunjki. Jedno je vrijeme, vidjevši Sergunjkine crteže, doktor čak pomišljao, da ga poučava u crtanju... A sada, i ne pregledavši ga, doktor je mogao ustanoviti, kakva je bolest izazvala taj nezasitni kašalj, to previjanje tijela i tu olovno srebrnastu boju vjeda.

Premda je doktor već preko sedam godina radio u svojoj struci, ipak je, čudno, dosada uvijek drhtao, kad bi pregledavao dijete. Njemu se sve činilo, da ne će moći postaviti pravilnu dijagnozu. I sad mu je srce jače zakuvalo, obuzela ga tjeskoba.

— Događa se, događa se — mrmljao je čas prislanjajući uho, čas odmičući ga od vrelih grudi djetetovih.

Majka, koja mu se početka pričinjala smetena i ograničena, odgovarala je sasvim razborito. U početku bolesti pomogla je djetetu najrazumnijim mjerama, a eto, Ivan Petrović, kako je ušao u bolnicu, nije ni riječi mogao izustiti, već je samo slijegao ramenima, gledao u stranu, na prozor. Lice mu je bilo utučeno, i vidjelo se, kako se s mukom susprezao, da se ne rasplače.

Gledajući oca doktor im reče, da dijete boluje od lakše prehlade, ali da će biti bolje, da po takvu vjetru i poslije netom pale kiše dijete ne voze kući, već da ga na tri četiri dana ostave u bolnici. Mokra kovrčasta glava dječakova s velikim plavim očima nepomično je gledala u nj. Doktor je prepoznao dobro mu poznatu žudnju za životom, to nijemo i strastveno zaklinjanje.

— Posjećujte nas češće — doktor će roditeljima gladeći dijete po glavi. Čini se, da volimo svoje roditelje, je li, Sergunjka?

Dječak je šutio.

Svršivši primanje doktor je dugo sjedio za stolom. Nije imao volje da ruča, a još manje ga je vuklo da ide u polje. U novinama opazi članak o položaju na Balkanu, raširi novine, ali čitati nije mogao.

Njemu se činilo izvanredno čudnim, da bi n j e g o v o dijete, o kojem je on tako često razmišljao, bezuslovno moralo biti slično i bezuslovno b i l o b i s l i č n o Sergunjski. Sergunjka je bio izvrstan drugar, prijatelj, koji je s ushitom volio svijet, nauku, knjige, znanstvene sprave, s čeličnim percem je postupao oprezno i nježno kao s mladim ptićem, umio je pričati o knjigama tako, da bi, kad su u školu znale stizavati nove knjige, i na stolu se pojavljivali zlatni i srebrni uvezi, plavi, crveni, zeleni omoti, srca svoj

djeci zakucala, pa čak i najdrskiji nevaljalci osjećali su u razredu neki posebni misaoni i zamamni dah velikoga događaja usred tih listova sa stupcima brojki.

Da uzmogne Sergunjku što češće posjećivati, doktor ga smjesti u sobu, gdje nije bilo bolesnika. Kad je doktor ušao u sobu, sunce je već zalazilo, i poniklovane prečke kreveta hvatale su zlaćane njegove zrake. Dječak je ležao poduprijevši glavu rukom i gledajući te obasjane prečke. Lice mu je gorjelo. U glavi su mu se mučno vrzle grčevite i besmislene prikaze. Ipak prepozna doktora i čak smogne snage da kaže:

— Kad si to brže narisao našu školu? Nisam te ni vidio! Gdje si to sjedio?

Ali više nije mogao pitati ni dodati. Opet su ga zaokupile prikaze. Ude bolničarka. Opazivši doktora ona se na vršcima prstiju približi krevetu i dade djetetu piti vode. Mora da je doktorovo lice izražavalo veliku patnju, jer se bolničarkino lice uznemirilo, i na trepavicama joj se pojaviše suze. »Treba održavati disciplinu« — pomisli doktor i ustade.

On se vrati u čekaonicu. Još prije jednoga sata sjećao se mirisa polja, šuštanja lanjske trave, nepokošene kraj grmlja, leta ptica nad proljetnim ljubičastim drvećem, njegovih grana, ljepljivih, kao da su namazane medom... ničega od svega toga nije se sada sjećao! Uhvativši se rukama za glavu hodao je po ordinaciji, čas poprijeko, čas uzduž zidova. Smrklo se. Izbacujući ruke ispred sebe kroz dvorište prođe njegova žena. Sad je zapalila elektriku, spustila zastor i, bit će, sjela, da pregledava zadaće.

Što se god moglo poduzeti, sve je bilo poduzeto. Ali tok je bolesti tako nagao, da je gotovo i bez svrhe sve to

poduzimati. Kakva patnja! Proći će dvije tri godine, i nekakav će liječnik — da li u Moskvi ili u Harkovu ili tko zna, gdje — pronaći sredstvo, koje će u samom zametku, čim postaviš dijagnozu, odmah likvidirati žarište bolesti. Ali zašto sada mora ginuti izvanredno darovito dijete, od kojega bi možda u budućnosti postao velik slikar ili učenjak? Zašto se upravo sada mora slomiti život njegova oca i majke, tako poštenih i pametnih ljudi, koji stvaraju čudesa u polju, te kad propišu recept zemlji, bezuslovno je i izliječe? I zašto je konačno njemu, doktoru Makarjevskom, nanesena tolika žalost?

Doktor uzme stakleni vrč i kroza nj pogleda na električnu žarulju. Svijetlo joj je ličilo na kljun. Vrč je bio prazan. To je doktora čak i obradovalo. Našao je izliku, da pođe u kuhinju po vodu, da usput može svratiti u Sergunjinu sobu.

Već je cijela bolnica znala, da je doktor Aleksandar Jakovljević uzrujan. Medsestra Julija Vasiljevna stajala je u kuhinji s termometrom u ruci i pripovijedala o sličnom slučaju s nekim njenim rođakom na Kaspiji. Doktor napuni vrč vodom i bezrazložno, sa smiješkom krivca, upita, da li je svršen popravak krova nad kuhinjom. Imao je potrebu da govori, da u sebi prelomi nešto ... ali sve su riječi bile suvišne, nepotrebne. I ostali su mu ljudi, čini se, htjeli pomoći, ali su isto tako govorili suvišnim i nepotrebnim riječima.

Kad se doktor vraćao hodnikom, iz bolesničke se sobe pojavi bolničarka. Na upitni pogled doktorov ona suznim očima prošapće:

— Sav gori. Preko četrdeset ...

... I dijete i doktor mučili su se pet dana.

Nemir, što je mrcvario doktora, prenio se ne samo na cijelu bolnicu, već, čini se, i na cijelo mjesto. Žena mu već nije govorila o školi, pa i sam doktor je nije pitao, nego je većinom šutio. Noću je skakao s postelje, palio lampu i u medicinskom priručniku tražio stranu, koja mu se prisnila, a onda je izlazio u dvorište. Noći su bile tamne, s visokim nebom, a zvijezde su blistale tako neobično jarko, kao da su svu zimu bile zatvorene.

U dvorištu se nikako nije mogao otresti svoje žalosti, koja ga je cijelo vrijeme proganjala. On izade kroz dvorišna vrata. Na cesti su neke dvije tamne figure. On prepozna djetetove roditelje i požuri se kući. Čime ih je on mogao utješiti? Preko dana rade na sjetvi, a uveče se žure u bolnicu, ispituju bolničarke, love sestru.

Sergunjka je već ležao u agoniji. Od promukloga kašlja potresalo se cijelo njegovo tijelo. Kad je kroz mutnoću i nesređenu vruću maglu, što mu je ispunjala svijest, na trenutak shvatio, da pred njim stoji doktor, i kad bi progovorio dvije tri riječi, srce Aleksandra Jakovljevića tako zabolje, te mu dođe, da legne na pod i da bez kraja tužno zavija.

Šestoga dana Sergunjka umre.

Doktor je za njegovu smrt doznao po ženinu licu. Cijelu noć doktor nije spavao. Sjedio je uz krevet bolesnika i ne skidajući očiju s njega gledao u njegovo potamnjelo lice i mrlje kraj usnica. U zoru doktor izide na dvorišna vrata, primi Kopilova za hladnu ruku i bez riječi povede roditelje u bolesničku sobu. Dječak je ležao na leđima. Prsti su mu bili razmaknuti. Mati padne na koljena. Otac zajeca. Doktor je dugo stajao kraj njih spuštenih ruku. Usne su mu podrhtavale, i svima je bilo teško

gledati tu grimasu patnje. Sunce je, kada je ulazio u svoj stan, od dvorišnih vrata bacalo dugačku sjenu sličnu kistu. On ispije čašu hladnoga čaja, podboči glavu rukom, zamisli se i tako za stolom zaspi.

Žena ga probudi. Lice joj je bilo nekako smrznuto, drhtavo, boje platna za jedra. Suze su joj zapinjale na izdignutoj gornjoj usni. Gladeći ga rukom po ramenu ona je gledala kroz prozor. Iz bolnice su iznosili mrtvo tijelo dječakovo. Vrata su grubo škripala. Doktor se sjeti prošle noći, i opet mu bude nesnosno teško. Digne se, upre se o dasku na prozoru i čisteći prašinu s prozora, ma da tamo i nije bilo prašine, reče:

— Da sahranimo, Irinuška, našega Sergunjku!

Oni su stajali zagrljeni i plakali. U dvorištu je bilo tiho. Samo jedamput netko lupi čekićem po željezu, bit će, da je bolnički vratar htio popraviti vedro, ali onda se sjetio, kakva je žalost snašla doktora, pa odnio vedro natrag. Nisu ni primijetili, kako je u sobu ušao Ivan Petrović Kopilov. On je hodao teško, ali čvrsto, kao zapovjednik odreda poslije dugotrajne bitke, ali snage mu je dostajalo samo da dođe do stola. Sio je na stolčić, spustio ruke duž nogu i šutio.

On je zacijelo mnogo toga htio da kaže, i kad je išao prema kući, na ustima mu je ležao ozbiljan govor. Taj je govor složio velikom mukom i napregnuvši sve svoje sile, ali sile je dostajalo samo toliko, da pride doktoru. Sad je u njega gledao dubokim upalim očima, koje očito nije mogao zatvoriti. Kao da je pogledom govorio: »Ne ću zaspati, ne ću sebi dati mira ni pokoja, dok me ti, prijatelju, ne shvatiš. Borit ćemo se, odrvat ćemo se — i jednoga

ćemo dana ipak pobijediti, Aleksandre Jakovljeviću! Ne može biti, da ne pobijedimo!

Doktor osjeti olakšanje, premda i u tome trenutku pomisli, da je prije dva dana malo dulje razgovarao s Ivanom Petrovićem, tko zna, ne bi li se sjetio kakva zaboravljenog ili novog sredstva protiv bolesti?.. Ali takva lijeka nije bilo. Još ima mnogo žalosti među nama, mnogo je ima! Mnogo mi toga znamo, mnogo smo toga uradili, a još više toga treba na svijetu uraditi, da sasvim uklonimo žalost, nesreću, neukost, otupjelost, duševnu i moralnu prljavštinu. Mnogo još treba učiti, raditi i braniti se od neukosti i otupjelosti oružjem u ruci, braniti se dugo, ustrajno, čvrsto, neumorno...

»Ali obranit ćemo se — mislio je doktor gledajući u oči seljaka, koji mora da je imao istu misao — obranit ćemo se, skršit ćemo žalost, da više ne umiru Sergunjke! Jer nemoguće je to ne shvatiti. Evo nas troje — učitelj, liječnik i seljak — stojimo šuteći i šuteći shvaćamo jedan drugoga. Pa zar to shvaćanje nije puno pouzdanje, da ćemo se zaista obraniti, da će prava muževnost pobijediti i tu žalost — smrt djeteta — i drugu, koja će nas snaći?..«

Tako se kraj stola u doktorovu stanu tri čovjeka zamisliše o životu. Da, doktore, nije samo sreća, nego je i žalost šutljiva.

1939.

D V O B O J

L E G E N D A I Z M O S K O V S K E O K O L I C E

Čudnovata ta slika visi u velikoj dvokatnoj dvorani kuće Gorjelovih. Vidio sam je, kad je vatreno žuti i srditi zalaz sunca svojim čudnim svijetlom napunja sobu. To likujuće i svečano svijetlo stvaralo je u srcu osjećaj obilja, plodnosti, pa čak i suviška. Eto zato me to, što su mi pripovijedali o toj slici, nije razdraživalo.

Kuća Gorjelovih stoji na visokom i glinenastom brežuljku, koji se lagano spušta prema jezercu. Jezerce je presahnulo, kratko, nekakve boje i mirisa patoke. S jedne strane brežuljka leži selo, a na drugoj strani se pružilo ravno polje bez različka i tratinčica sumorno se pržeći pod visokim i žarkim suncem. Iza kuće se vidi park. On je vrlo lijep.

Nekoć je u toj kući, kod njene gospodarice udovice, ljepotice i umne žene, pet šest tjedana bio u gostima veliki ruski pjesnik i tu je napisao nekoliko svojih pjesama, obijesnih, kratkih, oštih, kao da su pisane šašem... Upravo ti su stihovi staru kuću pretvorili u muzej, zaustavili, gotovo zaledili, namještaj, nabacali na zidove akvarele i starinske portrete, razvješali dijagrame, a na stolove, pod debela i napromjenljivo historijska stakla pometali pisma bakica i djedova... pjesnik nije uzalud bio vragoljan!

U uzanoj sobi pred svečanom dvoranom visi portret oficira u husarskoj odori. Vidite čovjeka s čistim bistrim

licem, žilava, s jakom šijom, s velikim očima, ni žarkim ni ukočenim, već onim očima boje egipatskoga jaspisa — svijetlo zelene, natrunjene crvenim, koje uvijek svjedoče o upornom i ustrajnom karakteru. Pa i sve je, i postav glave, ramena, razvijene usne — sve je to govorilo: taj ne spada među zrnojede. Pogledavši portret svakako ćete htjeti doznati: tko je to? Reći će vam ime: Ivan Jevgrafović Gorjelov, i učinit će vam se, da bi tomu odgovoru valjalo dodati neka razjašnjenja.

Ući ćete u dvoranu i nehotice ćete se zaustaviti pred čudnom slikom. Pomislit ćete, da postoji neka očaravajuća i tužna veza između ove slike i portreta Ivana Jevgrafovića. Pogodili ste.

Podimo u park, sjednimo na drvenu klupu na obali jezera. Izmilit će večernji oblaci, umorni, bit će, da su se već naskakutali po svijetu. Jezerce će gorjeti i sjat će se kao u prvoj ljubavi, a na šibi čobanina, što tjera kol-hozno stado, vidjet ćete takav sjaj, kao da nosi dio sunca, pa i stado kao da je nasapunano svijetlom. I uživajući u ukrasu jezera najednom će vam vaš vodič reći:

— Niste vi prvi, koji se divi čudnovatom sujetu slike, pogotovo jer se slikar, koji ju je radio, uvijek odlikovao jasnoćom zamisli. A što vidimo ovdje? Nekakav pijesak, kamenje, nisko grmlje. Na kamenu je vjerojatno sjedio čovjek, jer su do njega bačene korice mača, štit, modri plašt sa srebrnim rubom. Na pijesku se prema vama jasno vide tragovi: peta sandale duboko se utisnula u pijesak, kao da se vojnik upro, prije nego će iskočiti... iz slike.

Vaš će vodič pogledati na vas. Vi šutite. Nijemo čekate — večer je takva, da i ne nalazite u tome ništa čudno, što je vojnik sišao sa slike... samo hoćete znati — zašto?

Vodič će razumjeti vaše živo zanimanje za priču. On će nastaviti:

— Niste vi prvi, koji nalazi nešto zajedničko među slikom i portretom Ivana Jevgrafovića, i ako bi se moglo čudnim činiti, da ima nešto zajedničko: husarski oficir i nekakav vojnik, koji je postojao tisuću i pô godina prije ovoga husarskog oficira. Ima nešto zajedničko! To je zajedničko... Ali prije toga Ivan Jevgrafović je ljubio i bio ljubljen. Ljubila ga je Irinuška, kasnija Irina Matvejevna. Nažalost se portret Irine Matvejevne nije sačuvao. Kažu, da postoji akvarel u historijskome muzeju. Bio sam u Moskvi, ali toga akvarela nisam našao. Ona je bila ljepotica — Ivan Jevgrafović je vječno čeznuo za njom i obožavao ju je.

Moj pra-pra-pradjed Ivan Jevgrafović — reći će vam — živio je isprazno i raspušteno. Laž! Takvim su ga isprazno-ništavnim prikazali i na portretu. A prikazao ga je čovjek, koji ga nije volio, kako ga nisu voljeli ni mnogi nitkovi i podmitljivci. Ivan Jevgrafović bio je užasan borac za istinu i očajnički tražeći istinu on je dolazio do bjesnila, ljutoga i neobičnoga, od prilike kao ovo, o kojemu ću vam pripovijedati.

Kao oficir on je shvaćao, da istina iziskuje oružje: nije to ljepotica, koja se bije umjetnim madežima nalijepljenim po obrazu. Eto zato je on bio duelant — ali ne »bretteur«, kavgadžija — pa ako se već tukao, onda se tukao ulijevajući takvo poštovanje, da se lice protivnikovo pet minuta nakon početka dvoboja »izlakiralo«, to jest od straha se oblijevalo znojem... I kao svi ljudi, koji se znadu zanijeti nečim, on je često brkao sredstva sa svrhom. Kartanje je također smatrao dvobojem.

Sretne on podlaca, grofa Globskoga, pa misli: »Moment je povoljan, treba da se pobijem i da se grofu osvetim na zelenom polju, jer je za njega uništenje gore od smrti; baš on mari, hoću li ga ubiti!« Stvar je u tome, da su i Globskij i Ivan Jevgrafović učestvovali u istome boju: kod Novija. Suvorov je Ivana Jevgrafovića za razumnu hrabrost potapšao po ramenu, a Globskoga nije ni pogledao — i taj je doduše bio hrabar, ali mu je hrabrost bila glupa, besmislena. Treba znati, da je Globskij na dvoru u Peterburgu imao prijatelje, s kojima se dopisivao. Globskij se sjeti, da se Ivan Jevgrafović s nepoštovanjem izrazio o carevu ljubimcu Kutaisovu... te umjesto nagrade Ivan Jevgrafović dobije nenadano ostavku i naređenje, da se povuče na svoje imanje.

Eto, u takvu se stanju, ponavljam, na putu kući Ivan Jevgrafović u jednome gubernijskom gradu sreo s grofom Globskim, i njemu sine podmukla misao: »Pobit ću se kartama.« Pobio se. I — izgubi. I k tomu tako izgubi, da ni zrna nije ostalo. A izgubiti ne od raspuštenosti, već od poniženja, još je daleko mučnije. Smrtonosna zloba obuže Ivana Jevgrafovića. Uza to sad nije mogao izvršiti naređenje cara Pavla, da ode na svoje imanje, pošto je to dobro izgubio. Šta sada? Da ode k prijateljima — preplašit će se, pao je u nemilost... jedina mu nada preostaje vjerenica, ljubav njegova Irinuška.

Irinuška se davno smatrala njegovom vjerenicom. Ali, čini se, zbog neurednosti poštanskog saobraćaja Ivan Jevgrafović preko pola godine nije od vjerenice dobivao pisama. On je to objašnjavao i neznatnom količinom događaja u njezinu životu, a drugo iskrenošću njenih osje-

ćaja, a kako je poznato, to smeta mogućnosti njihova izražavanja. Na podmuklost njena roditelja nije ni pomišljao, naprotiv, njen je roditelj osuđivao Pavlovo šva-pčarenje i bio je ushićen darovitošću Suvorova pa je i znao govoriti: »On je nama grimizno zvono ruske slave!« Što je takvu čovjeku nemilost, u koju je bačen Ivan Jevgrafović? Bezbrižno se smješkajući Ivan Jevgrafović naredi svomu sluzi Troški, da složi kovčege pa da okrene na onu stranu, gdje su živjeli Irinuškin roditelji.

Ali zaludu se on bezbrižno smješkao! Grigorij Grigorjić, sin Postnjikov, otac Irinuškin, nažalost je pokazao besramnu podmuklost. Ta je podmuklost počela iz daleka. Bio je u našem gradu veoma bogat trgovac Kepinov, kako se poslije utvrdilo, čovjek šenuo, sulud. I eto, zaplete se Grigorij Grigorjić u neke poslove, hoće da se izmota, dospije u težak položaj — tomu još pomože savjetodavac, neki nitkov Sultanovskij. Kako bilo, da bilo, Grigorij Grigorjić sastavi lažan akt u ime toga trgovca Kepinova, upotrijebi ga u svoju korist, a njegovi prijatelji Tandirin i Kaljiparov lažno posvjedočiše kod izvršenja akta pravnu sposobnost trgovca Kepinova, koji je u to vrijeme ležao mrtvo pijan i blejao kao ovca. Pravna nesposobnost trgovca Kepinova bude brzo otkrivena, isto kao i protuzakoniti akt, koji je Grigorij Grigorjić izvršio pod staru glavu... Kraj! Istraga. Osuda. Rub propasti. Od žalosti i stida Grigorij Grigorjić oćelavio, noge mu počele drhtati, a u prsima je osjećao besciljni štropot.

Ali iznenada se u vanjskom njegovu izgledu pojavi velika promjena — i to na bolje. U isto to vrijeme Irinuškin obrazi poblijediše i osušiše se. Neki poznati oficir iz armije Suvorova saopći Grigoriju Grigorjiću o

»nekoj beskrajno golemoj nesreći, koja je snašla Ivana Jevgrafovića«, po svemu natucanju sudeći — o nemilosti. Znajući, da se svakako radi o nemilosti, Grigorij Grigorjić reče ukućanima i kćerci, da je po srijedi smrtni slučaj, te potanko opiše uzroke dvoboju, u kojemu je Ivan Jevgrafović tobože poginuo, pa čak opiše i njegov sprovod. On je zato gasio život Ivana Jevgrafovića, što je svoj život htio učiniti neugasivim, i u tu je svrhu napose ljepoticu Irinušku htio udati za silno bogatoga i, što je najglavnije, osobito utjecajnoga velikaša naše gubernije Maksima Petrovića Ustinskog.

Začuvši o smrti Ivana Jevgrafovića Irinuška se jako ražalosti. Ali žalost je pri ljepoti kao proljetna kiša — svi medvjedi i sve trave izmille iz brloga — i trepećući od strasti uz Irinušku se u alemovoj odjeći pojavi Maksim Petrović Ustinski, kojemu je doduše glava već dospjela očelaviti, ali mu srce nije gubilo nade.

Sve je, činilo bi se, išlo sjajno. Spor o bespravnosti trgovca Kepinova iznenada se okrenuo na drugu stranu. Ispalo je tako, da je trgovac Kepinov sam pristupio i osobno podnio akt i da — prema priznanju prijestolničkog nadležstva — nije počinjena »nikakva zlonamjerna izmjena.« Nadalje je to isto visoko i inače sporo nadležstvo govorilo, da »djela osobâ, koje su sudjelovale kod sastava akta, ne uključuju u sebi značajke krivotvorenja predviđene u §§ ..., te da zato »osudu i cijeli postupak u stvari Kepinova treba poništiti.« I poništiše ga.

Sudbenu je osudu lakše poništiti negoli ljubav. I tako oficirčić, onaj prvi vjerenik, Ivan Jevgrafović nestaje, tako reći umire, roditelji su zadovoljni, a vjerenica nijemo šuti u prisutnosti novoga vjerenika bezradosno se smješka-

jući... A roditelji i novi vjerenik jednostavno ne slute, da je Irinuška uporna i da zna misliti svojom glavom, pa ako zamahne kriocima, onda će i uzletjeti.

Njeno je razmišljanje svojom glavom počelo od gracije. U ono je vrijeme, znate, u svemu morala vladati neka gracija: ako su se već tukli na rapire, činili su to, kao da plešu balet. Zato je prirodno, da je ona svoga bivšeg vjerenika Ivana Jevgrafovića u snu viđala, kako poput kozlića skakuće po vinogradima Italije, pa čak i po Alpama i usto evo ovako maše svojim espontonom. A sanja li o novom vjereniku — u ono su vrijeme udavače bezuvjetno sanjale o vjerenicima — pokaže joj se u snu u skroz negracioznom obliku: ide vam on, znate, zimi iz banje, bundu prebacio preko ramena, lice crveno kao rak, na uho mu se prilijepio list iz banje, a za njim ide sluga i nosi metlicu. Tfu!...

Odjednom primjećuju, da je Irinuška počela češće pohađati crkvu. Crkva je bila obična. Popina Ignatije bio je potajni pijanac, službu je vršio bez osobite revnosti i ponajviše je ležao kod kuće u vrtu — zimi u tijesnoj banji, a ljeti između gredica, »pod grudima prirode«, kako bi govorio svojim tugaljivo seminarskim glasom. Crkvica je bila na glasu zbog početka svoga ikonostasa... baš zbog početka. Sjajne su ga ruke radile!

Maksim Petrović Ustinskij kraj svoga neiscrpnog bogatstva ispoljavao je poštovanje prema ljepoti u svima njezinim oblicima, među ostalim cijenio je slikarstvo, koje je smatrao reformatorom ljudskoga roda. Želeći i svoju vjerenicu pridružiti toj reformaciji on pozove na imanjenje k Postnjikovima u ono vrijeme, pa i do današnjega dana, glasovitoga slikara. Slikar je bio slavan po kistu, slavan je

bio i kao rezbar, osobito u drvetu. Maksim Petrović odmah naruči kod njega ikonostas — pozlaćen u drvorezu, koji će goditi duši i oku, a istodobno s tim i sliku »Georgij Pobjednik uoči pobjede nad zmajem.«

Georgija Pobjednika od davnine su štovali kod Postnjikovih kao i uopće u Rusiji, jer je bio zaštitnik Moskve, nalazio se, kao pobjednik zmaja, u državnom grbu, a za cara Fjodora Ivanića naročito hrabrim ratnicima izdavalu su kolajne s njegovim likom, koje su nosili na kapi, tako da je Grigorij Grigorjić, otac Irinuškin, koji je i sam nekad bio u vojsci, morao biti jako obradovan, što mu je budući zet izmislio takvu krasnu sliku, pogotovu gdje je tobože pokojni Ivan Jevgrafović nečujno treptao u srcu staroga vojnika, kao onaj zmaj, koji je pustošio zemlju i proždirao djevojke te htio požderati djevojku-carevu kćer, što je spriječio Georgij ubivši zmaja britkim svojim mačem.

Umjetnost traži doimanje, kao što kristal heptaedra traži vodu — pa ako nema te vode, kristal ne će dati loma svijetla, ne će dati prelijevanja, ako se svijetlo uopće ne rasiplje. Tako se dogodilo i s tim slikarom. U ovoj zabiti, u ovoj jednoj crkvici, za koju je on u drvu rezao ikonostas, u ovome ladanjskom salonu sa zamišljeno drhtavim podom, on nije vidio vječnih luči doimanja. Obuze ga sjeta. Sve je manje i manje uzimao vode, a sve više vina, i sve je više svaljivao krivnju na žalosni »sujet.« A što ima žalosnog u sujetu slike?

Slavni vitez Georgij u vrijeme cara Dioklecijana dolazi i zaustavlja se nedaleko od grada, koji pustoši zmaj, tako da su car i građani primorani da mu dadu svoju djecu, da ih poždere. Sutra će zmaju morati dati carevu kćer. Georgij

obeća ubiti zmaja, a zmaj je s osam glava, spretan, jak... I ako je vitez bio vrlo hrabar, naravno, ipak se zamislio. Sjedi on na kamenu u pustinji pred gradom i misli: »A, ako mi ne uspije? A ako moja snaga i moja vjera budu preslabe? Tà prije, dok još nisam bio potpun kršćanin, borio sam se samo mačem i mogao sam ga u slučaju nužde prebaciti iz jedne ruke u drugu. Ali tu će sutra ruka biti zauzeta krstom!« — i tomu slično, u tom smislu, kako već ratnik razmišlja prije bitke i traži slaba mjesta kod sebe i kod protivnika... razmišljanja posve prirodna. Šta tu ima žalasnoga?

Meni se čini, da je slikar u izvjesnoj mjeri vidio obraz zmaja u Maksimu Petroviću — radi čega je i bio tužan. Ne ću reći, da se slikar zaljubio u Irinušku i u neku ruku htio biti Georgij Pobjednik, ne — slikaru je već bilo preko pedeset, a u tim se godinama malo tko upušta u ljubavne romane. Kako bilo, da bilo, Irinuška je u očima slikara pročitala simpatiju i počela je češće zalaziti k njemu za vrijeme rada. Slikar je u to vrijeme više mislio na sliku — njegovi su pomoćnici rezali ikonostas — i u mislima je mnogo toga ispriповjedio Irinuški o Georgiju, a napose o tomu, kako je carevna ubijenoga zmaja na svome pojasu dovukla u grad, i kako je cijeli grad prešao na kršćanstvo.

Saslušavši to Irinuška reče:

— Kršćanstvo — to razumijem. Ali što je takvu grdobu trebala vući u grad? I... ah, kakva šteta, Nikolaju Vladimiroviću, što su kod nas izumrli Georgiji! — I pričini joj se, da je Georgij, tek slabom konturom označen na platnu, sličan Ivanu Jevgrafoviću.

Vide u obitelji, da se Irinuška prestala življe zanimati za svijet — traži drugu graciju. Obitelj se ogorčila, po-

žuruje svadbu, a ono Irinuška iznanađa objavi, da odlazi u manastir, jer da je »mori zmaj ovoga svijeta«. Eto ti nã! Roditelji se rasrđiše, otac joj se čak malo šakom prošetao po obrazu i po bokovima, ali i to je slabo pomoglo. Irinuška ode u manastir, da započne ispitanje. I baš u tom očajno tužnom času, kad je kočija s Irinuškom ulazila na manastirska vrata, i manastirski psi žalobno zalajali, i kad su je osjenile željkovana tišina i milina, i kad je manastirska ekonomka, kozičava baba s prošivenom knjižurinom u ruci, pružila glavu kroz prozorčić i zapitala kočijaša: »Od koga ste?« — eto baš u taj čas je na imanje Postnjikovih, k njezinu ocu, k svojoj dragoj vjerenici, dojurio oficir u nemilosti Ivan Jevgrafović Gorjelov.

Dojurio je, može se reći, nekriv i za kišu i za sušu, ali je imao udjela u mnogo koječemu. Ulazi on u salon, gdje se nalazi nedovršeni Georgij: u licu mu nekakva magluština, a nos mu curi; slikar sprema kistove: nakon Irinuškina odlaska sasvim mu se tu zgađilo, te, i ne dovršivši sliku, odluči da ode rekavši neopredijeljeno, da će se vratiti... ulazi Ivan Jevgrafović, pozdravlja, koso gleda gore na stepenice i sve čeka, da se pojavi Irinuška, i ako su mu još kod pretposljednjeg mijenjanja uprega u gostionici rekli, da je gospođica otišla u manastir. On se dakako razbjesnio. Kakav je to način! Pisao joj ljubavna pisma s bezbrojnim precrtanim i izbrisanim mjestima, što dokazuje, kako je poznato, silnu strast; uvjeravao je o svojoj ljubavi i davao rokove, a ona — eto ti! — pred sam njegov dolazak ode u manastir! Tko je kriv? Nitko drugi, nego roditelji!

A roditelji stoje gore, i strah ih je sići niz stepenice. Starica se samo krsti: »Spomeni se cara Davida i sve bla-

gosti njegove«, a starac nadimlje prsa. Kako da kaže momku, da su ga unijeli i u sinodik i da su ga spominjali među preminulima i na Dmitrijevu subotu i u Fomin utorak i na Veliki četvrtak? Ta on može i zapitati: »Dakle niste primili moja pisma? Kako to, kad je meni poštar rekao, da vam je uredno slao pisma? Nitko im se ne će smilovati, izaći će na vidjelo, da su oni gadni i podli pronevjeritelji ljubavi i poštenja! Zlo je, zlo! Pa kako je samo došao na tu zlosretnu misao, da živa čovjeka, pa makar i pao u nemilost, ali opet oficira njegova strogoga carskog veličanstva Pavla upiše u sinodik? Ah, kako je to nevaljalo!

Ali starac je bio u vojsci. Ponjuši on tri puta burmuta, kihne, naredi kočijašu Jegoru Krohalju, koji se nije samo krstio šakom od dva puda, nego je tu težinu i mogao baciti pet hvati daleko, da stane kraj ulaznih vrata i da čeka na viku. Starac primi staricu ispod ruke, i oni sidoše dolje. Ali razgovor se neočekivano pokazao kratkim i čak prijaznim. Ivan Jevgrafović se svojom staloženošću, znanjem, ratnim pohodima i poznanstvima izvanredno svidio starcima, a i starci njemu. No ponos im nije dopuštao da priznaju svoje nedjelo, a osim toga se ni medvjed-vjerenik sa svojih tisuću duša još nije sasvim odrekao vjerenice, već je tako reći ležao kraj životne međe, ležao u zasjedi. Ne može se tvrditi, da se Ivan Jevgrafović odlikovao pronicavošću. Sjedi on, gleda na starce i misli, da starci ne bacaju i ne vuku mrežu, već sami kao ulovljene ribice sjede usred mreže.

Strese on glavom i reče:

— Vjerujem, da sam ubijen i pokopan, jer se osjećam užasno. Ali moje se patnje moraju umanjiti, kad su se

vaše povećale. Samostanska ćelija nije Maksim Petrović, a opet — samostanska ćelija... — I pomalo već u srdžbi Ivan Jevgrafović upita: — A tko ju je namamio u manastir?

Roditelji mu vele, da je slikarev kist zlokoban — slikar je međutim već sio u tarantas i odvezao se. Ivan Jevgrafović je vidio slikarevo kozičavo i nimalo privlačivo lice — na toga ne treba biti ljubomorani. On zaželi da vidi njegov kist. Pokazaše mu sliku. Slika kao slika. Sjedi ratnik, uporno bulji u tebe, misli na neke svoje stvari...

— Ne, nije tu slika kriva! Eto, kažu, u crkvi je neki ikonostas, slikan i rezan i pozlaćen... možda je ikonostas?

— Bezuslovno sigurno, bezuslovno sigurno: ikonostas je kriv! — uzvikuju roditelji, koji bi samo htjeli da ga se otresu, jer su se, vidjevši njegove žarke oči, opet preplašili i naumili skoknuti do nesuđenog zeta Maksima Petrovića, da se s njim posavjetuju: kako da se vladaju prema oficiru u nemilosti? Je li on nepovrediva i državna osoba, ili je pak dozvoljeno tući ga šakom od dva puda i izbaciti napolje?

A Ivan Jevgrafović uputi se do popa Ignatija, da s njim zajedno pođe u crkvu pa da se nagleda ikonostasa.

Ide on kroz park, ravno preko koprive, i makar nije dalekovidan, ipak shvaća, da sa starcima nešto nije u redu, ali iz plemenštine i poštovanja prema budućim svojim rođacima nastoji da im nađe opravdanje, da s njih donekle skine težinu krivnje. I sveder u njemu negdje svjetluca tračak nade, da će mu se zaručnica vratiti, i nije mu ni na kraj pameti, da u isto vrijeme, dok on koraca parkom, roditelji pišu igumaniji, neka Irinišku ni u kome

slučaju ne pusti iz manastira, pa makar neka je što prije podstrignu... A već je bilo veče, poput današnjega... vrlo toplo i krasno!..

Da, veče je bilo krasno. Ono kao da je bilo uvrijeđeno, što su dosada nepažljivo gledali na nj. Oblaci su moćno razapeli krila, kao da nisu imali snage čuvati u sebi toliku ljepotu — ljubičastu, ružičastu, slamno žutu. Jezerce je ležalo blijedo i nemoćno kao bačeni avijatičarski padobran. Obale su mu bile kao zasmoljene. Odisale su vlagom, sjetom. Te su mirise ispuštale polagano, preko volje. I dođe vam misao, da je Ivanu Jevgrafoviću bilo teško i žalosno nepodnosivo, kad je u posljednjem očajanju tražeći išao u crkvu, znajući unaprijed, da je jalova želja naći prave razloge odlasku njegove vjerenice u manastir.

Dolazi on popu Ignatiju. Popić, kao obično, spava kraj svoje banje sred čička, muhe mu spavaju oko usta, popadija cijedi mlijeko... I tu se onda razgovaraj! No Ivan Jevgrafović s nekoliko oštih riječi probudi popa. A ovaj mu samo pruži ključeve od crkve i rekne mu zijevajući i uljudno pokrivajući usta čičkovim listom:

— Nemoj ti, sine, gledati ikonostase, već ti, sine, promatraj onu sliku, onaj njegov lik, koji su se bojali postaviti u crkvu pa su ga smjestili u dvoranu.

To reče i natrag zaspi.

Ivan Jevgrafović — sav utonuo u svoje misli — ni ne obrati pažnju popovim riječima te požuri u crkvu.

U crkvi je već bilo dosta mračno. Troška je nosio fenjer. Dodoše skoro do samoga amvona. Mora da je svećenik nedavno služio — iz crkve se još nije izgubio miris tamjana, i ako je kroz otvorene prozore, kroz rešetke

jako mirisalo sijeno, kojega su se stogovi izdizali kraj parka. Ivan Jevgrafović naredi Troški, da rasvijetli ikonostas. Vrata su bila otvorena, ali ništa se nije čulo osim lakoga šuštanja na mogilama groblja. Groblje je veliko, makar se selo i nije proslavilo veličinom, ali se već tako uvriježilo, da su se revno rađali i umirali, ma koliko ih ginulo od vlastele, glada i pomora...

Stoji Ivan Jevgrafović i razmišlja, a misli su mu svađljive i okrutne. Troška otvori fenjer, stavi novu svijeću. Utihnuo je i posljednji šušanj, znači, slegao se i predvećernji vjetrić. Jednolično svijetlo iz fenjera oblilo još nepozlaćeni ikonostas, nježno plavkast poput proljetnih oblačića.

Drhtavo žarka je ruka vodila dljeto. Upojno nježne su linije; kao dugo željkovano milovanje plameni su biljni ornamenti: lišće vinove loze, ljiljani i narcise; burni su izrezi, gdje će stajati obrazi svetaca... podmuklo je srce slikarevo, daleko je ono kadro odvesti! Sad Ivan Jevgrafović požali, što nije bolje razgledao sliku. Istoga se časa spomene riječi popića Ignatija. Najradije bi se vratio u salon, ali noć je, starci su valjda već legli spavati... A, briga njega za starce?!

Ivan Jevgrafović uputi se natrag. Troška za njim. Izađe u predvorje. Okruživala ga tišina nijemim rojem jetkih i prozirnih misli. Kroz drveni plot vidjeli su se krstovi na groblju, a za njima su se dizali stogovi sijena kao gigantski grobni humci. Ali oko tih humaka nije vladala smrt, nego život! Kraj jednoga stoga netko se zadovoljno i glasno i slatko podsmijevao, vjerojatno djevojka momku, a sijeno je šikalo pri dodiru ramena ili kolca, kojim se sijeno učvršćuje od vjetra. Ivanu Jevgrafoviću život je

potreban, život, koji se može uzeti samo borbom, pa makar i sa samim Georgijem Pobjednikom!..

Troška je i dalje stajao kraj Ivana Jevgrafovića s fenjerom, u kojem je sada prodirno i jarko gorjela svijeća. Polukaftan s naborima sa strane, čak i taj je, činilo se, privlačio njegovu pažnju: znao je on, koliko mu gospodar očajava.

—Troška — usklikne Ivan Jevgrafović — danas ćemo da se bijemo!

— A što da se ne bijemo — odgovori Troška — dobro je i pobiti se: poslije toga nije čovjek pospan.

— Posvijetli prema kući!

Prilaze oni kući.

— Spava li gospodar?

— A što bi spavali! — odvraća služinčad — ima sat, kako su se odvezli.

— Kamo su se odvezli?

— A zar nas, kmetove, izvještavaju, kud odlaze? Upregli trojku najvatrenijih i odvezli se.

— Tako dakle?

— Tako, Ivane Jevgrafoviću — ponizno odgovori služinčad uvažavajući njegov ponos.

— Posvijetli u salon! — zavikne Ivan Jevgrafović i jurne u salon.

Pride on platnu. Pri nejednoličnom i drhtavom svijetlu fenjera lice mu se viteza pokazalo dovršeno — čak i više nego to. Kakav li talenat ima taj kozičavi i naoko dosadni čovjek! Po danu je lice bez strasti i grubo, a uveče, kad se baš zavode djevojke, ono je miomirisno i sočno. I nikakve blagosti!

Svom uljudnošću, na koju je bio sposoban, Ivan Jevgrafović se približi slici i prozbori:

— Vaša svjetlosti! — Nije je mogao osloviti višom titulom, jer mu reglement nije dopuštao izazvati najzvišeniju osobu, ali sa svjetlostima se tukao ne jedamput. — Vaša svjetlosti Georgije! Vi ste mi oteli nevino biće... Vi ste to biće u neku ruku zaveli uzdajući se, da ćete proći nekažnjeni. Ali, postavivši vas ovdje, a ne u crkvi, slikar vam je dao svjetovnost. Zato ja vaš postupak smatram nedopustivim!

Prikaza na platnu gledala je Ivana Jevgrafovića zanosnim i proročanskim očima i šutjela. Ivan Jevgrafović nije se baš mogao podičiti složnošću i uvijenošću govora, ali je vjerovao u njegovu vučju izražajnost.

— Vaša svjetlosti — nastavi on — vi pogiboste za Dioklecijanova progona namučivši se osam dana. Pa zašto vi sada mučite druge? Šta vi u tome nalazite tako lijepo? Što vam je skrivila dščer doma ovoga?

Unatoč nekim staroslavenskim oblicima, kojima je Ivan Jevgrafović mislio ganuti prikazu, platno je jednako šutjelo. Tad Ivan Jevgrafović prozbori još oštrije:

— Vi ste, vaša svjetlosti, priznati kao zaštitnik Moskve. Vi ste satrli Tatare, Lehe, Litvu, pomogli ste našoj otadžbini. Radi otadžbine ja sam, vaša svjetlosti, sudjelovao već u tri bitke i tri sam puta ranjen, posljednji put kod Novija. Vaša svjetlosti! Kroz vatru ranâ ja vidim novoga neprijatelja, koji se — ne dao Bog... — može približiti Moskvi, koja se nalazi pod vašom zaštitom. Ja govorim o Napoleonu, vaša svjetlosti, protiv kojega sam se ja borio. I mene, zaštitnika Moskve, izvoljeli ste vi, vaša svjetlosti, krvno uvrijediti: odveli ste u manastir moju

djevicu-vjerenicu. Ako ste doista Jegorij Hrabri, onda tako hrabri ljudi ne postupaju! Ja sam s vama nezadovoljan, vaša svjetlosti, molim, da mi oprostite. Ja sam grešan, ja ću za te riječi možda biti u paklu, ali sam s vama nezadovoljan, vaša svjetlosti!

Prikaza je mûkom mučala. Ivana Jevgrafovića počelo je to već jako razdraživati. On sagne ćelavu jogunastu glavu — i rikne. Stvar je u tome, da se, i ako je služio u kavaleriji, njegov govor, kad je imao da govori, blistao od terminâ, kojima se tako slave mornari, kad psuju neposlušno more i druge neposlušne okolnosti. Teturajući od uzbuđenja on je vikao:

— Da, gospodine! Ja ti ne dozvoljavam, da tako mutno gledaš u mene! Ja ću te tako uvrijediti, da će ti sva blagost odletjeti kao gleđ s lonca!

On dohvati rukavice i užurbano ih navuče na ruke pa onda skine rukavicu i njome udari protivnika po obrazu, jer šakom tući po slici ne bi bilo viteški.

— K barijeri, gospodine, k barijeri! — reče on mašući rukavicom.

Najednom se Georgij sav oblije rumenilom, pripodigne se s kamena i reče:

— Po prvi put susrećem takva glupana. Šta toliko psujete, gospodine? Od desetka vaših riječi ja bih već bio kod barijere. Gdje su vaši sekundanti? A gdje su sablje?

— Troška, trkni po sablje! — reče obradovani Ivan Jevgrafović. — I pozovi onoga ćelovog činovnika s kvrgom ispod uha, s kojim smo se jučer upoznali u krčmi. I onoga plemića, što na lijevoj ruci nema mezimca. On je, po svemu se vidi, muzikalan čovjek. Reci im, da ih

ne ću dugo umarati; čim se voda zamuti pjeskom, protivnik će ležati na leđima.

Vidjet ćemo, gospodine, vidjet ćemo! Zašto se hvalitate? — reče Georgij sa zadovoljstvom šireći noge i ruke i gledajući fenjer, što ga je Troška ostavio otrčavši po sekundante. — Uopće moram primijetiti, da ste blagoglagoljiv i volite preuveličavati. Milostivo mi recite — ja ne govorim za svoje opravdanje —: što će meni vaša vjerenica? Od nje će biti slaba monahinja — stalno misli na vjerenika i samo na vjerenika, a osim toga svadljive je čudi.

— Tko? Irinuška da je svadljiva? — u krajnjem negodovanju klikne Ivan Jevgrafović. — Gospodine, za to ćete mi platiti još jednom funtom mesa!..

— Vidjet ćemo, gospodine, vidjet ćemo!

Georgij Pobjednik bio je osrednjega stasa, u plavome kićenom plaštu, koji je bio stegnut tankim metalnim remenom. Govorio je ponešto prehladenim glasom, i kao da ga je mučila neka kao neuralgijska bol, a možda mu je i dodijalo sjediti na kamenu. Hodao je sitnim korakom po ćilimu prosječne izradbe, koji je presijecao salon. On je, čini se, bio željan da se raspriča, ali kako protivnici prije boja moraju šutjeti i čak ne smiju ni gledati jedan drugoga, on je šuteći hodao po jednoj strani ćilima, a Ivan Jevgrafović, također šuteći, po drugoj.

Troška se brzo vrati. On je toliko bio navikao na dvoboje, da mu se silazak Georgija sa slike nije pričinjao čudnovatim, i on se čak nije ni pozivao na taj čudni događaj, kada je budio mrtvo pijanog činovnika i plemića s odsječenim mezimcem. Troška saopći, da je tulio

kao životinja, ali plemići spavaju, i uopće cijelo selo spava, i nema gdje da se nađu sekundanti. Tad se Ivan Jevgrafović, hoćeš-ne ćeš, obrati svojem protivniku:

— Možda ćete, vaša svjetlosti, naći mogućim da pozovete koga od svojih učenika? Ja mogu biti i bez sekundanata.

— Vi se, gospodine, slabo snalazite u okolnostima, kojima imam zahvaliti, ne samo što imam čast razgovarati, nego i tući se s vama — reče Pobjednik. Dopustite, da se malo pobliže zaustavim na tim okolnostima. Zašto sam ja ovdje? Zašto sam se odazvao vašim riječima? Zašto sam sišao s platna? To se događa rijetko i samo onda, kad se velik umjetnik pogrešno odriče lika, što ga je gotovo stvorio. Onda život — čijim ste utjelovljenjem u konkretnom slučaju bili vi — priziva i u t j e l o v l j u j e nas, umjetnički lik! Neshvaćanje umjetnika, koji se odriče svoje zamisli, i doimanje života, koji vjeruje u ostvarenje te zamisli — takav je zakon, zahvaljujući kojemu se mi, djeca poluumjetnosti, poluživota, pojavljujemo na svijet, da pomognemo ljudima. Filozof Teofrast, koji se slaže s Aristotelom — ne znam, kako vi, ali ja ga, među ostalima, stavljam vrlo visoko osim moralnih vrlina priznaje još i duševne. Tim je dakle prirodniji onaj pasus u njegovoj »Etici«, da opažajnu, teoretsku djelatnost stavlja na viši stupanj nego praktičnu. Ili uzmimo Tomu Akvinskoga. On vidi slijedeće potencije duše: biljnu (vegetativnu)...

Ivan Jevgrafović baš nije bio jak u teoretskim naukama, ali srcem je osjećao: tu nešto nije u redu. Valja se tući! Prikazino mudrovanje djelovalo je na Ivana Jevgrafovića tako, da mu je slabilo snagu, a usto se on očito

izvlačio: nikako da kaže — na koji način, u slučaju da bude pobijeden, kani Ivanu Jevgrafoviću vratiti vjerenicu.

— Onda ćemo morati održati dvoboj bez svjedoka, vaša svjetlosti — reče Ivan Jevgrafović. — Ali vam dajem riječ, da nikada ni jednoga pravila dvoboja nisam prekršio. A to ne mislim činiti ni sada.

— Bez svjedoka mi je čak i milije — veli Georgij bacujući plašt od čađavo modre svile, i taj plašt padne na kamen slike, gdje se i ukrutio pod potezom slikareva kista.

Troška zapali ogarke svijeća, pripremi ovoje i šarpiju — on se pomalo razumio u liječenje, a konje je već liječio savršeno — i naslonivši se na zid počne čekati na ishod. Za svoga se gospodara nije bojao, premda je protivnik, pošto je zbacio plašt i ostao u kratkoj sivoj košulji, izgledao vrlo okretan i jak. »Vidi ti, kakav je to nalickani monah« — mislio je Troška čeprkajući prstom u uhu — »i s takvim će se gospodar morati tući. Tà mi ćemo ti crijeva iščupati!«

Protivnici se razidoše i stadoše u one graciozne poze, kakve je ono vrijeme iziskivalo. Zatim Troška dade znak, i oni jurnuše jedan na drugoga. Georgij navali na Ivana Jevgrafovića okretnošću i snagom, sasvim neočekivanom, tako te se jedno vrijeme činilo, da mu je sablja već izbila srce Ivana Jevgrafovića. Ali Ivan Jevgrafović bio je jak ne samo u navali, nego i u obrani, iskonskoj vještini Moskovitâ. Braneći se razumno, ne žureći se, on je brzo progledao mačevalačku slabost protivnika. Georgij, čini se, davno nije vježbao i zato je nastojao da nadvlada odlučnošću i naletom. On je dugo bio sjedio na kamenu, mišići mu se malko obložili salom, te čim je Ivan Jevgrafo-

vić stao spretno parirati izazivajući u njemu više kretnja i još k tomu na razne strane, Georgiju je počelo ponestajati daha, i lice mu se oblilo znojem. Sad Ivan Jevgrafović napusti obranu i prijeđe u navalu. Za pol sata ili nešto više Georgij je očito oslabio i ogledavac se tražeći pogledom sliku.

— Aha! — pomisli Ivan Jevgrafović sa zloradošću. — Djevojku otimati — to umijete, a kad se treba tući — onda pogledavate na sliku! Pobjeći? Ne, ne će vam se pružiti mogućnost da pobjegnute na sliku!« I Ivan Jevgrafović stane ledima k slici, da protivniku odreže sve putove bijega. Georgij shvati njegov manevar i čak kriknuvši od bijesa navali na nj. Ivan Jevgrafović sjajno izdrži ataku sileći Georgija cijelo vrijeme, da mu oči budu osvijetljene od svijeća, koje su sada svijetlile nekako osobito čisto. On je čas odskakivao u stranu, kao da Georgija propušta k slici, čas pravio kretnje, koje su protivnika na kraju prisilile da vikne:

— Ubod!

Ivan Jevgrafović je odgovarao običnom šalom due-lanata:

— Da, ubod, ali kod tvoje babe!

Nakon jednoga takvoga Georgijeva usklika, na temelju kojega ga Ivan Jevgrafović nazva »kričem«, to jest plačljivcem, kako nazivaju dijete, koje se mnogo dere, Georgij, očito osjećajući osobit bijes, poskoči i jurne na Ivana Jevgrafovića. I tad Ivan Jevgrafović s najneobičnijom nasladom ispruži sablju u susret, ravno prema srcu protivnika, i nategne ruku. Zapucketa svila, Georgij zajauckne. Ali sablja probije prazan prostor. Usprkos tome, pošve uvjeren u svoju pobjedu, Ivan Jevgrafović usklikne:

— Nikomu, pa ni samomu bogu, ne ću dozvoliti, da mi otme vjerenicu!

Uto začuje neobično otegnuti i puni glas, koji je nesumnjivo pripadao Georgiju, ali kako se sada razlikovao od prijašnjega njegova glasa, prhka i rahla kao pirog! Taj glas, vatren kao zagrljaj i ponosan kao čelo mudraca, potresao je srcem Ivana Jevgrafovića, grmio je kao oluja i grom.

— Ivane Jevgrafov, smrtniče! Drska je i bezumna tvoja srčanost. Ali divna vrlina učinila ju je nepobjedivom. Ivane Jevgrafov, ti imaš pravo. Zvuci bitke, bitke za Moskvu, zovu me! Čuješ li ih?

Poslušaj Ivan Jevgrafović: ništa sad ne čuje, pa i ono, što je prije čuo, pričinja mu se nevjerojatnim. Spusti on glavu, prekrsti se: »Svjat, svjat...« Na koga se on to drznuo podići mač? — Na Georgija Pobjednika! Koga se drznuo poučavati, i tko mu je priznao, da mu je pouka ispravna?! »Svjat, svjat...« Pogleda Ivan Jevgrafović i vidi, da nikoga nema u salonu, da Troška popravlja svijeću u fenjeru, i, što je najglavnije, da na platnu nema viteza, kao da ga nikada nije ni bilo...

Ivan Jevgrafović obriše sablju. Osjećao je strasnu zbunjenost. Kakvu je to riječ na odlasku izustio Pobjednik? Tà nije bio govor o vjerenici, već o Moskvi! Prema tome bit će, da je Georgij Pobjednik negdje zapao na stramputicu, zagledao se, a grešni Ivan Jevgrafović ga vratio na pravi put? Je li tako? Ima li Ivan Jevgrafović pravo na to? Ili su mu tri zadobivene rane dale to pravo? Ili trista i trideset i tri tisuće suza prolivenih nakon toga, što je divljom voljom carevom izbačen iz puka i pao u

nemilost?.. Ivan Jevgrafović bio je skroman i od skromnosti sasvim se zbunio.

Pa ipak, potpuno uvjeren, da je pravo na njegovoj strani, i da će se sve dobro svršiti, Ivan Jevgrafović se s punom nasladom vrati u gostionicu, nađe na sjeniku ćelavoga činovnika i plemića, onoga, što je imao odrezani mezimac, odgurne ih u stranu i reče: »Divan je bio dvo-boj«, našto vlastelin s odrezanim mezimcem ispusti uzdah, donekle sličan uzdahu bare pokrivene mahovinom, gdje stoljećima skupljeni plinovi izlaze kroz okno i tako uzdahnu, da se i stoljetno drveće uskoleba kao travčice! Činovnik pak s kvrgom pod uhom zacvili kao željezni krevet, kad na nj legne malo dijete. A onda obojica usnuše ne pitajući za razjašnjenje, makar i preplašenim snom. Zaspi i Ivan Jevgrafović. U snu je vidio cvatuće višnje i manastirske muhe, velike kao vrapci.

Ujutro, potpuno uvjeren u uspjeh, Ivan Jevgrafović se odveze u grad, da za posljednje novce kupi darove za vjericu. I doista: nije se prevario u svome predviđanju. Za pet dana stiže mu pismo od roditelja Irine Matvejevne. Saopćuju mu, da se Irinuška vratila iz manastira, pa ne bi li se moglo požuriti sa ženidbom, da se dokrajče kojekakvi razgovori? Ivan Jevgrafović nije osjećao uvrede i požuri se svojim budućim rođacima. Proslaviše svadbu. Pjevao je gubernijski zbor, vjenčanje je obavio sam arhi-jerej, a kum je bio Maksim Petrović Ustinskij... Zašto takve promjene? Promjene su eto bile zato, što je voljom sudbine i mačem gardistâ bio ubijen okrutni car Pavao, i cijelo kolo Fortune, koja se uvijek bezbrižno smije, okrenulo se na obratnu stranu.

Orio se kor. Plemići su spremali čestitke, a Ivan Jevgrafović je gledao lice nevjestino i spominjao se riječi Georgija: svadljiva, svadljiva! I zaista, Irinuška se pokazala svadljivom, tako da je uskoro poslije svadbe Ivan Jevgrafović sio u kočiju i odjurio u Peterburg, a odande u svoj puk. Jedno je želio sa svima — potući zlotvora. »I to će biti!« — govorio je svima, baš osobito jako ne dokazujući svoju uvjerenost, pa tko je od Ivana Jevgrafovića i očekivao teoretske dokaze? Hrabar čovjek, nada sve čestit čovjek — sin otadžbine, pa više i ne treba.

Razumije se, kad bi se otvarala koja boca, Ivan Jevgrafović je imao volju da ispriča one čudne događaje, što su se odigrali u njegovu životu. Ali kako da ih ispripovjedi? Pa ni djeca mu ne će povjerovati, da je izazvao na dvoboj sliku, da se tukao s figurom s te slike, i da je ta figura bila pobijedena te otišla s proročanstvima. Ivan Jevgrafović je šutio. Zbog te šutnje na pijankama su ga držali slabim drugom pri piću i rijetko su ga pozivali. I kad su zvečale čaše i orile se pjesme, a Ivan Jevgrafović ostajao sam, on se dosađivao, zvao k sebi Trošku i naredivao mu, da pripovijeda, kako su se ono tukli u salonu na imanju, koje se sada zove Gorjelovka, i s kim su se tukli. Troška je od lijenosti pameti brkao mnoge dvoboje, i zato njegovo pripovijedanje nije blistalo zvijezdama. Ivan Jevgrafović je pljuckao i govorio:

— Prazan si ti, Troška! Takve su se stvari tamo razotkrile, a ti ne osjećaš utjecaja na sebi.

Troška je šutio. Ivan Jevgrafović bi naredio, da mu se priredi postelja, ložio je peć prije spavanja, a onda bi zaspao, i prividali su mu se osljepljujući i nježni snovi.

Godine 1812., sred mnoštva hrabroga ruskog naroda, Ivan Jevgrafović pade u boju za Smoljensk.

Rat se svršio. Istjeraše neprijatelja.

Upirući se o rame staroga sluge Troške žalosna udovica-ratnika, imajući s jedne strane sina, a s druge kćer pûki Ivan Jevgrafović pride svetomu i skromnomu grobu njegovu, što leži na jednom od smoljenskih groblja. Pobožno gledajući u taj залог ljubavi prema domovini predala se uspomenama.

I tu iz usta Troške ona saznade povijest o dvoboju. Tiho je sasluša pa onda reče:

— Budi uz Gospoda, i Gospod će biti uza te! Ohol je bio pokojnik, ali će mu biti oprošten taj grijeh, a ti se, Troška, nisi trebao sjetiti toga sna! Zaboravi ga, a i vi, djeco, zaboravite, kako sam ga i ja zaboravila!

Ali djeca ne zaboraviše, i nježno dršćuće njihovo pamćenje kroz godine je pronijelo legendu o tome, kako se oficir u nemilosti Ivan Jevgrafović, sin Gorjelov, pobio s Georgijem Pobjednikom i svladao Georgija, jer je bio u pravu, istinoljubiv i poštivao slavu Domovine.

Eto, to je sve.

1940.

K S V O J I M A

Ova se stvar zbila ljetnih mjeseci tisuću devet stotina četrdeset prve godine, kada su se sovjetske vojske poradi nenadanog napada i brojčane nadmoćnosti Nijemaca, koji su usto tada bili bolje naoružani i iskusniji u ratovanju, morale povlačiti i trpjele neuspjehe. Jedinici, kojom je komandovao general Jelisjejev, prijetila je opasnost, da bude opkoljena. General naredi povlačenje na novu liniju.

Primivši tu zapovijed komandant bataljuna major Peteljin sazove podčinjene komandire i politradnike. Objasnivši im uzroke povlačenja major naredi, da se povlačenje provede u omanjim skupinama boraca, po pet šest ljudi, kako su to iziskivale prilike otvorenoga terena. Major zaključi:

— Pobjeda je rezultat postojanosti. Kao postojani ruski vojnici uvijek smo tukli Nijemce, potući ćemo ih i sada, prije ili kasnije, to je sigurno. — Zatim major doda: — Prijelaz k svojim, u rajon Vorobjovska, ima se po mogućnosti izvršavati noću, putem valja izazivati paniku kod neprijatelja, prikupljati podatke i uopće budno uočivati sve stvarnosti.

... Podvečer ostaci jedinice, potopivši topove i razbivši motorna vozila, napustiše bojište.

Među posljednjim skupinama boraca povlačila su se petorica, što ih je vodio politruk Mirskih.

Trećopozivac Miron Potpaskov nikako nije mogao složiti svoje stvari. Pameći je upravo nedokučivo, otkud ih je toliko nakupio. Imao je čak potpunu garnituru zimске opreme, i ako još nitko nije ni pomišljao da izda krznene haljetke ili šubare. Stvari mu nisu mogle stati u jedan ranac, te našavši drugi ranac Potpaskov ga naprti svomu prijatelju Semjonu Otdužu, slabunjavom dugonji s plavim strpljivim i sanjarskim očima.

— Ne će li biti teško nositi? — upita Mirskih.

— Zašto teško? Pa to je moje — odvrati Potpaskov.

Njegovo široko, uglasto lice, pokriveno prljavim znojem, njegov brz i lukav hod, žmigave oči, trzanje ramenima, kao da stalno po njemu rosi kiša, i hladna mu voda curi za vrat, nepotrebno mnoštvo nabora u licu i na odjeći — sve je to i pod drugim, manje složenim okolnostima moglo izazvati razdraženje.

A razdraženje je i kipjelo u srcu trećega borca njihove skupine Gnata Njerjetke. To je bio stasit, široko plećat momak, čvrst kao vagon-platforma, od kojih dvadeset i pet godina, s lakim kretnjama, koje će u svakoga izazvati primjedbú: »Kakav okretan vojnik!« On je stvarno bio okretan, čil, volio je izvršavati naređenja, i svidao mu se rat — tutnjava bitaka, pokreti — i puška mu je bila baš prema stasu, a s automatom ga je bilo još ljepše vidjeti. U času, kad je major izrekao posljednje riječi naređenja, Gnat Njerjetka već je bio gotov za pokret. S rancem na leđima, s automatom u rukama, a s čuturicom vode i najnužnijom zalihom živeža stajao je kraj politruka i očitim negodovanjem gledao, kako Potpaskov šepRTLji sa svojim stvarima. Ali kad politruk nije ništa govorio Potpaskovu, nije mu ni Njerjetka ništa govorio. A on bi mnogo toga

mogao reći. Izvadi velik čisti plavi rubac, usekne se u nj, složi ga u šestero i zamolivši dopuštenje u politruka zapali lulu.

Politruk Mirskih je preko glava Potpaskova i Njer-jetke gledao na bojište, na izgorjele tenkove, na topove razbijene mecima, na rastrgane oklopne štitove, kamione, zapale u šančeve, i na mnoštvo njemačkih i ruskih leševa, što su prekrivali žitna polja. Nijemci su obustavili vatru. Bit će, da su naslućivali manevar Rusa i sada prebacuju čete na krila, da diviziji odrežu odstupnicu. Jarko se jesenje sunce bližilo zapadu. Nemalo ljudi vidjelo ga je na tome polju po posljednji put, a možda takvo polje posljednji put vidi i Mirskih. On nije često mislio o smrti, no sad je ona možda bila bliža nego ikada. Kiše, hladne jesenje kiše, beskrajni pokreti, mora da su oživjeli njegovu bolest. Noću, osobito pred jutro, znao je zepsti, a po danu ga probijao znoj i mučila glavobolja. Liječniku se nije htio pokazivati, i zbog toga, što se nije volio liječiti, i zato, što je smatrao, da ima mnogo ljudi, kojima je liječnička pomoć daleko potrebnija nego njemu. Drugovima, koji su ga, gledajući njegove neprirodno rumene obraze, slali k liječniku, on bi u šali znao reći: »Nema dosta dugačka kreveta za mene.« On je doista bio vrlo visok.

Bojište mu se pričinjalo izvanredno lijepim i golemim. Koliko će ga pjesnika budućnosti obilaziti! Koliko će pjesama biti spjevano o tome, kako je jedna ruska divizija puna tri dana držala to polje odolijevajući trima njemačkim divizijama! Pa ne će li spomenuti i to, kako je poslije bitke, prije nego će napustiti to bojište, bezazleni ruski krojačić Lupčenkov, s nadimkom »Mosur«, malen,

pognut, sličan ćupu, sjedio na panjiću i svirao nešto na usnoj harmonici? Četnog rapsoda raznijela mu je šrapnela zajedno s pokretnom knjižnicom, i on je sada sebi zaslađivao život tražeći motive na toj, zvucima ni najmanje bogatoj, drvenoj igrački obijenoj bijelim limom.

— Šta to svirate, Lupčenkov? — zapita politruk.

Lupčenkov ne odgovori ništa, kao da se to njega i ne tiče.

— Šta svirate, »Mosure?« — upita politruk.

— »Zimi po Volgi-majčici« — tankim glasom odgovori Mosur.

A što, nije slično? I on se nasmija. Ako je, recimo, duša kao kabanica, onda će od tih bacača mina, družu politruk, otpasti ne samo vanjski dio, nego i podstava. Je li tako, pištaljko? — zapita pušuci u harmoniku.

U isti mah on sam sebi odgovori pjesmom. I izađe mu pjesma. Pred njima se prostire Volga, široka, zimska. Zveckaju praporci. Postiljon nategnuo uzde. Draga ga čeka kraj prozora...

Čak je i Potpaskov osjetio, da su mu stvari složene, i stajao je, naslonjen na lopatu, i mislio na kuću, na djecu, na majku, radi kojih je četiri godine radio u gradu kao zidar, da stekne gradsku rutinu, nauk i da se vrati u selo, gdje će postati najmanje predsjednikom kolhoza. Kad je Mosur svršio pjesmu, Potpaskov reče pokazujući na polje:

— Koliko li je tu žita pogaženo, a gle: ostalo je nepokoreno, i opet se klas probija.

Politruk je već navikao na slikoviti jezik, kojim su govorili i Potpaskov i Otduž i Mosur. Sad ih je on shvatio tako, da se može krenuti, da su svi spremni. Dade naređenje. Krenuše.

Prije rata bio je Mirskih upravitelj muzeja, a što je glavno — bio je i uvažavao svoj posao, a što je glavno — bio je i uvažavao prirode profinjen ukus. U podrumima rajonskog etnografskog muzeja, sred svakojake stareži otkrio je sliku, koju je, po njegovu mišljenju, dotaknula nečija besmrtna ruka. Prije-stolnički učenjaci priznadoše je radom Daniela de Volter-rija. Daljnjim je istraživanjem utvrđeno, da je sliku po crtežu Michelangelovu naslikao jedan od njegovih sljed-benika ili učenika.

I sada, izašavši iz klanca na livadu, iza koje je stajala jesenja šuma, gledajući na javore i hrastove, Mirskih se sjeti kopije slike, što visi kod njega u trećoj dvorani mu-zeja. Nesumnjivo je, da ju je dotaknuo nečiji veliki kist, baš kao što je veliki kist jeseni preobrazio šumu, koja je jučer još bila zelena i jednolika. Kao Danaja, savršene tjelesne boje, leži ta šuma na tamnoj postelji zemlje. Nad uzglavljem joj visi purpurni krevetski zastor. Poviše, nad samom ljepoticom, nježni je bijeli oblak, iz kojega kao da se sipaju zlatni novci. Da, jesen, kasna, zlobna... Starica-služavka — nju napominju grmovi — zgrbljena od vjetra sjedi do nogu Danajinih i hvata novce u svoju kecelju.

Gnat Njerjetka na svoj način shvati pozorni pogled politruka, uperen na šumu. On reče, oponašajući onaj voj-nički jezik, kojim je obično govorio major:

— Pitanje će trebati tako postaviti, druže politruk, da će se većina boraca, koji su dospjeli u šumu, u njezinoj dubini ukopati.

— Mislite, da će je Nijemci pročešljavati?

— Svakako, druže politruk. U njih je takva taktika. Zato i predlažem, da se sakrijemo u grmlju, na rubu šume, jer još nije pala noć, pa ne možemo dalje.

— Bliže močvari?

— Jest. Nijemac će nas tražiti na suhome mjestu, druže politruk. U močvari se on boji prehlade.

Oni presjekoše dvije hrpe zemlje, prevališe ih na stranu i pod njima stadoše kopati jame. Crno tresetno tlo sa žutim prožiljcima bilo je rahlo i lako za kopanje, ali se u dubini od približno jednoga metra pojavila voda — nema druge, morat će skvrčeno sjediti u rovu. Zemlju su bacili u močvaru. Njerjetka i Potpaskov, kako je valjalo očekivati, pokazaše se kao vješti kopači. Ali i Mosur, taj na brzu ruku, bez izbora i elegancije, improvizirani čovječac, baratao je lopatom, te se činilo, da mu nije teža od igle. On s poštovanjem doprati Mirskiha do jame, pokrije ga hrpom i smijući se upita:

— Ne žulja rame?

Njerjetka i Mirskih kao najveći stasom sjedoše u jednu jamu, a ostala trojica, koji su bili manji, u drugu. Prije nego će sjesti, pojedose kutiju konzerve »zeleni grašak«, po krišku kruha debelu kao dlan — dnevni obrok — sve to zališe zelenom močvarnom vodom s naf-tinim mrljama i odlučiše dva sata odspavati. Mosur, koji nikada nije vjerovao, da će neprijatelj pucati, ali se nikada nije ni čudio pucnjavi, reče:

— Tä kakvo pročešljanje, nema češljeva!

U isti čas, nakon tih njegovih riječi, nad drvećem odjekne prasak, pospe se granje, zemlja zadršće kao da se skvrčila, i svi oni osjeteše u grudima kratku i zagušljivu tjeskobu, nimalo sličnu onoj, što su je osjećali na bojištu. Tamo je mnoštvo ljudi već samim tim, što su bili zajedno, razgonilo taj sramotni i podli osjećaj pokornosti. Tu su

pak bili sami i činilo im se, da se to na njih ruše debla, pada zemlja, neumorno lete usijani i oštri komadi željeza, da ih raskida uzdušni val.

Mirskih je cijelim svojim tijelom ćutio, kako dršće — i nikako nije mogao zaustaviti toga drhtanja. Ali tijelo, što je skvrčeno sjedjelo kraj njega — tijelo okretnoga vojnika Njerjetke, — još je jače drhtalo. Kad je na trenutak paljba prestala, teškom mukom pomićući usnice Mirskih zapita:

— Što je to bilo?

Ovo obično pitanje bilo je baš ono, koje je bilo potrebno Gnatu Njerjetki. Da je Mirskih kao obično pokušao objasniti, što se zbiva, Njerjetka bi kao i prije drhtao, a možda bi došao do takvog stanja užasa, u kojem se kvari i najbolji vojnik. A sada, zbacivši sa sebe komade zemlje, on se pribere i odgovori običnim, živim, ponešto promuklim glasom:

— Prestali su pročešljavati bacačima, sad će početi automatima, druže politruk. Zapovijedate osmatrati?

— Osmatrajte!

Uto se obojica sjetiše, da je na hrpi načinjena pukotina. Kroz nju se vidi dio poljskog puta, brežuljak, na koji se od močvare diže drveće, a malo dalje čistina. Po svemu sudeći Nijemci su morali udariti od strane čistine. Okrenuvši glavu nadesno i malko se nadigavši, da mu je glava doticala korijenje travčica, što su virile iz hrpe, Mirskih je preko Njerjetkina ramena mogao pregledati dio čistine i grbavi hrast na njoj. On naravna automat, koji se upirao u koljeno, i metne poda se kolut.

— Dozvolite mi automat, druže politruk.

— Zašto?

— Naređeno je izazivati paniku.

— Paniku ćemo izazivati u mraku a sad je još dan.

— Smrkava se, družo politruk.

Mirskih ne odgovori. U šumi se začuje prasak automata i Njerjetka će:

— Ipak idu.

— Kako to?

— E, tako, da u tri reda pročešljavaju. Prvim redom kosi vrške, drugim puca u vlastitoj visini, uzduž, a trećim redom gacka po nama.

— Šta? Ne razumijem.

— Treći gađa zemlju, rupe su od prilike kao naše. Da mi je automat, pokazao bi ja njima svoju krtičinu narav.

— Sjedite mirno, Njerjetka.

— Razumijem, družo politruk.

On se spusti do pukotine i ne okrećući se, šaptom, i ako ga od praska hitaca i onako ne bi bilo čuti, pa da više iz svega grla, stane pripovijedati, šta vidi u šumi. Mirskih se tijesno priljubio njegovu ramenu. Sumrak se još nije spustio, a oni su iz tamne jame jasno razabirali ne samo debla drveća, nego i ljude, što su se pomicali između njih. Najprije je protrčalo nekoliko crvenoarmejaca, koji su se bili sakrili u šumi. Desetak-petnaest ljudi umaklo je u polje, a isto toliko je ostalo ležati na putu.

— Ranjenici — prošapće Njerjetka.

Mirskih se i sam toga bojao, ali misao, koju je izrekao Njerjetka, sasvim ga je zbunila i utukla. Njemu se čas činilo, da ranjenici stenju, čas mu je dolazilo, kao da su ustali i sklonili se u polju, čas mu se pričinjalo, da su se pobjegli crvenoarmejci vratili i odnijeli ih. Ali u isto vrijeme je vidio, da su na čistinu izišli Nijemci, vidio je

plamene mlazove, što su iskakivali iz cijevi pušaka, te čak razabrao riječi komande: poznavao je njemački jezik. »Proći će nalijevo« — pomisli on. I kao da odgovara na njegovu misao, Gnat reče:

— Odoše lijevo, ravno na njih.

Stvarno su Nijemci prišli ranjenicima. Automati umukoše i začas Mirskih začuje očajnički, promukli i otegnuti krik:

— Drugovi, rodeni!

Nijemaca je bilo devet. Jedan od njih, spustivši s trbuha automat, dohvati revolver. Ranjenik je, poduprijevši se na lakat, ponavljao svoje dozivanje. Nijemac ispali u njega. Ranjenik se nepomično svali naznak. Nijemac se okrene i reče nešto drugomu, koji je išao u drugoj vrsti, ali Mirskih nije mogao razumjeti, što je Nijemac rekao. Onaj, što je pucao u ranjenika, počese se revolverom po vratu i pride slijedećemu ranjeniku.

— Osakaćene ubijaju... — promrmlja Njerjetka.

— Osakaćene — ponavljao je Mirskih i glasno vikne:
— A vi zar ne vidite — je li već mrak?

I on kao s odskočne daske skoči iz jame, uspravi se u cijeloj svojoj veličini i járosno vikne:

— Milijune ću za to uništiti! Milijune takvih!

Pa kad je sav dršćući od mržnje pucao po Nijemcima, koji su bježali, doista mu se činilo, da uništava milijune. Ispalivši cijeli kolut uzme nož i pojuri u potjeru za četvoricom Nijemaca, što su pobjegli. Ali uto ga nesnosno zabode u prsima, stade se gušiti od kašlja, sjedne na zemlju i rukama pokrije oči. Kad su se Njerjetka, Potpaskov i Mosur vratili, Mirskih je sjedio na hrpi i pio vodu. Glava

ga je očajno boljela, u ušima mu je tutnjilo, i voda nije pomagala.

— Valaj ste se raspalili, kao raketa — smijući se reče Mosur — petoricu ste ih postrijeljali, druže politruk, a ostale smo mi posmicali.

— Gdje su ranjenici?

— Naši? Među nama nema nikoga, a one, što su na putu, te smo previli i uputili u selo.

— Kakva su daljnja naređenja? — upita Njerjetka videći, da politruk šuti, samo gleda u njih i ništa ne govori.

— Idemo — reče politruk ustajući. — A osim toga valja štedjeti naboje.

— Nesreća je kao izmjenični usjevi — smijuljeći se govorio je Mosur poslije svakoga »pročešljavanja«, što su ih doživljavali: — kad ti je već do prirode, onda sjedi pa čekaj.

Njegova su razmatranja očito svima bila uvjerljiva i smiješna osim Mirskih. On nije Mosura shvaćao. Nije shvaćao, zašto se on tako rado prenemagao, ne će da prizna svoje prezime, već se odaziva samo na nadimak, koji je inače za svakoga uvredljiv, a za njega, posve jasno, vrlo laskav. Jedamput ga Mirskih upita:

— Zašto ste vi pošli u dobrovoljce, Mosure?

— Pa kakav je rat bez dobrovoljaca? Dobrovoljci su uvijek za pjesmu. Vole društvo, druže politruk. Da su na moj kraj naišli partizani, bio bih otišao k njima. Šta vi držite o partizanima, druže politruk?

Mirskih, navikao generalizovati, odvrati:

— Partizanski je pokret sada teži nego ikada prije. U prijašnja vremena partizan se sakrivao u šumi kao u tvrđavi, a sad je lakše sjediti u kući nego u šumi.

— Prema tome, ja ne valjam za partizanski zanat?

— Bit će tako. Niste štedljiv s nabojima, a zar je to partizanski?

— Pa oni sami pucaju, druže politruk. Čim ugledaju Nijemca, nikako da mirno izdrže. Kugla je nervozna ženska. Dozvolite mi, da se odmorim, noge su mi kao satrvane. Preobut ću se i ispričat ću vam anegdotu o vojniku i popadiji.

On je znao mnogo anegdota i rado ih je pripovijedao, ali se nažalost ponavljao, i to je Mirskiha razdraživalo. Uostalom, njega je sada mnogo toga razdraživalo, i to ga je razdraživanje morilo, jer se nije mogao svladati, spoznavajući, da se treba svladati. On je režao na Mosura, prekidaao njegove anegdote, pa kad bi ovaj izjavio, da je umoran i da se mora ili odmoriti ili preobuti, Mirskih bi se upuštao u duge rasprave o tome, kako se mora držati borac Crvene armije. Bio je svijestan, da su mu razmatranja plitka i da im nedostaje običajnog žara, koji mu je bio svojstven, no što je to dublje shvaćao, to su mu razmatranja bivala dulja. Osim toga mu se činilo, da se Mosur baš toliko ne umara i da odmora izmišlja samo zato, da se politruk može odmoriti, a i anegdote vjerojatno pripovijeda zato, da drugove malo udobrovolji.

Zato Mirskih za vrijeme odmora ne bi sjedao, već je stajao trudeći se da diše isto tako jednolično, kao i njegovi suputnici, tek bi se lako naslonio na drvo. Tako je on stajao, zamišljen, visok, vitak, uvijek spreman na dvoboj, a oni su mu se pričinjali pri tome kao sekundanti. I na kraju krajeva oni su mu ugodnom i nježnom zavišću zavidjeli na snazi i izdržljivosti.

U glavnom se pokazalo, da su iz dana u dan hodali sve polaganije i polaganije, a naročito su se morali polagano kretati u šumi. Nijemci su naime poslije svakog pročešljavanja u šumi ostavljali »kukavice« — snajpere*, snabdjevene desetodnevnom zalihom hrane i municije, koji su bili vješto zamaskirani u krošnjama drveća. Ovi su snajperi, većinom članovi nacističke stranke, imali da uništavaju sve, koji bi prolazili šumom. Kod narednog pročešljavanja snajperi bi se mijenjali. Zbog toga je Mirskih uvijek provodio svoje borce kroz šumu između tri i pet sati ujutro, kad bi snajperi spavali na drveću, umorni od besane noći. Hodali su bosi, na vršcima prstiju, pazeći, da ne šušte i ne razgovaraju; među sobom su se sporazumijevali ptičjim zviždukom, pucketanjem grančica, slabim pljeskanjem dlanova.

Kad se približavalo jutro, oni bi se sakrivali u jame. Naučili su se izvanredno brzo kopati jame i tako su ih vješto zakrivali, da su nejedamput čuli nad glavama korake njemačkih vojnika, a jednom je u jamu propala noga njemačkog vojnika. Vojnik je kleo, izvukao nogu, sio kraj rupe, istresao zemlju iz čizme i otišao dalje. Kad su koraci zamrli, Mosur ne izdrža:

— Tako sam imao volju da ga za čizmu povučem u jamu, djeco, ma samo što mi srce nije puklo. Jer čizma je vonjala po katranu. Sigurno ju je svukao s kojega kolhoznika. Ja bih ga u jamu i čizmom po očima, po očima, po labrdi...

Drugi put su dugo sjedjeli u močvari zarivši glave u korijenje drveća, što se nagnulo sa strme obale. Nijemci

* (majstore-strijelce)

tek što su pročešljali šumu. Bilo je sedam sati uveče, noć se još nije bila spustila. Moglo bi se ići, da nije kukavicâ. Njih petorica oprezno ispuziše iz vode, izmikaše odjeću, točnije — stresoš odjeću i sjedoše na mahovinu, sve pod zaštitom nagnute visoke obale. Ogłosiše se dvije-tri »kukavice«. Borci su pohlepno prisluškivali nastojeći pogoditi, gdje se nalaze, ne bi li ih mogli skinuti. Sve je u šumi umuklo.

Mosur šapne:

— Grigorije Matvjeiću, ne bi li se malo por'vao, da se zgriješ?

Mirskih se tresao od zime, glava ga boljela, ali pristane. Malo se pošali s Mosurom, ali se brzo usopi i izabravši, kako mu se činilo, toplije mjestance legne među korijenje. Korijenje mu je žuljalo tijelo kao bodljikava žica, usta mu je napunjala sluzava gorčina, probadalo ga u očima.

Kroz tu bol iznenada začuje odlomak lijepe sovjetske pjesme. Pjevao ju je nečiji mladi, jako isprekidani i očito jako uzbuđeni glas. »Samo mi je još nedostajalo, da buncam...« — pomisli Mirskih s velikim negodovanjem. Ali znao je, da buncanje dolazi u kratkim nastupima, a tu je melodija sve više rasla, jačala i bivala sve složnija. On se podupre na lakte. Mosur mu prišapne:

— Pjevaju. Gramofon, je li, Grigorije Matvjeiću?

— Pjevaju — sanjarski reče Otduž — lijepo pjevaju. Na gramofonu mnogo lošije zvuči.

Oni se pridigoše i otpuzaše naprijed hvatajući se za korijenje. Tad promoliše glave i zapanjeni stadoše prisluškivati.

Šuma je oživjela. Čuli su se koraci, glasovi, netko se neustrašivo penjao po drveću, odjeknuše tri-četiri hica iz revolvera, nad šumom se razliježe prestrašeni vapaj »kukavice«. Još čas prije činilo se, da ni vrabac ne može ostati čitav u toj šumi, tako vješto je bio gađan svaki grmič i svaka travčica, a sad je šuma sva vrvjela od sovjetskih ljudi — partizanâ, toliko je bila puna, da su »kukavice« u stravi skakale s drveća i bježale, kud su ih oči vodile.

— Ne-e!... ushićeno progovori Otduž, i odmah je bilo pojmljivo, zašto je on otišao u dobrovoljce. — Ne-e, našega čovjeka ne možeš prostrijeliti!

Da, šuma je oživjela. I oživjela je, kako uvijek oživljuje stvaralaštvo — s pjesmom. Pjesma je carevala nad šumom. Pjesma! Makar se Nijemci, naoružani automatima i bacačima, nalazili na tri ili pet kilometara, svejedno — pjesma je carevala nad šumom. Nije to, dabome, bila ona bezbrižna pjesma, što smo je znali čuti prije rata — to je bila druga pjesma, i ako se pjevala na isti motiv i na iste riječi. Ova je pjesma bila teška i grozna kao zakonska ploča, kao zakon. U toj se pjesmi čuo škrgut mržnje, zakletva, da će neprijatelja, ako ne bude dostajalo oružja, noktima zgrepsti s lica zemljina. To je bila jednodušna rješenost na borbu do kraja. Da, to je bila pjesma, ona pjesma Domovine, koju nije moguće ni pobijediti ni uništiti.

Njih su petorica stajali pritajivši dah. Pjesma im je savila duše, kako se savija papir, da se njime potpali vatra. Oganj im je strujao žilama. Drhtali su od radosti i ushita.

Mirskihu i Otdužu kotrljale su se suze iz očiju. Kotrljale su se istodobno, i ako iz različitih razloga. Mirskih je plakao zato, što je, ma da nikada nije sumnjao u konačnu

pobjedu boljševičke partije, sada vidio ostvarenje njene pobjede. Ta stranka, kojoj on sad pripada i za ideje koje je on u svojoj mladosti sjedio u tamnici i bio u progonstvu, ta je stranka stajala kraj njega i pjevala, kad je on već toliko fizički izmoren i oslabio, da ne može pjevati. A ona će vječno pjevati! Pa upravo da među partizanima, koji pjevaju u ovoj šumi, nema čak ni jednoga partijca, svejedno njihovi tragovi vode do njegove partije. Evo, zato je plakao Mirskih, dok je seljak Semjon Otduž plakao zato, što je razumio, da ljudi s takvom pjesmom ne će njegovu zemlju izručiti vlastelinu, i uopće da ćemo poslije ovoga rata živjeti još pravičnije nego što smo živjeli prije rata. Inače kakvu vrijednost imaju ljudi i njihove težnje?

A Mosur je jednostavno pripijevao partizanima na svojoj harmonici čvrsto je pritišćući suhim i gladnim usnama.

A Gnat Njerjetka, povlađujući motivu pjesme i njenom borbenom sadržaju, mislio je u isti čas: u koju se vojnu svrhu razliježe ova pjesma?

A Miron Potpaskov gundao je kao uvijek, premještao se s jedne noge na drugu i kostriješio je ramena, kao da nad njim rosi kiša. On je također na svoj način bio razdragan. Njemu je, tko bi ga znao zašto, sunulo u glavu, da mu je um počeo slabiti. Kozičavi i dugouhi zidar Gerasim Petrović uzajmio u njega u krčmi prije tri mjeseca četiri rublja i do danas mu ih nije vratio. Šta ćeš, nije vratio, vratit će već, vrag ga dao, ali najgore je to, da se Miron tek sada toga sjetio. »Nije lijepo, nije drugarski — prohuja mu glavom — dug treba vraćati. A da nije on u ovom partizanskom odredu, Gerasim Petrović? Da, sjajno bi bilo, da se nađem s njim, da dobijem od njega duhana,

da zapušim pa da mu kažem: »Do jarca i dug, zar zbog dugova živimo, je li?« A razdragani partizani dat će nam, da se najedemo — kaše, šči, komad slanine, jer su partizani, kako je jednom vidio u kinematografu, vrlo milosrdni ljudi...

Ali partizani se pokazaše kao ljudi nimalo milosrdni.

Kad njih petoricu dovedoše pred lice komandira, on ih primi kao dezertere. Osobito mu se nekako sumnjiv učini Mirskih... Partizanski je starješina sjedio na panju, noge su mu bile omotane gunjem, na glavi mu stršila šubara s uškama. Fenjer »šišmiš« osvjetljivao mu je kratke ruke i obrijano mlado lice s nekakvim kiselim izrazom. Dugo je razgledavao dokumente, fotografije i dugo provjeravao, da li visoki stas Mirskiha odgovara čovjeku, koji je naslikan na fotografiji, a fotografija je bila jedna od onih, po kojoj je čovjeka, čak da stoji kraj nje, moguće prepoznati samo s velikom dozom mašte. Mirskih se osjećao uvrijeđen i odgovarao je resko, hladno. Starješina odreda, za koga se naknadno ispostavilo, da je rajonski agent kriminalne obavještajne službe, zadade mu nekoliko neočekivanih pitanja.

Bit će, da su odgovori Mirskihovi začudili starješinu, jer je poznavanje tih podataka čak i za sebe smatrao izuzetnim. Preslušavši sve skine gunj s nogu — noge su mu bile previjene — naredi, da mu podadu nosiljku. Položiše ga na nosiljku, on vojnički pozdravi i njegov odred krene vodeći sa sobom dvije »kukavice«, koje su od straha pred tako brojnim partizanima, što su ih iznenadili, sašle sa stabala.

— Druže starješino — zapita Potpaskov — a kako s nama?

— A što s vama?

— Nema nikakvih naredenja?

— Pa idite, kud već idete.

I oni podoše.

Svi su šutjeli. Samo je Mosur pokušavao nešto zviždati za pjesmom, što se gubila u daljini, ali i to mu nije polazilo za rukom. Nakon kojih pedeset minuta Njerjetka pljućne i reče:

— Valjan vojnik.

Uto ih dostigne stari partizan na konju i pozove, da se vrate odredu.

— Rekao sam ja, nahranit će nas! — usklikne Mosur.
— Ne mogu oni, a da ne nahrane čovjeka!

Starješina je opet sjedio na panju, a noge su mu bile zamotane gunjem. Lice mu je kao i prije bilo nepronicao, i kao prije ton je njegova preslušavanja odisao ravno-dušnošću. »No, to ti je ljudina!« — s negodovanjem pomisli Mirskih. A starješina se glasom istražnog suca obrati njemu:

— Znate li strane jezike?

»Glupan — pomisli Mirskih — sad će me odmah pitati:
»Znate li ruski jezik?« I on odgovori:

— Znam.

Ali starješina je bio pametniji, negoli je Mirskih pretpostavljao. On nastavi pitati:

— I njemački?

— I njemački — prijazno odvrati Mirskih.

— A čitati? — isto tako prijazno zapita starješina.

— Da — još prijaznije odgovori Mirskih.

— I pišete? — već sasvim prijazno upita starješina i čak se nasmiješi.

— Pišem — veli mu Mirskih. — Nemate li možda cigaretu?

— Kako da nemam — odvrati starješina i svakomu od petorice dade po jednu cigaretu. Zatim, pokazujući njemačkog vojnika u kratkom krznenom kaputu i kratkim čizmama, reče: — Kukavicu treba hitno preslušati.

Poslije preslušavanja starješina se sasvim udobrovolji. Dade još svakomu po jednu cigaretu i naredi, da se od neznatnih partizanskih zaliha odvoje za svu petoricu dva kilograma kruha i dvjesta grama maslaca. Kruha im doista dadoše dva kilograma, ali maslaca se više nije našlo.

— Bit će, da je potrošen — reče starješina zamišljeno gledajući u Mirskiha. — A imali smo maslaca, nemojte misliti, da nismo. Eto, jezika nemamo, to je istina. Nedavno sjeli mi na stražu. Oni imaju telefonski spoj s gradom: sve bih mogao doznati, da mi je jezika. Primam slušalicu, slušam — tamo Nijemac diše, a ja njemu ni riječi. Takav me bijes spopao, da nisam mogao ni opsovati. Ne, slabo je to kod nas bilo organizovano u kriminalnoj obavještajnoj službi.

I opet zamišljeno pogleda na Mirskiha. Lice Njerjetke, koje je do toga časa izražavalo odobravanje i gotovo ushit, najedamput poprimi napet izraz. On se bojao, da će starješina predložiti Mirskihu, da ostane s njim. Šta onda? Jer o tome u majorovu naredenju nije bilo govora. On brzo u glavi sastavi reasumé svih svojih misli i nađe takvu rečenicu, koja je starješini odmah dala razumjeti, da su on i Mirskih donekle susjedi po komandnoj dužnosti.

— Milina je ići na istok, druže starješino — glasno reče Njerjetka dižući ruku kapi. — Dozvolite, da vam zaželimo sretan ostanak.

Starješina ga je razumio. On se nasmiješi i reče Mirskihu za Njerjetku, pokazujući očima na njega:

— Najbolja sorta! S takvim ćete borcem sretno stići. Do videnja!

Prošavši kojih deset kilometara, već u polju, reče Mirskih sjećajući se starješine:

— Muževan čovjek.

— Takav će od slame sagraditi palaču — reče Otduž.

— Šaljivdžija, — dometne Mosur.

Čak i Potpaskov reče, makar bi volio da tu misao zadrži za se:

— Takav bi i u mom gospodarstvu valjao.

A poslije daljih pet kilometara, kad se zaustaviše, da se Mirskih može malo odmoriti, Njerjetka će:

— Valjan vojnik. Što nam nije dao patrona, to na njegovu mjestu ni mi ne bi bili učinili.

Kočnica je svakoga pokreta glad.

Djelovanje te kočnice bilo je naglo čuvstvo potištenosti. Seljaci, kojima su kucali na vrata, da utaže glad, razumjeli bi ih po kucanju. Nekim svečanim vojničkim tonom govorili bi, da nemaju kruha, da su im sav kruh pootimali Nijemci: »Ako ne vjerujete, pogledajte sami«. A jedan seljak reče ushitivši time Mosura:

— Nijemac nam je rekao: možete trgovati na veliko i na malo. A mi trgovati možemo jedino smrću, samo što je nitko ni za groš ne će. — Pa kao da osluškuje nešto, što oni ne mogu čuti, doda: — Evo je, kako tapka.

Iz sela se spustiše u nekakav park. Udisali su dah mirisavih jablana i učini im se čudno, da selo, koje su upravo napustili, nije ničim mirisalo. Drvored je doduše bio suh,

ali hodati je bilo teško i glibovito pod nogama, kao da je tu tjedan dana padala kiša.

Bili su izmučeni: morio ih glad. Tješilo ih jedino to, što su i Nijemci, koje su napali u smislu tačke »b« dobi-venog naređenja, bili isto tako gladni; dvopek naden kod Nijemaca bio je tanak kao papir i valjda isto tako hranjiv.

Da, bili su gladni. Taj je osjećaj bio tako uvjerljiv, da se činilo, kao da sve živo bježi od njih. Svijet je bio ubog, jadan i oskudan. Nad glavama im je lebdjela plavetna jesenja praznina, slična pogrebnjoj opremi.

Prvi se Potpaskov počeo žaliti na glad. Žalio se na poseban način. Potanko se spominjao, kakav je mastan smok znao spremati za praznike. Jednoć je hranio dvoje prasaca, i desilo se, da su dugo prije Božića mlademu prasetu bile uzete noge, pa ga je valjalo zaklati. Prostrli stol, pozvali goste i smazali prasca za jedno veče. I što je glavno, nikomu nije bilo žao... Nato, migajući otečenim očima i pokazujući svoja do krvi izgrebena prsa, usklikne obraćajući se Mirskihu:

— Gdje je jelo? Kud ste nas doveli?

Glad, nespavanje i umornost sasvim oslabiše Mirskiha, ali nije izgubio dar govora i kao da je postao još gromoglasniji. Kao i prije, kad je govorio, pričinjao se kao da je skovan od željeza. Riječi su mu ulazile u čovjeka kao revolver u futlar. Nikad nije brkao riječi. Bio je čist kao ključ.

On reče:

— Drugog puta nije bilo. Možda ćete to kasnije razumjeti, Potpaskov.

— Ja sada hoću da razumijem.

— Onda ću vas zamoliti, da me saslušate. Sve, što vidite oko sebe garišta, ubojstva, nasilja — daje vam pojam o tom, da smo mi pravedno postupali. Mi svi imamo jedan zajednički krov — našu snagu. Drugoga krova i druge domovine nemamo. Ako ispustiš snagu, ako je daš Nijemcu — ne ćeš imati ni krova. Tu se ne da ništa učiniti, kad naši domovi stoje na putu ratu. Put se može skratiti samo tako, da stanemo nasred njega.

Ni sam nije opazao, da je govorio duhovito, kako su govorili i Potpaskov i Mosur i Otduž. I ta duhovitost, visoki njegov glas, snažan i glasan, unatoč umornosti, učiniše njegove riječi svima njima razumljivima.

— Valja izvršivati naređenja, a ne jadikovati — reče Njerjetka.

A ako mi je nerazumljivo? — usklikne Potpaskov.

— Šta tu ima nerazumljivo? — odazva se Njerjetka.
— Naređenje sadrži svega četiri točke.

— Ali glavne nema:

— Kakve?

— Gdje je točka, da ću biti nahranjen?

Njerjetka dohvati svoj plavi rubac, sav izblijedio od pranja, koji je obično svaki dan prao i sušio na grmlju. Slažući rubac reče:

— Što nemamo kruha, to nas ne će upropastiti. Ali što nam je ponestalo metaka, to će nas upropastiti i utući.

Nekoliko je metaka još imao Gnat Njerjetka, ali najviše ih je nesumnjivo sačuvao Potpaskov. Dvije torbe na njemu i dvije na Otdužu jako su mu dobro došle. Čim je uočio, da su meci vredniji od kruha i kadri podržati klonuli duh, Potpaskov je počeo mijenjati i prositi ih od seljaka zamjernom vještinom. On je odmah pogađao kuću,

u kojoj su se mogli naći meci i umio je seljaka oduševiti pričanjem o svojim nedaćama, pa bi seljak onda uzdahnuo, obrisao suze i ispod poda izvadio dva-tri šaržera.

Najmanje je metaka imao Mosur, obično ne više od tri. »Koliko se zato pjesama pjeva o trojci«, — govorio je on smijući se. Potpaskova je ljutio taj lakomisleni smijeh. On je želio, da Mirskih »poduzme opomenu naprama Mosuru«, ali je Mirskih sve više slabio, tako da su ga pola dana izmjenično nosili na nosiljci. I čudna pojava — svaki put, kad bi Mirskih otvarao oči, zaustavljao bi pogled na Potpaskovu. A i Potpaskov je nepomično zurio u njega, tako da je Mirskih mislio: »Sliku valja raščistiti, može se u njemu čuti nova uvertira...« Brkao je riječi, ali misao mu je bila ispravna, i on nije htio Potpaskova ostaviti onakva, kakva ga je sastao.

A suština te nove misli, kako je Potpaskov počeo razmišljati, sastojala se u tom, da se valja što više brinuti za drugove i u sebi gajiti uvjerenje, da se bez toga ne može živjeti i, što je glavno, treba druge o tome uvjeriti. I jedamput, kad su se mijenjali i na njemu je bio red prihvatiti ručke, da nose Mirskiha, on, Potpaskov, izvadi svih osam šaržera, što ih je sačuvao, i metne ih na vrelu ruku Mirskiha, koja je buktjela od vrućice.

Mirskih osjeti na dlanu hladnoću i otvori oči. Nepomični njegov pogled pitao je Potpaskova: »Kako si, druže? Pa ti si mi dao posljednje!« A na taj nepomični pogled isto takvim je nepomičnim pogledom odgovarao Potpaskov: »Dobro, druže, spretan sam ja, naći ću već druge!« Mirskih reče zaklapajući oči: »Hvala, druže!« I sad se Potpaskovu učini, da je on davno u sebi pribirao te misli, što su zanosile i orošavale ne samo njegove oči, već i srce —

i nabrao ih u sebi tako mnogo, da je potrebno vrlo intenzivno i dugo misliti na druge ljude, čime se prije baš nije tako rado bavio, osim što je znao misliti na najbližu rodbinu.

Ujutro, kad prilegoše u šikarju, Potpaskova nestade.

Dugo se nije vraćao, tako da se Gnat Njerjetka uznemirio. On možda jedini od sviju nije shvaćao preloma, koji se zbio u duši Potpaskova, ali u isto vrijeme on jedini nije mogao vjerovati, da je Potpaskov stradao.

— Valjan borac — reče — takvi zauvijek ne nestaju. Jedino, da nije dobio loše upute?

Ali Potpaskovu nitko nije davao uputa. Mirskih je ležao bez svijesti, ostali nisu Potpaskova pravo ni vidjeli. Njerjetka priđe Mirskihu. Mirskih je naglo disao poput nenavikla pješaka, koji se brzo uspinje na brdo. Njerjetka ga je gledao i činilo mu se, da je Mirskih dobio otpusnicu od života i sad mu prstima maše. I još mu se činilo, kao da netko u daljini juri trkom, i ako je znao, da u blizini nema konjanikâ.

Gnat Njerjetka reče tužno:

— Velika neskladnost...

Tad Mirskih otvori oči i održa svoj posljednji govor, najkraći u životu:

— Potpaskov će vam donijeti municiju... — reče on i načinivši prstima kretnju, kao da razvezuje uzao, uzdahne i umre.

Njih su trojica nepomično i ukočeno gledala u njega, kao da su saznali o njemu nešto neobično važno i golemo, što se ne smije napustiti. Stajali su obujmljeni čuvstvom, koje bi se moglo nazvati tugom na rastanku. Isprva im se učini, da je sad zauvijek izgubljen put na istok, ali onda

svaki stade na svoj način misliti na Mirskiha, no ne rastajući se od zajedničke nesreće, koja ih je pobratila. Mirskih je ležao pod grmljem. Grančica, koju je zanjihao svojim posljednjim dahom, još se ljuljala.

Tad će Njerjetka:

— Pošto smo se udostojali prisustvovati takvoj junačkoj smrti, kad nas je politruk Mirskih bez kompasa vodio na istok, to silom prilika ja preuzimam komandovanje.

— Pa dobro... — bilo je sve, što smože reći Mosur i izvadi iz džepa harmoniku. Ta mu se harmonika sada pričinjala besmislenom igračkom, nedostojnom da živi u tako velikim danima, i on je htjede baciti.

Njerjetka ga je kao komandir shvatio, i ako mu prije, dva sata pred smrt Mirskihovu, ne bi ni na um palo da tako misli. On primi Mosura za ruku i reče mu:

— Zašto da baciš instrument? Naređujem ti, da kod pogreba odsviraš drugu koračnicu, dok ne stigne orkestar i dok mu u zamjenu za humak ne postave spomenik.

I eto, nad ostacima politruka Grigorija Matvjeića Mirskiha u polju, kraj zanovijeti, podiže se nizak humčić i natpis na otesanom kolčiću, na koji je bila pribijena zvijezda spletena od loze: »Politruk N-skog puka G. M. Mirskih. Poginuo junačkom smrću. Drugovi, uništavajte fašizam!«

Kad su sastavljali taj natpis, vrati se Potpaskov. Nosio je sanduk s municijom. Baci sanduk do grobnoga humka, i svi se prodirno pogledaše, i svima dođe misao, da evo ovaj sanduk s municijom i jest onaj vječni i nerazorivi spomenik, što su ga podigli na grobu politruka Mirskiha.

Odavši posljednju počast pokojniku Njerjetka rekne svima ostalima:

— Zatvoreni ne ćemo biti. Naredujem, u smislu točaka zapovijedi, naprijed marš na istok!

Ostadoše njih četvorica.

Put je postajao još više vijugav i glibovit. K tomu nadodoše kiše. Nijemce su sve češće i češće susretali, brige su se povećavale, a umornost je bila tolika, te im se činilo, kao da već godinama hodaju po tima močvarama, šumama, šikarju.

Politruka Mirskiha pomalo počеше zaboravljati.

Potpaskov zaboravi na nj onom filozofijom seljaka, koja vâže život prema tome, da li je završio životnu muku ili se još muči. »Da, dobar je čovjek završio muku« — reče Potpaskov — i to mu je bila najveća pohvala čovjeku. Tako je mislio o svom ocu, kad mu je umro, tako je mislio o bratu, koji je poginuo prije petnaest godina od banditske ruke. Malo je potugovao, malo poplakao — pa se onda primio nedovršena posla u gospodarstvu.

Mosur je onom uzvišenošću poriva, koji odlikuje sve pjesnike i glazbenike, složio pjesmicu, gdje kao da se s pokojnim politrukom popeo na visoku goru, odakle se vidi cijela istina... I on stade preostalim drugovima pripovijedati svakojake dogodovštine, jer je i ovoj trojici bila potrebna utjeha i šala.

Gnat Njerjetka zaboravio je Mirskiha zato, što sada nije imao s kime da se posavjetuje. Valjalo je iz samoga sebe crpsti ponos i poštovanje prema ratu, koji se sada mora voditi, više nego ikada, smiono i nepokolebivo.

Možda se češće od sviju sjećao politruka Mirskiha onaj čovjek, s kojim je politruk najmanje razgovarao, no koji mu je od svih bio najrazumljiviji, jer je politruk smatrao Semjona Otduža naglim, ushićenim i odlučnim seljakom, koji je zbog slaba zdravlja i bijede, što ju je dugo trpio, izgubio vjeru u svoju odlučnost. Tako je i bilo. Što njegov drug Potpaskov, neobično praktičan seljak, koji je čak iz sela otišao sa Semjonom godinu dana prije najveće nerodice, koji je stalno mislio na sebe i na svoje gospodarstvo, sada misli samo na druge, pa se štaviše brine i za Mosura, pjevača, šaljivdžiju i uopće čovjeka prazna i ništava — to se Semjonu pričinjalo najvećim čudom, što ga je stvorila volja i odlučnost politruka Mirskiha. Zavisnost o Potpaskovu, koju je Semjon prije osjećao donekle teškom i nerazumljivom, bila mu je sada i razumljiva i časna. Zato je Semjon htio da što više zna o politruku, ali svi su njegovi drugovi malo znali o njemu, budući da su se s njim upoznali prije samoga pohoda, a sam je politruk nerado govorio o sebi. Znali su samo to, da je bio u carskoj tamnici, a pred stupanje u rezervnu vojsku da je bio upravitelj muzeja, gdje su visjele slike naslikane u bojama.

»Čemu slike? — pitao se Semjon. — Šta ima u njima?« Slikarstvo je on brkao s kinematografom, a u kinu je rijetko bio, kako mu se činilo, zbog toga, što se tamo ljudi previše giblju, a malo govore, ili tačnije, malo raspravljaju na glas, jer je Semjon raspravljanje smatrao najvažnijim poslom u čovječjem životu. Njegova žena, koju je Semjon jako volio, i raspravljanja, koje je mnogo cijenio, jednom je, za vrijeme kongresa kolhoznika, zajedno s drugima posjetila Oružnicu u Kremlju. Tamo je

vidjela carske krune, sve od zlata i dragog kamenja, mnogo noževa razne veličine, ali koliko se može sjetiti njenog pričanja, o slikama kao da nije ništa spominjala, a što se tiče krunâ, to se onda Semjonu činilo besmislicom, a pogotovu sada, kad je i sam na glavi nosio šljem. Valjana kapa mora biti laka, topla, da se u slučaju potrebe može metnuti pod glavu i na njoj spavati. »Ne, moram ja sam otići u taj muzej — sam sebi rekne Semjon stupajući močvarom i tjerajući rukom od sebe posljednje jesenje i zato osobito dosadne komarce — baba je pametna, ali nije dobro sve pogledala.«

— Hajde, hajde! — promuklim je, oslabljenim glasom na silu dovikivao Gnat Njerjetka gledajući postrance na zaostaloga Semjona.

— Idem — odgovori Semjon — ravno u muzej.

Ali Gnat Njerjetka nije razumio, u kakav to muzej može ići Semjon. Kako se Semjon nije nikada šalio, Gnat pomisli, da Semjonu u glavi nije sve u redu, pa mu rekne:

— Kad stignemo, otiđi u ambulantu, da ti dadu kinina.

Do Vorobjovska je u ravnoj liniji ostajalo još jedva dvadeset kilometara. Ali taj je ravni put bio tako načišćan njemačkim vojnicima i njihovim topovima, da bi ga trebalo obići barem na sto i pedeset kilometara, nikako manje, i to sto i pedeset kilometara po samim močvarama, po mokroj, teškoj i studenoj zemlji, gdje ne smiješ naložiti vatru, niti zapušiti, gdje u svakom mljaskanju, kojim izvlačiš nogu iz gliba, kao da se čuje podrugivanje neprijatelja.

Stajali su na kraju klanca, u koji im se valjalo spuštiti, jer se bližilo svitanje. Klanac, oskudan i očerupan,

izdisao je na njih vlagu i odvratu, dosadan vonj upaljena dubreta.

— Vučji klanac — reče Potpaskov.

— Da, i vuci su u njemu od glada pocrkali — do-
metne Mosur, i to mu je bila posljednja šala toga dana.

Na istoku, tamo, gdje su se probijale zrake praskozorja, čuli su se rijetki tutnji, kao da netko kotrlja šljunak. Tamo su rikali sovjetski topovi. Taj udaljeni, ali odrešiti glas davao je ovoj četvorici pravo na život, ali je u isto vrijeme izazivao vrtoglavicu, jer je pred njima iskrsavao obilazni put — svih sto i pedeset kilometara kroz močvaru.

Prije nego će poći ka klancu, obidoše selo i sad su stajali ledima okrenuti prema njemu, ali su upamtili sve njegove obrise: plavkasto, s majdom crnom kao garište i s tri preplašena dimića iz dimnjaka, ono je u njihovim srcima izazivalo čežnju i nadu. I sad su mislili: ne bi li se svratili onamo, ne će li se u njemu naći dobra duša?

Proleti avion s kukastim križem na krilima. Oni uz kletvu polegoše. Kad su se digli, selo kao da im se približilo, a klanac je bio još odvratniji nego prije. Ispod oka gledali su na njegove strane, od pamtivijeka išarane vododerinama, na njegovo dno pokriveno svjetlucavim kamenjem i na njegova krila obrasla naherenim hrastovima, između kojih se može tako udobno prokradati.

Uza sve to ne bi se oni bili svratili u selo, da nije bilo vike kokoši, koja je nagoviještala, da je snijela svježije jaje. Taj uzvik kokoši, slab i jedva primjetljiv, kao isparivanje, odjednom je njihova lica okrenuo prema selu. Iskušenje je bilo veliko. A ono je bilo izazvano čežnjom za životom.

Prozori bez okana, dvorišne zgrade bez vrátâ. Tri su leša smrdjela u jarku. Nedaleko u školi začuše glasove, koji su dovikivali na tuđem jeziku — i oni se zaustaviše.

— Dajte meni sve metke! — iznenada reče Njerjetka.

Oni poslušno predadoše metke i ne pitajući, šta će mu. Ali Gnat sam objasni svojim duhovitim slogom:

— Naređujem, da se traži pomoć s obzirom na izuzetnu iznemoglost zbog nehranjenja. Za slučaj, da se ne vratite, uzimam ih pod svoju zaštitu.

On im je dakle naređivao, da idu tražiti pomoć od seljaka, a sam se stavljao u rezervu, ako bi ih seljaci izdali. Rekavši to salutira i skrene u klanac, a oni se uputiše duž plotâ.

Kolebanja njihala ipak su kolebanja, pa makar se ono ni za terciju ne uklanjalo zadaći, da pokazuje vrijeme.

Tako i preostala trojica.

Dugo su se kolebali, prije nego su kroz plot zavirili u dvorište i tihim glasom zovnuli: »Tata!« Sunčano ih je kolo vodilo po tragu i dovelo do jednoga dvorišta, koje se nije bogzna koliko razlikovalo od drugih. Kao i u drugim dvorištima, Nijemci su u njemu polomili voćke, isto tako su svagdje bila skinuta vrata i izbijena okna i isto tako dugo nisu dobivali odgovora na svoje prizivanje na dobrotu oca-hranitelja.

Napokon se otvoriše vrata. Seljak s kratkom bradom, sav prosjed, sijevnuvši očima kao nožem naglo stane u stranu i muklo im reče:

— Ulazite!

U kući je za stolom sučelice peći sjedio drugi, mladi seljak s nezapaljenom cigaretom u ustima i prevrtao žeravicu. Bio je u vojničkoj odjeći, samo bos. Pogled mu

sijevne istom snagom kao i ocu, rekao bi, da bi pogledom mogao prevaliti čovjeka, kao bura čamac.

— Prosite i probijate se? — zapita stariji seljak.

Potpaskov, na kojega je prešlo komandovanje, htio je u svoje odnose prema seljaku unijeti točnost i određenost. »Ako nas izdaš, vrag te odnio, onda daj odmah!« I on sad pomisli: kako su oni ipak oslabili, kad su zaboravili da s Gnatom ugovore neki uslovljeni znak. Na koji li će način Njerjetka doznati, kamo da dođe u pomoć? Ali i ne znajući pravila, da je filozofskoj riječi potreban dugo rađeni okov, kao briljantu ili rubinu, a seoska je misao sama po sebi veličanstvena kao kamen usred doline, Potpaskov reče mrko i teško, kao da odmiče težak kamen:

— Daj žderati, tata!

Seljak šutke pride peći. Drugi mu seljak doda lonac. Na dnu su ležali ostaci vojničke kaše, očito od prosa, što ga je sin donio. Njih trojica začas pojedose svu kašu, i kad se pokazalo dno, pogledaše se.

— Tako, a sad idemo u kiljer.

I on ih odvede u podrum.

I podrum je bio bez vrata, podrumaska jama prazna, natrula slama pokrivala je pod. Seljak se zaustavi u sredini, pokunji glavu i zalomi rukama, i pogledavši tu gestu, njegova uzana ramena, Semjon Otduž pomisli: »Ne će nas izdati.« Seljak reče:

— A sutra će vas Ivan odvesti... On hoće na onu stranu. Šta ćeš, neka ga, kad hoće... nek vozi... Sine moj, sinko!...

Glas mu je bio iznemogao od žalosti. I samo od glada i umora Potpaskov nije mogao razumjeti tu žalost. Mosur je već spavao uvukavši se u trulu slamu, a Semjon Otduž

nipošto nije htio da učini našao prijatelju, pa kad seljak ode, on se ipak usudi reći doduše ne dovršivši rečenicu:

— Čuješ, pa ne smijemo...

—Šta ne smijemo? —grubo zapita Potpaskov kao uvijek, kad je govorio sa Semjonom, poduprijevši se na lakte i oštro gledajući u dvorište.

— Ne smijemo tako misliti o njemu...

— Kako?!

Kod kućnih se vrátâ začuše tuđi glasovi, lupio kundak, netko o zid kuće razbije bocu —i kao da je sijevnulo i ubolo u srce: Nijemci složno prasnuše u smijeh.

Potpaskov pokrije Mosura slamom i prišapne Otdužu:

— Lezi, pokrit ću te.

Otduž također šaptom odvрати:

— Ja sam tanak, daj, ja ću tebe.

Potpaskov ga gurne u bok i zasikće:

— Lezi, naređujem ti.

Otduž legne. Disati je bilo teško, a san nije dolazio.

— Cure traže — jedva čujno reče Otduž.

— Ne cure, nego nas —odgovori Potpaskov.

— Šta da nas traže, mi spavamo —budući se na trenutak reče Mosur pa se naglo okrene na drugi bok i opet usne.

Potpaskov uzdahne:

— Baš pravo kažu: glupak ima sreću.

— Nije on glupak — reče Semjon.

Potpaskov strese slamu s glave.

Stvarno su se jedva primjetljivo čuli glasovi Nijemaca. Preko dvorišta jadikujući prođe stariji seljak, a Potpaskov reče:

— Oh, slutim ja, prodat će nas. Samo me zanima, šta se skanjuje.

Mosur se opet na trenutak probudi pa se umiješa:

— Zanimao se momak za curu, a ona njemu dvojke, pa ovršni nalog.

Potpaskov se nasmije, i odmah nakon smijeha spopade ga san.

— Spavaj! strogo će Otdužu, i ovaj legne. Potpaskov ga još natkrije slamom, pa se i sam zaruje i zaspi.

Probudiše se od pucnjave protuavionskih topova. Sunce je stajalo visoko. I činilo se, da su još više od sunca letjeli nad zemljom sovjetski bombarderi. Srca trojice napuniše se ponosom, a najviše je od sviiju bio ponosom ispunjen Potpaskov. On je sjedio na truloj slami obujmivši koljena rukama i razmišljao o tome, da bi za slučaj, da Nijemci naidu, trebalo iskopati jamu, a u isto je vrijeme sam sebi govorio: »Ja pljujem na vas, vi ljudožderi.« Ugodno mu je bilo tako misliti. Sam je sebi namigivao vlažnim tronutim okom i u pô glasa gundao: »Eh, tebe je podiglo«, a to se imalo tako razumjeti, da on umije i da je kadar izvršiti svako komandantovo naređenje. Što je on sada postao drugim, pravim čovjekom, to ga nije ni najmanje zanimalo, a što suznih očiju sluša, kako lete sovjetski bombarderi, pričinjalo mu se ne prelomom u duši, nego točnim vršenjem naređenja. On to i potvrdi mumljajući: »Pa šta, kad je naređenje, pružit ćemo pomoć«. Na trenutak mu sine misao na kuću, ali one misli, što su prije rata zaokupljale njegovu svijest, naime da zasluži kolajnu, da postane predsjednikom kolhoza, da privrijedi što više novaca i da kupi nekoliko skupih i nepotrebnih stvari, sad su mu se činile bezvri-

jednima, ispraznima. On već nije sebi mogao predočiti svoju ženu u novoj haljini, sa zlatnim satom na obloj ruci. Htio je da vidi samo njeno lice, pa i to istom onda, kad mu to dozvoli Domovina.

— Semjone, čuješ?

— Čujem — razdraganim glasom odvrati Semjon.

I Potpaskovu bude čudesno prijatno, kad je osjetio, da Semjon ima iste misli, a može biti i veće i dirljivije. Ali dužnost komandira, kakvim se Potpaskov sada osjećao, nije mu dopuštala da »kuka«.

— Ja na drugo mislim, Semjone. Naređujem ti — dovest ćeš Gnata ispod zanovijeti. Ja ću međutim iskopati jamu, i u toj će jami stalno ležati jedan čovjek za svaki mogući slučaj.

— Razumijem, druže komandiru!

— Ako ga nisi kadar dovesti, onda reci. Poći ću ja.

— Dovest ću ga, Mirone Jefimiću!

— Pazi, njegov ti život povjeravamo, Semjone!

— Ako što, ali povjerenje znam, šta znači, Mirone Jefimiću!

I Semjon se udalji šapćući nešto u sebi.

Potpaskov i Mosur uzeše u ruke lopate. U kutu je stajalo polurazbijeno bure od krastavaca. Oni odlučiše da pod tim buretom iskopaju jamu, a zemlju da bace u podrum. Kopati je bilo teško, jer se zemlja u podrumu bila slegla i bilo je u njoj mnogo krša. Kopali su dva sata bez prestanka i uto se vrati Otduž.

— Naređujem, da se ide u intervalu — reče on upadajući u kiljer. — Daj amo lopatu, da proširim jamu, inače će Gnat psovati.

Doista, nakon »antervalala« od kojih petnaest minuta stiže i Gnat Njerjetka. On pogleda jamu pa će nezadovoljno:

— U toj jami ima da sjedi mačka, a ne borac Crvene armije — te pogledavši sve, kao da time ponovno preuzima komandu, dometne: — Naređenje je došlo zbog toga, što smo sad četvorica, a u smislu točke zapovijedi jedan mora biti u rezervi za slučaj odmazde ili bilo čega sversishodnoga. Semjone, sjedi u jamu i čekaj!

Semjon poslušno sjede u jamu. Nad jamu doguraše bure. Njerjetka izvadi iz džepa komadić papira:

— Tko hoće, neka piše kući. Ako nas Nijemci pobiju, jedan će iznijeti živu glavu, predat će pismo. Isto tako i raport. Potpaskove, govori adresu i šta da se piše.

— Piši — otegnutim će glasom Potpaskov. — »Draga ženo i dječice. Pišem vam iz odreda opkoljena od Nijemaca, gdje se borimo pod rukovodstvom druga Gnata Njerjetke. Fašisti će u svakom slučaju biti uništeni, neprijatelj će biti skršen i pobjeda će biti naša. Kad ovo primite, ja ću biti mrtav, a djeca, kad poodrastu, neka se bore protiv zakletoga neprijatelja...«

— Dosta — reče Njerjetka — inače ne će biti dosta papira za sve. Mosure, kakva je tvoja adresa?

— Dopiši ti moju adresu na pismo Potpaskova. Njegova je žena točna, saopćit će mojima, pa će nam onda ostati papira, da tri puta zapušimo.

— To je istina — reče Gnat dopisujući adresu na pismo Potpaskova. — I duhana baš imamo, koliko i papira. Puzni-der, Modure, u jamu, Semjon će pisati pismo.

Sjedjeli su oni u raznim jamama, ali ova tu u podrumu učinila im se najzadušljivijom i najtežom. No svaki je od

njih bez rogooborenja odsjedio svoju smjenu, koju im je određivao Njerjetka. Na rubu jame ležale su tri cedulje s adresama, a čim bi dežurni silazio u jamu, preostala trojica su mu, i ne opažajući to, ponavljali sve, što su govorili onomu, koji je prije njega sjedio u jami.

Sunce je zašlo. Pala rosa. Izišao mjesec. Sa sjevera popuhnulo hladan vjetar i pokazali se oblaci. Dode opet red na Mosura da sjedi u jami.

— Pod mjesecom je čovjek viši, a pod suncem podliji — reče on navlačeći bure na sebe. — Ako nas taj tata izda, ja ću ga, djeco, tako potpaliti, da će zajedno s kućom izgorjeti.

— Šuti, ide netko — prozbori Gnat. — Ne zaboravi pisma. Sve u smislu točke zapovijedi.

— Ne brinite, momci. Zbogom!

— Zbogom! — uzvратиše mu oni šaptom.

Uđe seljak. U ruci je držao okrajak kruha.

— Konje su nam Nijemci pootimali, pa onda ih je Ivan oteo od Nijemaca — reče im priprosto i bez žurbe pružajući im okrajak. — Idemo konjima, dok Nijemci nisu opazili.

U mraku su mu oči izgledale još žalosnije, a njegov glas je parao srce. Ali oni su se suzdržavali i nastojali da mu vjeruju.

— Na onu stranu hoće sin — reče seljak. — Šta ćeš. Hoće, pa neka...

I on ih povede iza vrta.

Kraj plota je stajao par konja upregnut u bričku. Ivan skoči sa sjedala, poravna stražnji remen hama, ne toliko zbog potrebe, koliko da sakrije suze, zatim poljubi oca, a otac reče trojici:

— Sjedajte, dok se Nijemci ne dosjete.

— Tã oni će se svejedno dosjetiti, reče sin. — Nema ti spasa, tata!

— Pa neka!

Gnat Njerjetka zapita mlađega seljaka:

— A što otac ne ide s nama?

— Pa ne može. Paraska je bolesna. Kako da je ostavi?

— Ne mogu je ostaviti — potvrdi stari seljak.

Potpaskov i Otduž su sjedjeli u brički, Njerjetka je stajao pognute glave.

— Čekaj naređenje — reče on.

Potpaskov je mislio isto, što su i ostali mislili. Sad već nije bilo sumnje, i svi su oni vjerovali seljaku.

On se hitro ogleda; na dnu bričke leže četiri nje-mačke puške s municijom, a bit će, da Ivan ni bričku nije šale dobio, jer joj je sav prednji dio poprskan krvlju. Jasno je, da su sva njihova strahovanja bila uzaludna i da su zle slutnje bile posljedice iznemoglosti i glada, što ih je morio.

I eto: prije je izgledalo, da Mosura spasavaju ostavljajući ga na životu, a sad izlazi, da ga predaju smrti.

— Naređujem ispravak — reče Njerjetka i naglo se okrenuvši vrati se u podrum.

Potpaskov uzme da objašnjava starijemu seljaku:

— I četvrtoga uzimamo sa sobom.

— Tã znao sam ja, da on tamo sjedi — reče seljak.

— Mi smo samo tako mislili, da ne će da ide ili da ste ga ostavili zbog ratnog posla.

Sva četvorica posjedaše u bričku.

— Zbogom, Ivane — reče otac.

— Zbogom, tata! — odvrati sin.

Njerjetka zabrinuto pogleda u Ivanovo lice. Bilo je to lijepo, pošteno i ponosno lice. On je hrlio u borbu. Htio je braniti Domovinu. I podavajući se velebnom svijetlu mjeseca, o kojem je Mosur nedavno govorio, zacijelo je predvodnik odreda pomislio: »Iz takvoga se lica može skrojiti zastava«.

— Tjeraj —reče Njerjetka.

Brička zađe u šumu. Provlačila se glibovitim i neprohodnim mjestima, i kakogod su četiri borca bili pospani, nisu mogli, a da ne uživaju u Ivanovoj spretnosti.

— Pa nema tu nikakva čuda —reče Ivan. —Mi stalno dolazimo ovamo po sijeno, znamo svaki metar. A vi bolje da međutim otpočinete. Ima šest sati puta do Vorobjovska.

Oni zaspashe.

Ivan je sjedio, gledao na put — i nije ga vidio. Konji su sami išli. Ivan je mislio na oca, na bolesnu sestru i na to, da su ga ovi gladni, odrpani ljudi podsjetili na ljubav prema Domovini, na dužnost da je brani i da je gledajući njih i on odlučio da ode iz očinske kuće »na onu stranu«. On se ponosio, što su mu se oni na prvi pogled povjerili, i odlučio je da im se oduži na isti način, da ih nikada ne napusti. Od mjesečeva svijetla on se pričinjao još vitkijim, ljepšim i vjernijim. Da se u tom času probudio koji od četvorice, zacijelo bi rekao, da je Ivan sada jako sličan politruku Mirskihu, da je iščezao seoski momak predavši uzde Mirskihu, i da sada politruk Mirskih upravlja bričkom.

Pa šta, ta sada su stvarno opet bila četvorica.

1941.

PODVIG SERŽANTA MOROZOVA

O ovom djelu seržanta Morozova pripovijedali su mi borci njegova puka i partizani, koji su ga putem sreli. Zbilo se to godine 1942., kad je puk bio od neprijatelja raskomadani i manji se njegov dio, u kojem se tada nalazila pukovska zastava, zaustavio na tako zvanom Jedrenom humlju. Puk se i dalje tvrdokorno probijao prema svojoj zastavi. Njemački su tankovi u pratnji automatičara držali uzanu prevlaku, što je dijelila glavne snage puka od pododjeljka, kojim je komandovao poručnik Potapov, i gdje se, kako sam već rekao, nalazila pukovska zastava.

Ali prethodno da kažemo nekoliko riječi o Vasiliju Morozovu.

Vasilij je potjecao iz ovećega sela Krice, koje je ležalo nedaleko od Jedrenog humlja. Oca i sestru nije vidio od početka rata. Eto sada, kad je puk prebačen na humlje, Vasilij se nadao, da će vidjeti svoje... Mjesto toga, baš uoči boja, dočuje, da su mu bolesni otac i sestra, koja nije htjela da ostavi bolesnoga oca, dospjeli pod Nijemce. »Zar im kolhoz nije mogao dati konja? — ojađeno je mislio Morozov. — Pa i neki znanci imaju konje! Recimo, rukovoditeljica poštanskog ureda — Smirnova Nadja!...«

...Mobilizovani Vasilij išao je na stanicu. Nadja?! Žuto svijetlo lampe toči se iz njena prozora. Ona prebire primljena pisma... još mirnodopska... Podigla je glavu.

Vidi li ga? Ne vidi! Voli li ga? Ne voli!.. Kako da je pita, kad za svih sastanaka s njom od zbunjenosti nije izustio ni pet riječi! Pa što se i zbilo kod tih sastanaka? Polje. Grmlje. Jezerce. Podne. Mala seljačka kola, u njima kovčezi. Konj... Dobar dan, zbogom... E, da je sad sastane, on bi joj kazao!.. Ali gdje ćeš je sad sastati? Nijemci, Nijemci. A-ah, gadovi!..

Crvenoarmejci, koji nisu pucali, sazvani su k rijetkomu breziku, što je prekrivao bilo visoka brežuljka, gdje su bili smješteni položaji poručnika Potapova.

Vlažan, siv i dug dan kao da se još duljio na tom ispruganom i valovitom humlju, gdje je stao pododjeljak.

Začuje se prozebl i promukli glas poručnikov:

— Razviti pukovsku zastavu! Stariji seržant Morozov k stijegu!

Oslobodena od presvlake pukovska se zastava spustila pod toplim kapljama sitne kiše.

Promočena je jesenja zemlja mljaskala pod seržantovim čizmama. On stade kraj stijega i gledao je na komandira pododjeljka, koji se polagano, s blijedo sivim licem, uspinjao na brijeg duž kratke linije postrojenih crvenoarmejaca.

Toplu kišu zamijenio je hladan vjetar. Grdni, tmasti, dugački oblaci, koji su na svojim rubovima pokazivali bijelu podstavu, samo što nisu prijetili snijegom. Poručnik jarosno pogleda na oblake, i po tome se pogledu moglo razumjeti, da je on primio na sebe svu krivnju za opasnost, što prijeti pukovskoj ratnoj zastavi.

Široko se blijedo lice poručnikovo, sa stalno opuštenim ustima, približilo mladomu, ponešto labavomu licu seržanta:

— Stariji seržant Vasilij Morozov!

— Na zapovijed, družo poručniče!

Seržant se uspravio nastojeći da ulovi komandirove misli usprkos dvjema besnenim noćima, usprkos teškom umoru, što mu je sputavao tijelo, i čežnji za svojima i za žutim svijetlom lampe, što se toči iz prozora poštanskog ureda.

— Stariji seržant Morozov! Ako se ne varam, predio položaja, koji smo zauzeli, dobrano vam je poznat, budući da ste rodom iz kraja, koji je u pitanju?

Seržant prijede dlanom preko širokih spuštenih usta, i Morozovu dođe misao, da je poručnika stid plakati na očigled sviju, pa plače potajno, ustima...

— Stariji seržant Morozov, je li vam poznata bojna historija naše pukovske zastave?

I na to pitanje seržant odgovori jesno.

— Ponovite je ukratko!

Disanje je iz poručnikovih prsiju izviralo s hripanjem i srkanjem, kao da radi pumpa, da izbaci vodu, koja je prodrila u brod.

Tada seržant, okrenut licem prema zastavi i gledajući u njezino grimizno platno i zlatna slova, koja kao da su se odražavala na svima licima i u svima srcima, prozbori dubokim, brižljivim i u isto vrijeme zanosnim glasom:

— Još ljute devetnaeste godine, drugovi, polazili su branioći naše domovine u boj pod ovom zastavom. Borci našega puka časno su pronijeli zastavu kroz mnoge fronte, sve do snježnih poljana Finske. U novim bojevima, prorešetana mecima, bojna se zastava cijelo vrijeme nalazila kod prednjih pododjeljaka puka nadahnjujući ljude za podvige...

Govorio je riječi, koje je davno naučio napamet i mnogo puta ponavljao borcima kod teoretske obuke. Borci su se odlično sjećali tih riječi i svoga raspoloženja, znali su ih isto tako kao svoju pušku. Ali borba mijenja mnoga naša znanja! A snaga uvjeravanja koji put još više mijenja naša znanja negoli borba!.. U svakom je slučaju to, što je sada govorio Morozov, mnogo toga promijenilo i uzvisilo u srcima ovih ljudi, koji su branili dalje približavanje Lenjinovu gradu, kako je promijenilo i lice seržantovo, i ako on toga nije osjećao. Njegovo lice, još nedavno tako labavo, neodlučno, zbunjeno, postalo je razorno-ustrajno i poprimilo nekakvu čudnu boju. Da, svi su vidjeli, da je on u ovaj čas priznavao najvažnijim i najnužnijim — spasiti pukovsku svetinju pod svaku cijenu, bilo kakvim putem...

Morozov završi svoj kratki govor.

Pododjeljak je stajao u svečanoj šutnji.

Poručnik je, zadovoljan i govorom i svojim izborom, jednoliko disao. On reče:

— Morozove, uzet ćeš crvenoarmejce Gusjeva i Kroljkova i probit ćeš se kroz močvare, puzajući, kako hoćeš... Zastavu ćeš predati u štab i reći ćeš, da smo mi na sebe primili udarac Nijemaca, dok si ti na putu sa zastavom. Ali upamti, Morozove: propadne li zastava — propao je i puk. Prema pravilima službe — on će biti rasformiran. Propast će onda i tvoja čast i čast puka.

— Ne će propasti, druže poručniče!

— Prema tome, imaš kratak rok, a osim toga, ti osobno, Morozove, ne smiješ poginuti.

— Razumijem, druže poručniče.

— Puk je racijom obaviješten, da ti dolaziš predati zastavu.

— Bit će predana, druže poručniče.

Poručnik sasvim polagano skine platno s koplja, poljubi ga i preda seržantu. Zatim pokazujući na prazno koplje utaknuto u zemlju reče:

— A mi ćemo se boriti uz ovo koplje, dogod budemo imali posljednji metak i krvi u žilama. Razumijete li? A sad, evo ruke, Morozove!

Morozov pruži ruku poručniku, koju je ovaj dugo stiskao u svojoj.

Poslije toga Morozov obide neveliki krug crveno-armejaca, izrukuje se sa svima, a onda ode s poručnikom u stranu, zbací gimnastjorku i stane tešku svilenu zastavu omatati oko svoga trupa. Poručnik mu reče:

— Sad više nisi sličan vojniku, Morozove! Udebljao si se. Iz koga si sela?

— Iz sela Krice.

— Imaš li tamo koga od svojih?

— Prekjučer sam sreo zemljaka. Ostali su, kaže. Otac je bolestan, a sestra je s njim.

— Ako uzmogneš, obidi ih. Oni će ti dati valjana obavještenja.

— Još kako! Zbogom, druže poručniče!

Oni se zamisliše i polagano se zagriše. Poručnik zapita Morozova, da li je još momak. Seržant odvrati, da jest. Tad poručnik uzdahne i reče:

— Što si neoženjen, to odobravam. Doduše, s druge strane, i neženja mnogo misli, a oženjen čovjek dvostruko više... No, još jedamput zbogom, Morozove! Ako vidiš moju ženu... djecu...

I poručnik dlanom obriše svoja široka spuštена usta.

Dugo je još Morozov nejasno vidio poručnikovo lice, njegove neobrijane obraze obrasle tvrdim dlakama, upale oči, opuštena usta, i ovaj brežuljak s tvrdim humcima, i sve ovo valovito humlje, isprugano od srušenih breza, pod dugačkim oblacima, koji kao da su ispunjeni bolnim sokom...

Izadoše ili, točnije, ispuzaše iz humlja.

Morozov je puzaо sprijeda. Za sobom je čuo lako disanje Koroljkova, lugara. Gusjev je disao, kao da će, pazi, sad zakipjeti kao samovar.

Koroljkov je bio visok, mršav, s blijedo plavim brcima, sličnim ledenim mosurima, pa i cijelo mu je lice nekako ledeno, smrznuto. Sin mu je ubijen na početku rata. Koroljkov se javio u dobrovoljce i neprestano je srtao u najriskantnije pothvate. »Sin me vodi, doziva me — govorio bi u takvim slučajevima — ja za sina moram da idem, on za mene iskru kreše«. Sam se ponudio i da ide s Morozovom, i ako nije imao povjerenja u seržanta kao pješaka držeći sebe iskusnijim.

Gusjev je rumen, zaobljen, s nježnim licem, kojemu kanda nikakav rat ne će nauditi. Gusjev nema kao Koroljkov ličnih računa s Nijemcima. On se obradovao, kad je bio prozvan, jer je već odavna želio, kako se on izražavao, »učiniti podvig za domovinu«, a u vrijeme mira mu se nije pružala prilika za podvig. Pa i kakva može biti prilika za podvig, kad služiš kao elektromonter na lijepoj željezničkoj stanici jedne od glavnih željezničkih pruga?

Podvečer je jako zahladilo, i svi su očekivali, da će zemlja zamrznuti, ali je zemlja mljaskala kao i danju.

Ruke su i noge tonule u sluzavoj i uljanoj kaši. Noć je bila tamna, i da nije kompasa s iglom, koja je sama svijetlila, zacijelo bi bili zalutali.

Do praskozorja propuzaše onih tegotnih deset kilometara, gdje je bilo najviše Nijemaca. Ispuzaše točno na određeno mjesto. Ugledaše jezero, crvenkasto smeđu trsku i plavkastu maglu nad njom. S desne strane u oblacima je izlazilo sunce. Morozov objasni suputnicima, da se, idući desno kroz močvare, može obići jezero i izaći na cestu, a ako se ide lijevo, put će biti bolji, ali tu će nailaziti na sela, a u selima su Nijemci. Njegovo je mišljenje, da pođu oko sela: i ljude mogu sastati, raspitati se, što se zbiva, gdje se nalazi puk, i uopće, tu je bliže glavna cesta. Gusjev se odmah složi s njim, a Koroljkov kao da je jedva dočekaao priliku da se prepire:

— Nijemac nas tu u selu i straži. Zar će on zagaziti u močvaru? On će ti se u njoj odmah omamiti. Ako nam tamo dođe pod ruke, dušu ćemo izmikati iz njega. Ne-e, valja ići kroz močvaru...

Morozova je razdraživala samosvijest Koroljkovljeva i on naredi:

— Ide se u pravcu sêlâ.

Podošê nekoliko koraka. Koroljkov upita:

— Ideš u svoje?

— Šta svoje? — ne shvati ga Morozov.

— U svoje selo, je li, vučeš?

Morozov se razljuti:

— Pa makar i u moje selo. Hoćeš da protusloviš naređenju?

— Šta da protuslovim, ja sam čovjek močvarni — na silu se smiješeći reče Koroljkov. — Šta ti ja razumijem?

Morozov je imao volju da vikne na njega, ali je već naučio, kako valja izglati nesuglasice, što su nastajale među njima. Zato će:

— Jamčim ti za naoružanje — automate i trideset Nijemaca u prid.

Lice Koroljkova kao da se zaljuljalo i u tren oka se preobrazilo. Osmijeh mu se osuo po ustima. Korak mu je postao svečaniji.

— Onda ćemo sad u troje proslaviti susret s Nijemcem.

Zadoše u selo. Ono je bilo prazno, nevjerovatno pusto. Samo u jednoj kući nadoše mačku, gdje mijauče, a u drugoj zatekoše slijepa starca. Koroljkov opet osjeti nepovjerenje prema seržantu i reče:

— Eto ti tvoje naoružanje! Jok, trebalo je ići kroz močvaru!

Morozov upita starca:

— Ima li Nijemaca?

— Bili su jučer, a danaske ih nema. Tã ja sam slijep. Izlazeći iz kolibice Morozov se obrati starcu:

— A nisi li, djede, čuo za selo Krice?

— Selo Krice ti je iza triju sela. Kad prodeš Osmuškinu, pa onda Dojezžalovo, naići ćeš, sinko, na šumicu...

— Pitam te: kakve su tamo prilike kod njih?

— Prilike, veliš? Prilike su svuda takve, da je bolje u grob. U Osmuškinu je ostalo šest kućišta, u Dojezžalovu tri, a u Kricama valjda nema ni jednoga.

Uputiše se u Osmuškinu. Nedaleko od sela skrenuše u zaselak. Trudna žena u godinama nagne se kroz prozor i vikne im:

— Šta idete ovuda? Nijemci baš ovim putem prolaze.

— Kraj zaselka? — obradovano zapita Koroljkov.

— Baš tako, kraj zaselka. Unidite pa založite!

Morozov će joj:

— Ne, nama je do naoružanja. Sve smo našima ostavili, a sad vidimo — ne valja bez naoružanja.

— Tà ulazite!

Udoše. Žena ih pogosti kašom, pokaže im troje djece, gdje sjede u podrumu. Bila je uznemirena — bojala se za djecu i za dvije krave, zbog kojih nije napustila zaselak... Od svega toga uzrujavanja čak im svakom natoči vrč piva, koje je sama varila.

— Poklat će nas Nijemci. I krave će mi poklati i djecu. Kud ću? Cijelo vrijeme navraćaju se k meni, ali danju, vidiš, žure se... ali kad padne noć, poklat će nas.

— Kako da ne pokolju — ravnodušno će Koroljkov — nemaju oni smilovanja s nama! Druže seržante — obrati se on Morozovu — prihvaćamo li boj tu ili na putu?

— Vidi ga, šta si nagao! — usklikne žena u strahu, a Morozov će, da je utješi:

— Odošmo.

I oni se uputiše dalje. Prodoše po strani kraj Osmuškina, od kojega je zbilja ostalo nekoliko kućica, i izbiše na širok poljski put obrubljen brezama, koje su bile čisto oprane od kiše.

Putem se u slabašnim kolima vozio još slabašniji starac tjerajući siva i malena konjića. Zamole starca, da ih poveze.

— Pa sjedajte — tromo reče starac — briga me.

Ne dospješe da zapodjenu razgovor — vide oni: u susret im idu troja kola, krcata, puna Nijemaca.

— Krasan susret! — usklikne Koroljkov.

— Da smo slobodni — reče Morozov; — a ako nas ucecaju, koga će dopasti zastava?

— Da vidimo, tko će koga ucecati?

Međutim je starac, očito već navikao na bojeve, pomalo skretao prema brezama. Njemačka se kola također zaustaviše. Morozov uvidi, da je jedini izlaz — staviti sve na kocku. Seržant s puškom na gotovo jurne naprijed vičući:

— Vode, za mnom! Predajte se, Nijemci!

Nekoliko Nijemaca, koji su valjda znali ruski, okrenuše bježati, ali osmorica njih baciše se na tle i otvoriše paljbu.

Legne i Morozov.

Hitac razbije Koroljkovu karabinku i rani ga u ruku. Gusjev stane prijatelja previjati, a Morozov se razbjesni, dohvati granatu i digne se... Nijemci udariše u bijeg, Morozov za njima bacajući granate. Trčao je za njima kojih dvjesta metara.

Kad se vratio, Koroljkov je stajao na nogama, naslonjen na brezu desnom rukom držao razmrskanu ljevicu. Osjećajući se krivim Morozov mu reče:

— Nismo se trebali ovuda uputiti. Bolje, da smo tebe poslušali, Koroljkove.

Sad tek bolje razgleda lice Koroljkovo. Unatoč rani i boli od nje i bljedoći ono je izražavalo takvo slavlje, da Morozov nije mogao, a da se ne zadivi. Koroljkov reče:

— Čast događaju! Zar smo ih u močvari mogli tolike potući? Obidimo ih u počast momu sinu!

Podoše kraj ubijenih Nijemaca. Široko otvarajući usta Koroljkov ih je glasno brojio, i kad opazi krvave mrlje za posljednjim ubijenim Nijemcem, koje su svjedočile o bijegu ranjenih, čak vrisne od radosti:

— No, momci, danaske imam veliki kućni praznik, zvonim u debelo zvono. Ne bi bio grijeh popiti čašicu dobre kapljice. — I dometne: — Sad ćete vi dalje bez mene, a ja ću se već nekako dovući do naših. Oprosti, družo seržante, ako sam ti se čime zamjerio.

— Bog prašta — odvrati seržant, i oni se zagrlīše. Koroljkov krene natrag prema pododjeljku, a Morozov i Gusjev uputiše se šumom dalje, na istok.

Oko podne se, kao i jučer, tmasti oblaci nadviše na nebu. Na lišće se prosu kiša.

Neprestano sjećajući se pojedinosti okršaja, Koroljkovljeve rane i njegova zamjernog karaktera oni su se provlačili između povaljena i trula drveća s oljuštenom korom prelazeći poljane, humke...

Ptice su bez obične bojazni preko volje izlijetale iz grmlja znajući, da ljudima sada nije do lova.

Kasno u noć stigoše do Dojezžalova. Zapravo je Morozov tek mutno naslućivao, da je pred njim Dojezžalovo. Noću su sva sela slična jedno drugom, pa ako se u polju umoriš i učiniš omašku te plugom zaoreš u susjedovu česticu, gdje ćeš onda noću, u vrijeme rata, blatan i iscrpljen od umora, ispravno odrediti pravac?

Dugo su tako stajali. Sitna je kiša rosila po njima. Bili su gladni i pospani.

— Naređuj, družo starješino — napokon se usudi oglasiti Gusjev.

— Oprezno — koliko su već kraj takvog umora mogli biti oprezni — krenuše naprijed u mrak.

Zdenac — i zdenac, kanda je poput dojezžalovskih...

Približiše se...

Njemački stražar, i ne zaustavivši ih, otvori paljbu iz automata.

Oni odvratiše.

Zazvečaste stakla, začuše se uzvici. Njemački hici zamukoše. Opet šuštanje kiše, zajedljiva tišina sela.

— Nešto je Nijemac gadno nervozan u ovome kraju — reče seržant nesigurno stupajući naprijed.

— Od vlage istrunuo. Lenjingradska mu klima izgrizla but. Dopustite, družo seržante, da izvidim situaciju.

— Ne nagli se! Još nas čeka mnogo doživljaja.

Hodali su dogovarajući se šaptom. Najedamput iz visokog i tako reći naboranog mraka začuše pitanje:

— Tko je? Naši?

— Vaši — odvrati Morozov veselo se smijući. — A tko si ti?

— Ja sam Savelij.

— No, hajde bliže, Savelije!

Kraj njih iskrasne malen čovječac, mnogo niži od Gusjeva. Šmrcajući on ih opipa i veselo reče:

— Dvojica. A straha natjeraste Nijemcu ko da vas je stotina.

— Zbog čega je Nijemac tu kod vas tako nervozan? — ponovi Gusjev. — Nečega se boji, je li?

— Boji se. Vele, da velika naša sila ide na njega. Predstoji navala na njega. Zato smo naumili da rasvijetlimo put.

— Koje je to selo? — upita Morozov.

— Naše je selo Dojezžalovo, a u štagljima nam je pšenica. Nijemci su, vidiš, pripremili kamione. Hoće da je odvezu. A naš je naum takav, da tu pšenicu spalimo do tla, dok se Nijemci ne vrate.

— I selo će vam spaliti do tla, striko Savelije.

— Pa neka pale. Prije ili kasnije, svejedno ćemo izgorjeti. Ali, kako smo mi u množini...

— Daj da palimo! — užurbano usklikne Gusjev. — Deder — deder, striko Savelije!

Morozov promisli — promisli i naredi da se zapali.

Iz ostavljenih kamiona uzeše benzina, a momčići, koji su se, tko bi znao, otkuda, tu stvorili, dovukoše slame i dasaka. Nametaše to pred štagalj, i Morozov pripali žigicom. Usprkos kiši živo lizne plamen.

— No, i to ti je dan — široko zijevajući reče Morozov.

— Nismo toliko tibun natrpali, koliko glavu — odazva se Gusjev sve istim užurbanim i blebetavim jezikom. — Ako svaki dan bude ovakav, ne znam, druže seržante, kako ćeš izvršiti svoj zadatak.

— Izvršit ćemo ga. Striče Savelije, a da prilegnemo, dok dođu Nijemci? Nema li u tebe takva skrovišta?

Stric Savelij odvrati, da će se naći takvo mjesto, i oni podoše s njim, pri čemu je Gusjev cijelo vrijeme dražio Morozova, tako da ovaj čak pomisli: »Ma šta je dosadan, kao kila!« Gusjev je neprestano ispitivao: hoće li Morozov moći sam stići, je li dalje lak put, i hoće li se naći vodiči?

Morozov htjede da ga zapita: »Tä šta je s tobom, je li te strah? Hoćeš li da se vratiš ili da se gdjeod sakriješ?«, ali tumačeći prazno brbljanje Gusjeva njegovom nevjerovatnom iznemoglošću prešuti.

Prilegoše. San im se kao težak teret spusti na oči i oni u tili čas zaspase.

A ujutro se pokazalo, da je Gusjev zaspao onim snom, iz kojega se više ne budi. Ranjen u trbuh skroz naskroz upeo je svu svoju snagu, da se dovuče do podruma.

Morozov je gledao u nepomično sitno lice Gusjevljevo i pitao se: »Tako li sam postupao? Je li? Jesam li ih onamo vodio? Idem li i sam onamo? A hoću li stići?« I on odgovori sam sebi: »Moram stići. A što je smrt? Doći će i na mene red, ali ne ovaj put«.

Sad je išao sam.

Kad je osjećao, da ne može dalje hodati, uvlačio se pod jelu i prikrivši se baršunastim njenim granama zaklapao oči leđima naslonjen na stablo. Bilo mu je teško i dolazilo mu da plače, i u snu je tuleći plakao, kako se može plakati samo u djetinjstvu. A probudivši se osjećao je blagotvornu promjenu svojega duševnog stanja.

Izbio je na stazu i silio dalje.

Tu je napokon.

Strmi se brežuljak spuštao prema rijeci, koja je svoj zaokret označivala mnogobrojnom johom. Između smreka, gdje je stajao Morozov, i jošika prostiralo se polje nevješto iskopana krumpira. Do nogu se Morozova protezao jarak, do vrha pun vode; do jarka onizak međašni stup s brojkom »325«. Morozov ode od stupčića ponavljajući u sebi: »Trista dvadeset i pet...« No tek što spomenu trista, stade.

Djevojka, što je užurbano skupljala krumpir u košaru, uspravi se, da predahne.

— Nadja?! Nadja!

Pritišćući košaru grudima ona poleti prema Morozovu.

— Vasja? Odakle?

— Pa odatle, otkud svi — odvrati on. — No podimo među smreke: izgleda, da me progone.

On pogleda sitni krumpir i predomisli se:

— Ne ćemo među smreke. Samo vi kûpite krumpir.

— Vasja!

— Nemojte me ni dirati. Oni, izgleda, s psima tragaju za mnom. Još će me pas nanjušiti. Samo jedno pitanje: kako moji?

— Živi su. — Ona pokaže na krumpir: — Za njih.

— Spaljeno?

— U polju živimo, u zemunici...

— Vidio sam, da je spaljeno. Prošao sam ... mimo ...

— Razbiše vas, Vasja?

— Živ će se Nijemac od jada izjesti, da nas nisu razbili. Jesu li moji oboje zdravi?

— Ocu je bolje, a Saša je zdrava. Oporavit će se otac. Idemo!

— Moja je adresa ista, na isti puk. Pišite mi. Do viđenja!

Smreke ga zakloniše.

Djevojka se sjeti njegova koštunjavoga lica, širokih očiju ispunjenih nekim čudnim, slijepim nepovjerenjem, sjeti se, da mu je odavna htjela napomenuti ili, još više, osobno reći mnogo toga, što je povjerila njegovoj sestri,

reći mu, da se njime ushićuje... Djevojka ga dostigne, kad je pognut prelazio preko šumskog puta.

Ona mu položi ruke na ramena.

— Tako — reče ona. — Stajali smo jedno kraj drugoga. Sad je svakomu vučjaku jasno — imamo jedan trag.

— Zašto?

— Tako mora biti. Idete kući?

— Ne. Prošao sam mimo, Nadja.

— Vasja, išli ste kući. Ja vjerujem, da vam puk nije razbijen. Onda imate dopust.

— Zar za vrijeme rata?

— Onda ste izvršili neki nalog pa ugrabili jedan dan, da posjetite svoje?...

Na njegovu se licu pojavi mučna sumnja. Sumnjao je u nju. Da. Ona se nije mogla prevariti. Ali zašto on sumnja? I tko je on sada?

Ona mu preplašeno pogleda u oči.

— Vasja! Vi ne ćete zaći kući? Zar ne smijete?

On promisli i reče:

— Smijem.

— Onda idimo! Odmorit ćete se dan-dva... I ona ga izravno upita: — Čega se bojite?

— Za mnom je potjera... s psima. Vučjake ću navesti na oca, na sestru... na vas.

— Pa mi ćemo reći — brali smo gljive, sakrit ćemo vas, Vasja.

— Nema za mene sakrivanja — reče on tvrdokorno mašući glavom. — Ja sam, istina, bio pošao ocu. A sad... ne ću ići.

— Ali zašto?

— S psima... bojim se...

— Imate li povjerenja u mene ili nemate?

On je zgrabi za ruku i povuče je za sobom u šumicu.

Noge su im se zaplitala o porušena debla, pod njima je mljaskala močvarna zemlja, a onda — mahovina, pa nekakva jama... On je gurne unutra... Tada tek ona začuje pasji lavež, zvižduke, a čak joj se pričini, da čuje topot. Jama je bila tijesna. Ramena su im se i tijela sasvim priljubila, i unatoč tome, što su cijelim svojim tijelom hvatali zvukove u šumi, osjećali su toplinu, što je od jednoga strujila k drugomu.

Ta toplina, polagana, slatka kao med, sluzava, malo je pomalo odnosila sa sobom uzbunu, koja je prije toga ispunjala njihova tijela. Oni već nisu takvom strasnošću osluškivali glasove potjere. Čak im se činilo, da su se ti glasovi stišali, izgubili u stranu...

Njih je sada skoro više uznemirivala nenadana promjena njihovih odnosa, koja se sada zbila u njima. Oni su jedno prema drugom osjećali najviši stupanj simpatije. Napola zatvorenih očiju gledali su u tanke zrake svijetla, koje je prodiralo u jamu kroz šiprag, što ju je prekrivao, osjećali su miris mokre mahovine na dnu jame. A još je prijatnija bila spoznaja, da nije samo jednomu drâga blizina drugoga, nego da je i taj drugi pun radosti.

Šuštanje je šume iščezavalo pred šuštanjem njihovih srdaca.

Oni su presenećeni gledali jedno drugomu u oči. Osjećali su, da evo sada, od ovoga časa, zauvijek pripadaju jedno drugom i da mogu po volji raspolagati jedno s drugim. Zar nije porazan i moćan takav osjećaj, pogotovu za one, koji ga prvi put proživljavaju?

Dugo su tako sjedjeli u slatkoj i nehotično bezbrižnoj nepomičnosti, dok nad šumom nije prohujao udar vjetra nagovješćujući približavanje sumraka. Progonitelji nisu našli tragove Morozovljeve. Kiša ih je zatrla...

Izidoše iz jame gibanjem ruku i nogu goneći iz mišica i žila ukočenost u udovima od nepomičnog sjedjenja.

— Kako da se ne prehladiš, Vasja! — reče ona zabrinutošću sasvim bliska čovjeka. — A mora da si i gladan. Idimo, pojest ćeš nešto. Jučer smo ti oca pomazile: ispekle mu pirog od krumpira, još ga je ostalo...

— Pirog je dobra stvar — reče on sretno se smijući i držeći njezine ruke u svojim. — Uh, Nadja, davno nisam okusio piroga.

On pritisne njezine ruke na svoje obraze i reče gladeći njima lice:

— Onda smo dakle svoji?

— Jesmo, Vasja.

Tad on ispusti njene ruke, a svojim se uhvati za prsa. Lice mu se iznakazi, kao da je u prsa metnuo usijani kamen.

— Da nisi bolestan, Vasja?

— Zdrav sam.

— A prsa?

— I prsa... u redu su. — On se prigne do njena lica, jer je bio viši od nje. — Ti, Nadja, idi... A ja ću... isto poći.

— Kuda? — Sad već nije izražavala nedoumicu, nego se srdila. — Kuda ćeš poći? Moraš pogledati oca, sestru. Imaš li možda kakav zadatak?

Njegovim licem opet preleti sumnja.

Ona ponovi pitanje.

— Da — odgovori on.

— A kakav?

A on licem krivca odvrati:

— Ne mogu ti sve reći...

— Čega te je strah, Vasilije?

On opet promisli i odgovori značajno:

— Da ne zaspim.

— Pa šta onda? Ako bude kakva opasnost, probudit ćemo te.

— Bojim se, da ne zaspim... — ponovi on, i njoj se pričinilo, da u tom odgovoru ima nešto, čega ona ne može dokučiti, i to ju je razdraživalo.

— Bojiš se, da ne prespavaš? Što? — I ona reče odrešito: — Onda idemo zajedno!..

On odmahne glavom.

— Zašto ne možemo?

— Ne možemo.

Ona pljesne rukama:

— Gospode, Vasilije... Hoću, da mi kažeš...

— Pa rekao sam ti...

Ona mu pogleda u oči i shvati, da joj je doista rekao sve, što je mogao.

Ona spusti ruke drevnom seljačkom gestom, koja je izražavala očajanje.

— Pa dobro, ... idi, Vasilije. — I već tiho, iza toga dometne za se: — Tako sam malo živjela i sve proživjela.

Na omalenu brežuljku on ugleda tri Nijemca. Najstariji je od njih po izgledu bio oficir. Prohtije mu se da primami oficira. Ispusti prigušeni uzvik, koji je po njegovu mišljenju imao biti nalik na njemački.

Oficir podigne dalekozor i oprezno stupajući po rosnoj travi pođe naprijed. Morozov pomisli, da bi se sada sigurno prepirao s Koroljkovim: tko će biti prvi?

Koroljkov je sebe smatrao snajperom, ali ni Morozov nije bio najgori strijelac. Morozov bi rekao, da se osvećuje za poniženje svoje vjerenice, koju je morao ostaviti, a da joj — iz opreznosti — nije ni odao, kuda ide i što nosi; osvećuje za svoga oca i sestru, koji su morali napustiti selo spaljeno od Nijemaca i sad kao divlje zvijeri žive u rupi, a usto otac boluje od reumatizma. Nije zašao k ocu, jer nije znao, tko je tamo u blizini. Kad je zadao riječ, on mora, mora pod svaku cijenu predati zastavu... Na sve bi to Koroljkov odgovorio: da, misli su seržantove pravilne, ali su njemu, Koroljkovu, Nijemci ubili sina, i on je tako reći svojim sinom obvezan prvi pripucati pa ni u kom slučaju ne će to svoje pravo prepustiti seržantu, jer seržant doduše dobro gađa, ali je on, Koroljkov, najbolji snajper u četi... Onda će prepirku prekinuti Gusjev, koji će jednostavno predložiti, da udare svi zajedno.

Tako je eto Morozov udario za sve zajedno.

Oficir smjesta pade.

Pade zalomivši rukama u predsmrtnom njemačkom vapaju, ali čudna stvar — srušio se, a ipak puzi k svojim, koji su privilegiji.

Morozov udari još.

Oficir se strese — ali puzi.

Morozov još pripuca.

Oficir puzi.

— Aha, hoćeš da otpužeš, njemačka beštijo!

Pa još.

Pucao je po onom, koji je puzao, dok nije ispucao gotovo sve metke. Napokon se predomisli i pritaji.

Nijemci podigoše glave. On udri i po tima glavama.

Dobro je momak gađao: Nijemci su posljednji put podigli glave.

Kad je Morozov dotrčao do oficirove lešine, našao je, da je sva prorešetana. Morozov bolje pogleda. Od oficirova pojasa vukla se k vojnicima dugačka uzica. Nijemci su dakle hodali po brežuljcima povezani, kako planinari hodaju po ledenjacima. I, prema tome, kad je oficir bio oboren, vojnici su ga vukli k sebi, mrtva...

— U-uh, vidi ti! Čekali naredenja. Od mrtvaca?

Morozov otegnuto i zamišljeno uzdahne.

— Kao san. Nekako sam se mnogo upustio u ratovanje. Ako ovako nastavim, slabo ću stići k našima. Valja opreznije, Morozove. — I doda: — No, ako se ja uzrujavam — zna se, zašto. Ali Nijemac — da mi je znati... zašto se on uzrujava? Vidiš, uzicom se povezuje.

Bilo mu je suđeno da dozna, zašto su Nijemci bili tako nervozni i uzrujani.

Ali prije toga on se dugo, mnogo kilometara provlačio kroz svakojake opasnosti i strahote cijelo vrijeme pateći od izvanredno tegotne i mučne iznemoglosti.

Da obide neprijatelja, šuljao se kroz gusto, prepakosno i premračno šipražje. Svaki je korak značio svladavati bilo glib, bilo ljepljivi truli suhar, bilo isprepleteno trnje.

... Hodao je, kako su pred tisuću godina hodali njegovi šukundjedovi obilazeći tabor Pečenegâ, ili kako su pred stotine godina hodali obilazeći tatarski tabor...

Svaki je trenutak, kao petljom, paočio njegove noge, ali on je ipak išao. Nijemci su naoružani mitraljezima i automatima patrolirali po svima cestama i poljskim putovima.

On nije znao, da li se njegov puk nalazi daleko ili se kreće negdje u blizini...

Katkada ga probijao hladan znoj, tresla ga groznica. Osobito ga je znalo mučiti pred jutro, kad je vlaga napunjala sve oko njega. On je poskakivao nastojeći se ugrijati, jer mu sumrak još nije dopuštao da nastavi put.

A onda je nadolazilo ono najstrašnije. Spopadala ga želja da zaklopi oči i da legne, pa da više ne ustane. Nastupit će onaj voljki i beskrajni pokoj, koji nikomu nije bilo suđeno da iskusi. Misliš, da ne će nastupiti? Uvjeravam vas, družo seržante, da će nastupiti.

San, san, san... Pazi — odmah, čim ograne sunce, spustit će se i san na tebe. Mekan, dug san, sličan toplomu toku ljetne plave plavetne rijeke. Ona će te bez žubora ponijeti niz pješčane prudove sa sitnim i suhim pijeskom.

»Danju moraš spavati, a noću hodati...« šaptalo mu je polusaneno bulažnjenje. »Ne, sad moram ići! Danju. I neprestano ići!...« — »Ali noć je nesnosno hladna, i zapravo ti, seržante, nisi već spavao...« — »Ne! Spavao sam. A ako zaspim sada, po danu, nikad se više ne ću probuditi. Naći će me Nijemci...« — »Bojiš se smrti? Nesmisao! Nikad je se nisi bojao«.

I on je, gotovo bulazneći, sam sebi govorio u sav glas:

— Meni je naredeno da ne umrem. Ja ne smijem umrijeti! Ni u kom slučaju!... Ni spavati ne smijem! Moram ići!

Ne smijem!

I on je stiskao zube teškom mukom otvarajući oči, kako otvaraju vrata u proljeće, kad se teški i tamni snijeg još nije pretvorio u kaljuže.

On ne smije umrijeti!

Umornost mu je šaptala, da je cijeli njegov put ispunjen slučajnostima. Slučajno je sreo vjerenicu. Slučajno se približio i selu Dojezžalovu i svojem kolhozu. Slučajno su naišli Nijemci. I slučajno je ubijen Gusjev. Slučajno je ranjen Koroljkov. Isto tako slučajno može i on biti ranjen, pa čak i ubijen...

Ne, on ne će biti ubijen.

On ne smije umrijeti!

On je opipavao zastavu na prsima i teturajući, gotovo padajući, išao dalje.

Kad mu je ponestajalo snage, hodao je podupirući se o debla smreka, od jedne smreke do druge. Kora im je bila različita, sad hrapava, sad glatka. Pod nogama mu je klizilo mnoštvo krhkih sjena izmjeničnih oblika — plavih, ružičastih. Šta je to? Zašto?

On ne smije umrijeti! Ni u kom slučaju!

I on je išao padajući, ustajući, vukući za sobom svoj automat, naboje, torbu s ostacima hrane. Ne smije!

Gdjekada je iz guste šume izlazio na čistinu obasutu jakim svijetlom. On bi stao, protirao oči. »Da otpočine?« Ali odmah bi se sjetio Nijemaca i zastave, koju mora odnijeti, i pošao dalje.

Putem sretne nekoliko ljudi. Trojica su od njih bili vojnici.

Njegov izgled ih je užasn timer, i oni mu točno odgovoriše na njegova pitanja. Uputiše ga, gdje bi po njihovu mišljenju mogao stajati 84. puk.

I on opet krene naprijed.

Već su ga manje morale misli, prhke kao prah, što ga vjetar diže i spušta tvoreći suhu i jetku maglu...

Ne, on je ispravno postupio!

Teško, ali ispravno!

Prošao je kraj oca, vjerenice, sestrice...

Tko zna, da se raznježio, zar im nije mogao izlanuti, kuda ide i šta nosi? Mogao je. Pa on se volio i pohvalisati, kao i mnogi od nas.

Teško je, ali drugačije ne može biti!

Pa na kraju, zar to nije u njihovu interesu? Zar bi im bilo slade, da su ga Nijemci uhvatili, našli zastavu?! I njegove bi objesili!

I on se sada trudio da za Nadju izmisli ono, što joj nije dospio reći, što bi je utješilo: unaprijeđen sam, reći ćemo, u čin kapetana i nosim u štab važnu usmenu poruku. I od snage i topline tvoje blizine bojim se, da je ne zaboravim.

Padao je, ustajao, opet padao, puzao — i sad već ne na kilometre, nego samo na metre se pomicao naprijed.

Sve je češće i češće padao. Uostalom, njemu se nije ni činilo, da pada, naprosto koraci su mu nešto nesigurni, pa to je i razumljivo: na njega pucaju, već je ranjen u desni bok, prignječeno mu je rame...

Ne, ni u kom slučaju ne smije umrijeti! Takvo je naređenje.

I on će ga izvršiti, pa ma uz kakvu cijenu.

Glavne su snage puka vodile borbu probijajući se prema liniji, koja je bila zapovijeđu određena.

Borba je bila teška. Artiljerija je izdubljivala prolaz u njemačkoj obrani. Puk se ustremljavao onamo, ali je nje-

mačka vatra bila tako jaka, da je puk morao stati. Tako se ponovilo nekoliko puta. I nekoliko puta se komandant puka razbjesnio, i ako je shvaćao, da pred takvom vatrom nije moguće ne zaustaviti se. I sam bi vrag ustuknuo pred takvom vatrom!

Komandantu puka javiše, da je iz pododjeljka poručnika Potapova stigao stariji seržant Morozov.

— Predvedite seržanta!

I predvedoše ga.

On je stajao pred komandantom, sav pokriven prašinom i okorjelom krvlju. Jedna mu je ruka bila nevješto previjena. Glava mu se klimala, oči se lijepile...

— O čemu se radi? — upita komandant.

Morozov odgovori:

— Pukovska ratna zastava nalazi se kod mene, druže potpukovniče. Naređenje je izvršeno.

Komandant u čudu učini korak unatrag zureći u toga izmučenog vojnika, koji se još drži na nogama. Komandantu se čak učini, da vojnik bulazni: tako su mu upaljene oči i dršću usnice...

Komandant zapovjedi:

— Razviti zastavu!

A stariji seržant Morozov drhtavim rukama stade odmatati zastavu, smeđu od njegova znoja, potamnjelu od njegove krvi, prorešetanu mecima, koji su ujedno probili i njegovo tijelo.

— Koplje! — zapovjedi komandant. — Dajte koplje! Stvori se koplje.

I tada, i ne obazirući se na seržantovu izmorenost — pa ni on sam nije se na nju obazirao — potpukovnik mu naredi da podigne razvijenu zastavu i da pođe naprijed. I da se o tome obavijesti puk.

Obavijest bi izdana.

Stariji seržant Morozov je stupao.

Zastava je lepršala na vjetru.

Vjetar se jedva osjećao, ali Morozovu se činilo, da ga vjetar raskida na komade. Uza sve to Morozov je išao.

I puk je išao naprijed.

Išao je ne osvrćući se na vatru Nijemaca, išao je spreman da svlada ma kakve zapreke, išao je očajnički.

Išao je i osvajao tankove i topove. Išao je tako, da je komandant armije, doznajući o podvigu 84. pješadijskog puka, rekao prikrivajući šalom svoju radost (bio je vrlo suzdržljiv):

— Što to danas njemački gosti odlaze u ranu zoru?

Stariji seržant Morozov stoji na brežuljku, tako poznatom, pokrivenom humčićima, koji se još pričinjaju tvrđima, kao da su se okremenili. Pred njime se prostire isprugano valovito humlje, a niski oblaci, kao da su se zavjetovali, da će se držati samo u toj visini, lebde nad šumom. Kao da se ništa nije promijenilo. Čak i koplje zastave, što ga je utaknuo poručnik, stoji kao i prije.

Ne, ne kao prije.

Nema poručnika Potapova. Nema njegova pododjeljka. Zasijavši cijelo humlje bezbrojnim leševima Nijemaca i kosturima tankova poručnikov je pododjeljak do posljednje kapi krvi ustrajno branio dalje napredovanje prema Lenjinovu gradu, branio čast svoga puka.

Puk se postrojio na brežuljku i pod brežuljkom i po cijelom valovitom humlju i odaje počast junacima.

A kraj zastave, koju drži stariji seržant Morozov, stoji potpukovnik i drži plameni govor u čast palih junaka.

Stoji Morozov i gleda u daljinu, tamo za šumu. Tamo se nalazi zemunica, gdje ga čekaju otac, sestra i možda vjerenica. Da, zacijelo ga čekaju! Sad može otići onamo i ispripraviti, kako i zašto se zbilo, da nije navratio kući, već je krenuo u šumu i time uvrijedio oca, sestru, vjericu. Ali oni su ljudi i još k tomu naši ljudi. Razumjet će, ako im se razjasni. A možda su se i sami već prije dosjetili... Pa oni razumiju, da narav rata strogo zabranjuje malodušnost, a pogotovu, ako ti je mjesto uza zastavu...

Gledao je uvis, nad vrške šume, nad kojima su jurili oblaci. Onamo, naprijed, valja sada ići, naprijed. Jer on je sada saznao, zašto su Nijemci bili nervozni i čak su se povezivali kao planinari, kad su hodali po lenjingradskim humcima. Oni su doznali, da su Rusi prešli u napad, o-ho!...

— Puk, mirno!... — zaori poznati, pravi pravcati ratnički glas komandantov.

A srce starijeg seržanta Morozova prestalo tužiti.

Čulo je zapovijed.

Puku se naređivalo, da pod svojom proslavljenom zastavom nastavi napredovanje.

1943.

GENERAL ORLENKO I NJEGOV NAROD

Zima 1942. Hotel, dugačka bijela udobna moskovska zgrada. U jednoj hotelskoj sobi stanuje ukrajinski pjesnik, darovit, sanjar, strašno zaljubljen u svoju domaju. U ovima danima iskušenja osobito duboko pojmiš i osjećaš tu ljubav; ja često zalazim k pjesniku.

Snijeg je zimus dubok, mirisav i drhtavo igličast. Ulažiš sa snijega, iz studeni u tijesnu pjesnikovu sobu — a svejedno vas ne napušta prostranstvo i snijeg, a od toga se život pričinja, kao uvijek, još prostranijim, snježnijim i poetično zvonkijim. Viđam tu ljude ovijene snijegom i poetizijom bitke za Domovinu: Lenjingrace, Staljingrace, Murmance, Ukrajinke. Među njima sam sastao i generala Orlenka.

Ulazi nekoliko ljudi, vrlo razgovorljivih, užurbanih. Goruća, proročanska istina zvuči u njihovim riječima. Na kapama im crvena vrpca. To su ukrajinski partizani. A onaj bucmasti, s neodoljivo energičnim očima, to je njihov predvodnik, general Orlenko. Sad je vladinim ukazom unprijeđen u čin generala, a one zime, kad sam ga sreo, uzalud bi ga tražili u popisu ljudi, kojim je podijeljeno generalsko zvanje.

General Orlenko!

GENERAL ORLENKO

To se ime rodilo u šumama i stepama Ukrajine, po selima, gdje, braneći se od partizana generala Orlenka, u

rovovima sjede Nijemci sledivši se od straha — u klancima, kamo bježe s cesta, spasavajući se od partizanskih metaka, preplašeni Madžari i ostali pljačkaši, što razaraju divnu ukrajinsku zemlju.

Ovo ime ukrajinskog orla podijeljeno je jednomu radniku ukrajinske oblasti, koji je ostao na svojoj zemlji za vrijeme njemačke najeзде. Taj radnik prije rata nije bio vojnik od zanata, bio je stručnjak na sasvim drugom području, a ipak ga je ukrajinski narod prozvaо generalom utjelovljujući u tome zvanju svu svoju ljubav prema Crvenoj armiji.

Dogodilo se tako, da se u partizanskom odredu generala Orlenka uoči godine 1942. pojavio radio-aparat. Do onda partizani nikako nisu mogli naći radio, a kako su ga tražili! Tà radio znači vezu s Crvenom armijom, znači mogućnost saznati, što se zbiva na fronti. Odred je skoro pet mjeseci hodao po šumama. Progonjen od Nijemaca on se puna tri mjeseca hranio jedino konjskim mesom otevši od Madžarâ čopor konja, bez soli i kruha. Nijemci su u svojim letacima pisali, da je Moskva odavna zauzeta, da Hitlerova vojska stoji s onu stranu Volge. Partizani, naravno, nisu to vjerovali, ali svejedno je i te kako dobro znati istinu.

I eto, dogodilo se nešto neobično. U odredu se pojavio radio i zajedno s njime tri partizana. Nedavno su sastavili malo veći odred — od sedmero ljudi, tako nešto. Sad su ostaci toga odreda, koji su Nijemci razbili, željeli da se pridruže generalu Orlenku.

General zatvori radiste u kućicu. Pred kuću postavi stražu, da ih nitko ne smeta, i reče: »Ne puštam vas napo-lje, dok me ne spojite s drugom Hruščovom!« Prolaze mi-

nute, sati. Nova Godina sve se približava i približava. Doznajući, da general hoće govoriti s Hruščovom, već iz susjednih sela hrle seljani k partizanima. Partizani spremili jelo, votku. Time su htjeli reći, da su sovjetske vojske cijele, da Nijemaca nema u Moskvi, i da će radisti naći druga Hruščova.

Sad zamislite snijegom zasute šume, uzane putove, njemačke oklopljene automobile, kako se vozikaju po cestama, sleđene leševe obješenih, što se njišu nad Ukrajinom. A u šumi, u kolibici, sjede partizani u očekivanju. U susjednim kolibicama partizani prostiru stolove za goste, i srca partizanska tuže, tuže. Oni vjeruju u svoga generala, nisu badava pet mjeseci za njim išli iz borbe u borbu! Oni vole njegovu bucmastu figuru, oštre oči, crne podrezane brke i brazgotinu na čelu.

General brzim korakom obilazi kolibu radistâ.

Malo podalje besjede seljani napeto slijedeći generala.

— Čut ćete Hruščova, jamčim vam — tvrdo veli general. — Jamčim vam svojim generalskim zvanjem.

I on se smješka. Oko njega je snijeg, tamno modro ukrajinsko nebo s čarobnim — gogoljevskim — zvijezdama. A oko njega — uvjerenje i snaga.

Sati prolaze. Preostalo je nekoliko minuta do nove — godine 1942. Što nam nosi ta godina? Kakvu sreću, kakvu nesreću?

Najedamput se vrata otvaraju i partizan vikne s praga:

— Hruščov je na aparatu!

Koliba se napunila narodom. Za stolom je stajao general sjajući se od sreće. Prijamnik je bio slabašan, ali se ipak razgovjetno čuo glas Hruščova, koji je ukrajinskom narodu, njegovim partizanima i napose odredu generala

Orlenka čestitao Novu Godinu. Sovjetske vojske čvrsto stoje, neprijatelj će biti razbijen...

— Pobjeda će biti naša! — odazivaju se partizani.

I oči su im pune suza, kad opet začuju glas Hruščovljev:

— Haj živè radjans'ka Ukrajina!*)

Seljani, što su došli, da čuju Hruščova, odlučiše da ostanu s partizanima — do pobjede.

Govorimo čas o Moskvi, čas o Ukrajini, čas o Srednjoj Aziji, pa odjednom o slikarstvu, o kinu, kazalištu, čas o suputnicima, s kojima je general stigao ovamo.

Kraj stola, koji se tu stvorio, stoji širok naslonjač. Dvojica se u njemu dakako teško mogu smjestiti. Ali se ipak smjestiše. Sjed' mlad čovjek svijetle kose i uza nj njegova žena. Ona je došla, da se vidi s njim. On razgovara sa mnom. Lice mu je zamišljeno, nježno. Ruka mu počiva na ženinu ramenu prebivajući staklenu ogrlicu, što resi njezin vrat. On je kontuzovan. Glava mu je povezana povojem. Zove se Aleksandar Balabaj. Bivši je profesor, svršio je Gogoljevski pedagoški institut u Nježinu. Sjećamo se Nježina — ja sam tamo bio prije mnogo godina... A najednom me Orlenko prekine:

— A šta mislite, koliko je Nijemaca pobio ovaj čovjek? — I pokaže na Balabaja.

Gledam u nježno i zamišljeno lice pa velim:

— Takav može ne ubiti i ni jednoga, a kad se razljuti, odjednom će pet posmicati.

— Tako, tako! obradovano kaže general. — Često se on kod nas tako ljutio. Pobio je šezdeset i tri Nijemca, od toga petnaest nožem. Razumijete? No-o-žem!

* Neka živi sovjetska Ukrajina!

Kako da ne razumijem? Znam ja, što je nož i kako je teško nožem boriti se protiv goleme njemačke vojske naoružane po posljednjoj riječi tehnike. Valja biti ne samo odvažan, nego i vrlo lukav, spretan, okretan...

Međutim general nastavlja:

— Gledali smo ovdje film »Sekretar rajonskog komiteta«. Još ga niste vidjeli? Savjetujem vam, da ga pogledate. Interesantan film, i ako s gledišta partizana ima nekih nedostataka, napose u tome, što se vidi premalo mladeži. A kod nas je ima mnogo. Ja sam, na primjer, najstariji od sviju. A koliko mi je, šta mislite, godina?

Promatram mu lice. Brige i žalost, naravno, učinile su ga prije vremena starim.

— Četrdeset i pet.

— Trideset i osam! Čovjek mora biti izdržljiv. Usto smo se puna tri mjeseca morali hraniti konjetinom. — On se nasmije. — Što nam je dodijala ta konjetina! Baš kao i Nijemci.

Svaki put, kad izgovori riječ »Nijemac«, kao munja mu licem preleti mržnja.

A sada, na časak prigušivši svoju mržnju on mirno nastavlja:

— Šta ćeš, moradosmo se povlačiti. Ali smo uzimali dostojno. Ljetos je »Führer« naredio, da se u Ukrajini načini »red«, to jest, da se partizani unište. Za taj je »red«, osim policije, odredio deset njemačkih divizija s avionima, tankovima, bacačima mina, topovima. Od tih deset divizija meni su u dio pale dvije. Tako su se i zvale »divizije reda«.

On mi položi na koljeno svoju malenu, ali začudo čvrstu ruku i reče:

— Izmučiše nas te »divizije reda«, ali smo i mi njima dali ispiti! Kružili smo, kružili šumama, tako smo Nijemca motali, da mu je počelo nestajati sape...

On se okrene prema jednom od vojnih lica, što su sjedjela u sobi, i nastavi:

— Vi velite, ne smijete komandira puštati ispred vojnika. To je ispravno. Ali eto, kod nas je partizanâ bio takav slučaj. Progone nas Nijemci, one »divizije reda«. Tako. Dolaze k meni ljudi iz nepoznata odreda. Lica im uznemirena. »Šta je, poplašiste se?« — »Kako ne ćemo, druže generale — vele — kad smo opkoljeni!« — »Al' ste glupi. Pa mi smo cijelo vrijeme opkoljeni! Samo koji put tješnje, a koji put slabije. Tâ mi smo u pozadini njemačke vojske. Usprkos tome naše ideje ne će nitko opkoliti!« — Vidim ja — ljudi su uznemireni. Jesu li sustali? Onda valja uočiti psihološku stranu problema. Opkoljeni? Probijat ćemo se. Kako?

Gledajući vojničkoj osobi u lice reče:

— Komandiri i politradnici s automatima stadoše sprijeda. Snijeg do pojasa. Valja dati primjer, kako se može ići naprijed po takovu snijegu! Odostrag postavih redove i dadoh artiljerijsku salvu. Artiljerija nam je dobra, nisam žalio municije, da Nijemce presenetim. Provalismo obruč na dva kilometra i nahrupismo onamo... I kako nahrupismo! Šta smo Nijemce presenetili! Od toga presenećenja imali smo gubitke — jednog poginulog i jednog ranjenog — a Nijemci, na brzu ruku prebrojano, četiri stotine i devedest leševa. Trofeje smo nekoliko dana prebrojavali i sabirali.

— Je li bilo zarobljenika?

— Zarobljenika? Jedino da im uzmeš »jezik«, a Nijemci i onako, kad vide opasnost, većinom smatraju korisnijim da pobjegnu ispred nas. On uzdahne:

— Mnogo Ukrajina mora sad da pati. Ali ona bijesno kipi, i teško će biti neprijatelju, oh, kako će teško biti Nijemcu! Mnogo se sela i gradova dizalo na Nijemca, mnogo smo ih mi podizali — tã mi smo petljajući prešli po Ukrajini više od tri tisuće kilometara... Jednom ovećem selu narediše Nijemci da izaberu policajce i starostu. Selo veli: »Mi vas nismo zvali i ne ćemo da znamo za vas«. — »Bijajte!« — »Ne ćemo birati!« — »Spalit ćemo selo«. — »Ne ćemo birati!« — Nijemci spališe selo. Pokupiše seljane. »Bijajte!« — »Ne ćemo!« — Objesiše svakog desetog.

Opet ih sakupiše. Opet se seljani protive. »Djecu ćemo vam pobacati u vatru«. — »Mi vas nismo zvali, ne trebamo vas«. — Nijemci baciše u vatru nejaku djecu. Razvališe selo artiljerijom i odoše. Mi kasno doznadosmo za ta zvjerstva. Kad upadosmo u selo, ugledasmo samo razvaline, leševe i dim. Idemo i, priznajem, plaćemo. Najednom vidimo, ide starica po razvalinama i nešto nosi u krilu. Prilazi nama. »Šta to nosite, bakice?«

Ona će nato: »Sve su mi poubijali, jedina sam ja ostala živa na nesreću svoju. Bolje da umrem, ali htjedoh da vas vidim, jer sam čula, da pušite »dubnjak«.

Kod nas je doista bilo poteškoćã s duhanom, pa smo pušili »dubnjak«, prosto rećeno, hrastovo lišće. »Da — velimo joj — pušimo mi dubnjak, ali izvinite, u kakvoj je to vezi?«

Nato će starica: »E, pa seljani mi naredili, da vam predam duhan, i još ga ima tamo... ušćuvali ga od Nijemaca, rekli, da predam... sami su seljani mrtvi pali, a

meni naredili, da vam predam duhan, da ne pušite taj ljuti dubnjak«.

Pokazuje ga. Leži u krilu duhan, krasan, žut, odležan. Još se i u jamama našlo duhana, tako da smo ga dugo imali dosta...

Svi prisutni u sobi umukoše tronuti pripoviješću.

General pripali cigaretu, i nama se učini, da je ona od onoga žutog duhana, što mu ga je donijela ukrajinska starica.

Tri tisuće kilometara prešao je general Orlenko po Ukrajini sa svojim suradnicima. I što je dalje išao, to je njegov odred postajao sve veći i veći. Pojaviše se kod njega ne samo mitraljezi, nego cijele baterije, sve do teških topova, pojavilo se sve potrebno za akcije većeg stila protiv Nijemaca, a što je glavno — pridošla je ljubav narodna, ime, kojim ga je narod obdario — Oraz.

Jednom je partizanima trebalo da se samelje pšenica. Otpremiše pšenicu u selo u mlin. Seljaci uskratiše da melju. »Ne znamo,« kažu, »tko ste...« Javlja ju to Orlenku. Dođe on u selo i sazove seljane na sastanak. Seljani se sakupiše. Orlenko izlazi pred njih i kaže im:

— Ja sam general, prozvan Orlenko. Moju su glavu Nijemci ucijenili sa sto desetina zemlje po izboru i s pedeset grla stoke i svuda su nalijepili moje fotografije. A nitko me ne odaje. Zašto? Jer su me jevtino ucijenili. U našoj je oblasti bilo tri milijuna desetina zemlje, budžet je iznosio nekoliko milijardi, i ta je oblast pripadala i meni i vama. Pa kako da se cijela oblast zamijeni za njemačko ropstvo? Tko će na to pristati?

Seljani se nasmijaše i vele mu: »A što vaši ne rekoše, da su od generala Orlenka? Mi bi samljeli.« I stvarno, samlješe pšenicu.

Prođe nekoliko dana.

Opet sastadoh generala Orlenka.

U vatiranom koporanu, vatiranim hlačama i valjenkama, radostan, zategnut i ujedno jako ozbiljan reče mi:

— Odlazim na Ukrajinu. Hvala na gostoprimstvu! Nadam se, da ćete doskora imati mogućnost da vlakom dođete u naše krajeve. Naći ćemo se u kojem velikom ukrajinskom gradu, u velikoj i lijepoj kući. Kako bilo, da bilo, ali je sigurno, da će pobjeda biti naša.

PROFESOR IZ ODREDA GENERALA ORLENKA

Zove se Aleksandar Petrović Balabaj. Ukrajinac je. To je tamno plavokos, nešto viši od srednjeg stasa, suzdržljiv čovjek s nježnom bojom lica, na kojem se pojavljuje rumenilo kao požar. Bio je ranjen, zatim kontuzovan, i general Orlenko ga pošalje na liječenje u »Veliku zemlju«, kako partizani zovu zemlju, koja se nalazi s onu stranu fronte.

I evo ga, sad sjedi preda mnom, gleda u ormare natrpane knjigama, gleda s ljubavlju, kako može gledati profesor, nastavnik povijesti i zemljopisa. Od vremena do vremena njegovo nježno lice usplamti, osobito kad pripovijeda o borbama s Nijemcima prsa u prsa; suzdržljivost ga napušta, on ustaje i u raznim ulogama predodčuje, kako se odigrao okršaj.

Prije rata bio je direktor srednje škole u velikom selu N. na Ukrajini. Istodobno je predavao povijest i zemljopis. Jako je volio svoje učenike, svoju školu. Partizanski komandant, kojega je narod prozvao generalom Orlenkom, zauzimao je tada u oblasti položaj, koji je imao posrednu vezu i s Balabajem. On je predložio Balabaju, da se premjesti na N-sku školu, koja je bila u zanemarenom stanju.

Prije dolaska u selo N. Balabaj je već desetak godina bio nastavnik i direktor na raznim školama. On se sa žarom latio posla: popravio školu, uredio knjižnicu, kemijski i fizikalni kabinet, sagradio blizu škole stadion, po cijelom zemljištu povješao petrolejske sijalice — električna još nije bila uvedena u selu. Divota! Izlazi Balabaj noću na vanjsko stubište školske zgrade, na nebu mjesec, a na ogradi gore goleme svjetiljke poput mjeseca, a s onu stranu ulice, u grmlju, slavuj pozdravlja njega i njegovu školu divnim pjevanjem. Ma, naprosto divota!

U Balabajevu stanu na polici za knjige stoji kompletna zbirka Lenjinovih djela, zatim Ivan Franko, Kocjubinski, Maupassant. Balabaj je volio čitati o ratu 1870. i o godini 1812. Jako je volio Njekrasova. Od početka rata Balabaj vodi dnevnik. Pribilješke o partizanskom odredu ispremiješane su stihovima, ulijepljenim dopisnicama u bojama i crtežima izrezanim iz časopisa. Dopisnice i fotografije bez boje Balabaj bojadiše rukom raznobojnim olovkama. Mnogo ima stihova. Autori nisu označeni, kao da Balabaja njihova imena osobito ne zanimaju, ali ako je stih uzet iz Njekrasova, onda će Balabaj pod naslovom pjesme bezuslovno napisati: »Iz N. Njekrasova«, i čak će to podcrtati.

Sad je na tekućem računu A. P. Balabaja, bivšeg profesora i direktora škole, šezdeset i pet ubijenih Nijemaca, od kojih je šesnaest zaklao vlastoručno evo ovim istim kratkim nožem, što mu u crnim koricama visi o pojasu, kao da Balabaj svaki čas opet može otići u polje i u šumu. Da, tako i jest. »Čim se oporavim, opet ću otići k Orlenku, — veli mi. — Na manje od trista Nijemaca nikako se ne mogu zaustaviti«.

Kako se dogodilo, da je skromni profesor, direktor, nastavnik povijesti i zemljopisa, Aleksandar Balabaj, sada nosilac ordena, ubio šezdeset i pet Nijemaca, još k tomu šesnaest od njih vlastoručno zaklao?

Brat njegova oca bio je u građanskom ratu partizan. Dječak Saša opojno je slušao stričevo pripovijedanje. Jednom Saša reče:

— Eh, šteta, što onda nisam bio velik!

Nato dječakov otac reče smiješeći se:

— Imamo dug život pred sobom. Još ćemo dospjeti i da se napartizanim.

Očevo se proročanstvo ispunilo.

Selu su prilazili Nijemci. Profesor otprati svoju porodicu tri kilometra izvan mjesta i reče ženi:

— Ne mogu više!

Žena se rasrdila:

— Cijela tvoja ljubav dostaje dakle samo za tri kilometra?

— Moja ljubav dostaje za cijeli život — reče Balabaj. — Ali kad sam rekao, da ostajem u pozadini, treba je i organizovati. Dobro ću rat urediti, dobro ću se i vratiti. Čekaj me!...

Kod triju se vrba izljubiše i rastadoše.

Sabere on svoje učenike iz 9. i 10. razreda — one, koji su dobro učili i bili valjani sportaši.

— Nijemci idu. A kuda ćete vi?

— Bit će partizanskih odreda — u njih ćemo.

— Pa evo, i ja organizujem partizanski odred. Ja sam i komandir. Idemo da zajedno ratujemo!

— Zašto ne?

Osam učenika pristane, da s njim odu u šumu.

Obrati se i profesorima:

— Ne želi li tko ostati u pozadini, da radi?

Javiše se dvojica. Jedan od njih, nastavnik matematike Icenko Petar Anisimović, čovjek s visokom školom, svršio je Dnjepropetrovski pedagoški institut.

Četvrtoga dana već su izašli iz šume na operaciju protiv Nijemaca.

Zbog neiskustva išli su svečano — polagano, kako su po njihovoj predodžbi morali nastupati partizani. Ispred njih crvena zastava.

Ali ta je svečanost nastupa, izgleda, i izazvala paniku kod Nijemaca: oni pomisliše, da tisuće partizana idu iz šume, i pobjegoše iz sela. Balabaj zaplijeni tri automobila, puške, sedam je Nijemaca ubijeno — broj gotovo jednak odredu — i vrati se u šumu. Imovinu, što su je Nijemci bili napljačkali, razdijeliše pučanstvu. Ide Balabaj s odredom kroz selo — trče preda nj starice, ljube ga i miluju:

— Svratite, ispijte čašicu, Aleksandre Petroviću!

Daci iskakuju, pitaju ga:

— A kad ćemo svršiti razred, Aleksandre Petroviću?

— Ne uzrujavajte se, svršit ćemo ga. Tko je jako uzrujan, može za umirenje stupiti u moj odred. Do viđenja! Čekajte me!

Odred se popunjavao ljudima, naoružanjem, konjima. Kolhoznici su najbolje svoje konje predali odredu.

Nakon nekoliko uspješno izvršenih operacija Balabaj dobije zadatak od partizanskog odreda, da stupi u vezu s jednim suradnikom u nekom selu.

Put je do toga suradnika vodio kroz selo, gdje je Balabaj nedavno bio direktor škole. Moglo se, dabome, selo i obići, ali on je bio jako željan da vidi dragu školu, svoje knjige, školske kabinete, stao je sebe i svoje partizane uvjeravati, da mu nedostaje krumpira, pa da svakako treba svratiti u selo N.

Dode do prve kuće:

— Ima li Nijemaca?

— A, zdravo, Aleksandre Petroviću! Bilo je Nijemaca, ali sada ih nema. Ne trebate li krumpira?

On i zaboravi, da je došao zbog krumpira.

— Ne, hvala, ne trebam.

Na ulici sretne starčića, školskog ekonomu.

— Hajde da pogledamo moj stan!

— Tã kakvi stan!

Početkom 1941. to nije bila škola, nego cvjetnjak, a što je sad ostalo od nje? Knjižnica, kemijski, fizikalni kabinet — sve je ili odvezeno ili spaljeno. U školi je bio uredio sobu za počivanje s tapetiranim namještajem; učenici su znali govoriti: »Boga mi, Aleksandre Petroviću, iz te se sobe čovjeku ne izlazi.« A sad? Fuj!...

Gleda Balabaj na uništenje, i u prvi mah mu dode, da se što prije udalji iz te škole. A starčić ekonom polagano pripovijeda, da su Nijemci i sve ostalo u selu uništili — bolnicu, klub, kino, buffet... Dotrčala i jedna od učite-

ljica, da ga pozdravi, i ona takoder govori o uništenju. Balabaj dršće od mržnje. »No pomisli — obračunat ću ja već za sve to sa Švabom, tako mi profesorske riječi!«

Tek tako pomisli, i već mu se pruži prilika.

Zemlja je već bila studena. Čuje on nekakav štropot po njoj. Što bi to moglo biti? Učiteljica problijedi. Ekonom je umiruje:

— To su teretna kola.

Učiteljica pogleda kroz prozor:

— Kakva teretna kola! Puno selo Nijemaca.

Balabaj priđe prozoru. Vidi, kako prema zgradi idu tri kamiona i jedna kočija s oficirima. Zaustavljaju se ravno pred vratima. Balabaj se ogleda, nema u sobi ni učiteljice ni ekonoma. Kuda će? Na tavan? Potrči prema tavanu, ali se sjeti, da Nijemci, čim doznaju, da u kući ima partizana, obično zapale tu kuću pa sjede oko nje s automatima i čekaju, dok partizan ne iskoči iz plamena. Da tako neslavno pogine?

On odluči da se silom probije. Skoči u blagovaonicu. Izvadi prozorski okvir. Noge naprijed. Zemlja! Spusti se na zemlju. Evo, veli samomu sebi — sreća, što sam sagradio prizemnicu... I stane puzati prema hambaru.

Prostor je otvoren. Tek je za hambarom humčić. Puže on... stane pa opet puže.

Kad vidi — kolhoznica Marija Batjuk maše mu rukama, hoće da kaže: na krivu stranu pužeš! Valja prema drugomu hambaru, što služi školi kao smočnica. Balabaj mijenja pravac i gleda: Nijemci idu. Ali uto, tko zna otкуда, stvori se učiteljica, ona ista, što je malo prije bila kod njega. Zaustavlja Nijemce, zapodijeva razgovor. Za to vrijeme Balabaj je već u smočnici, otkine dasku —

onamo! Stane, opipava se. Sa sobom ima torbu s dokumentima odreda. Kamo će sa svim tim? Ima uza se karabinku, ima pištolj — posljednji metak za sebe, naravno — ali dokumenti?

»Ne, ne može biti! Moram se probiti!« — govori Balabaj sam sebi i ide k vratima.

A kod vrata već njemački oficir:

— Halt!

Balabaj mu jedamput iz pištolja ispali u trbuh. Ovaj se sruši pred vratima. Balabaj zgrabi torbu i bježi!

U susret mu ide šest Nijemaca. U njega je za pojasom granata. Balabaj baci granatu među njih. Neki legao za uvijek, neki s vikom natrag. Balabaj pretrči preko ulice i legne iza lipâ. Dum, dum, dum iz karabinke. A onda se sjeti iz literature načina, kako su Čapajev, Ščors, Parhomenko na neprijatelja naveli paniku. Gleda on, a ono malo dalje iza puta kolhoznici vade lan. Zar će se Nijemac snaći od straha? Balabaj se digne, okrene se k tima kolhoznicima i glasno vikne:

— Drugovi partizani, za mnom!...

Nijemci izletješe iz škole.

Balabaj udri preko polja u šumu i u staro korito rijeke. U polju sretne svoje đake. Pita ih:

— Djeco, ako vas Nijemci budu pitali za mene, šta ćete im reći?

— Reći ćemo, nismo ništa vidjeli.

— Tako je.

Već je Balabaj u šumi, prebrojava ubijene Nijemce, a Nijemci otrčavši od škole tuku po tobožnjim partizanima iz bacača mina, izrešetaše sve hambare, cijelu školu, istjeruju partizane. Zatim sakupiše seljane, pitaju ih:

— Kuda su nestali partizani?

Ne samo đaci, ni odrasli ni da bi pisnuli, šute.

...Povodom ove epizode Balabaj primjećuje:

— Po ratnom iskustvu vidim, da je nastava u osnovu kod nas dobra.

Pa tako i jest. Ako riječ »nastava« proširimo do razmjera cjelokupne naše kulture, ne ćemo se moći naročito potužiti. Uzmimo ovoga istoga Balabaja. U toku svih njegovih ratnih operacija narod ga je najaktivnije podupirao. Dovožili su mu živež, konje, dolazili su mu ljudi, đaci su mu prikupljali podatke o Nijemcima, risali plakate. Idu Nijemci ujutro po selu, a na ogradama ogromne parole: »Živjeli crveni partizani! Smrt banditu Hitleru!«

Za to je vrijeme već četvrti mjesec po oblasti pješao čovjek, kojega je narod prozvao »general Orlenko«. Prije rata Orlenko nije imao izravne veze s vojničkom strukom. Sad se on sjećao onoga, što je učio u vojsci, sjećao se i primjenjivao na djelu. On je rukovodio odredom, stvarao nove.

Nijemci su već ucijenili glavu Orlenkovu: 100 desetina zemlje po izboru, 50 grla stoke i 50 tisuća rubalja.

A general Orlenko sve je hodao i hodao, samo su mu brada i brci postajali dulji. Na ramenu mu je bušlat, na nogama crvenoarmijske cokule, obadvije lijeve.

Prolazi Orlenko jednim selom. U susret mu ide starosta, viče na seljane:

— Pasji sinovi, ne slušate, razmazila vas sovjetska vlast! Komandantu ću vas tužiti, izbit će vas!

Prilazi njemu Orlenko.

— Što si tako ljut, striče?

— A šta ti tu švrljaš? Dokumente!

— Hoćeš li njemačke ili sovjetske?

— Dokumente!

— Izvoli! — I trgne pištolj iza pojasa.

Starosta mu se zagleda u lice pa će onda:

— Razumijem, razumijem. Prolazite, družo Orlenko, vaši su eno otišli onamo u šumu.

Nijemci velikim snagama opkoliše šumu, u kojoj se u močvarama ušančio Balabaj. Sam je Balabaj bio kontuzovan. Hladno je. Nema hrane. Hranili se smrznutom brunicom, korijenjem. Vidi Balabaj, da će mu odred izginuti. Kaže ordonancu:

— Pod svaku cijenu moramo uhvatiti vezu s odredom, doći do samoga Orlenka. Bježi!

Ordonanc odjuri. Za jednu je noć u mraku prevalio šezdeset i pet kilometara, dok nije našao Orlenka.

Sutradan oko devet sati ujutro stiže pomoć: sam Orlenko s odredom. U međuvremenu primiše obavijest, da su Nijemci posvema blokirali šumu i močvaru, ali još ne prelaze u napad, već na nešto čekaju...

— Nek čekaju, a mi ćemo međutim razraditi plan — reče general Orlenko. — Mi ih ne ćemo čekati.

Prođe dan i noć. U pet sati ujutro odred iznenada navalio na selo P., gdje su se nalazile glavne snage Nijemaca, odakle su bili naumili krenuti u Balabajevljevu šumu.

Napad je bio potpuno neočekivan. Sve je odletjelo u zrak — garnizon, skladište s vojnim zalihama, topovi. Nijemci su iz sela »gazirali« i od straha pobili mnogo svojih

vojnika, koji su im išli u pomoć. Na stotine ih je popadalo.

Balabaj dodaje:

— Sličnih je okršaja bilo vrlo mnogo. Naš je odred izdržao sedamdeset samo većih bitaka, a po skromnomu računu pobio je pet tisuća sto i pedeset Nijemaca.

On se crveni od zadovoljstva:

— U jednom boju, na primjer, moja je četa izdržala velik napor. Tad smo pobili sto i petnaest ljudi. U mene je domaći automat. Odlično oružje! Pouzdajem se u njega. Ni jedamput mi nije zatajio, samo da je municije. Idu na nas Mađžari, cijeli bataljun. No, i to neki policajci. Ja se raspalih. Idu na skijama, maskirani bijelim kabanicama, s psima, bacači oličeni kredom, jato aviona šest dana bombardira našu šumu. Pa kako da se ne ljutiš? Dignem se ja na noge i stanem ih škropiti iz automata. Dovikuju mi: »Šta si se digao?« A ja odgovorim: »Da poučim Nijemca! Nek se nauči, kako se ide na našu zemlju!« I velim vam, napolju zima, a meni od bijesa vruće. Stojim ja ravno i kosim ih, kosim. I tako ću ih — rekoh — kositi, dok ih sve ne pokosim.

I on se diže, sa svojom rusom kosom, s nježnim licem, plamteći tamnim rumenilom. I pričinja ti se, da se pred tobom podigla cijela mlada, prekrasna, smiona Sovjetska Ukrajina, podigla se i kosi Nijemca, kosi i kosi kao korov, dok sav ne pokosi...

Kad je Balabaj bio ranjen i nije mogao neposredno učestvovati u operacijama, general Orlenko mu povjeri uredništvo »Partizanskih listića«, ratnih novina partizanâ. Osim toga Balabaj je izdavao letke proglase pučanstvu.

— A kad me je general Orlenko — nastavlja Balabaj — otpremio u »Veliku zemlju«, rekao mi je: »Vi ste, Balabaju, historik pa onda prikupite sve, što se tiče historije našega odreda«. Da vam pravo kažem, ja sam predosjećao historiju, a i to, da će mi biti suđeno da se sastanem s takvim izvanrednim rukovodiocem, kakav je Orlenko. Od dana organizovanja vodim dnevnik i stalno ga u bilježnicama nosim sa sobom kao pojas za spasavanje.

I on mi pokaže, kako pod bluzom nosi dnevnik.

A meni se učini, da on na prsima nosi historiju i poeziju našega naroda, njegovo junaštvo, njegovu mudrost, njegovu pobjedonosnu budućnost!...

1942.

»PJEV O PUKU IGOREVU«

Seržant Sergej Životenkov, komandir topničkog razdjeljka, bio je prije rata nastavnik ruskog jezika u srednjoj školi.

Mnogima se od nas, koji smo navikli na svoj današnji posao, katkada pričinja, da smo posao, kojim smo se prije bavili, manje voljeli.

Slična je misao nikla i u glavi seržanta Životenkova, a okolnosti, pod kojima je ona nikla, bile su ovakve.

U rano proljeće, kad su mlade šume bile još pune snijega, a u polju se, pod zrakama svježega vjetrovitog jutra, već pojavilo cvijeće, protutankovski artiljerijski puk, idući na zapad, iznenada skrene na jug i stade presijecati dugačko selo, skoro najdulje u cijeloj Smoljenščini. Nijemci su ga doduše i palili i razarali i razvlačili za poljske utvrde, a ono ipak stoji i stoji tvrdokorno se ljeskajući na suncu svojim smeđastim slamnatim krovovima.

Tu je škola. Zgrada joj od opeke napola je razrušena. Nema fizikalnog kabineta, knjižnice, školske dvorane. Ali u drugoj polovici s malo se truda još može raditi.

Komandir za vezu, daleko se nagibajući iz svoga »Bantama«, dođe k bateriji. Dovezao je naređenje pukovnika: »Zadržati se u selu pola sata... dalje će naređenje slijediti naknadno!...« U isti mah umukoše motori, pre-stade grubo čegrtanje traktorskih gusjenica — i svi začuše tiho šuštanje granja, što se njihalo na proljetnom povje-

tarcu, žuborni šapat potočićâ, što su strujali ispod snijega... Nešto se priprosto, seosko svima slilo u srce...

Životenkov se spomene proljetnih ispita, što ih je održavao u svojoj školi, tamo u Tambovskoj oblasti. Oni su ga uvijek jako uzbūđivali. Tâ saznaješ, što ti je uspjelo stvoriti preko zime!...

Ulazna su vrata škole otvorena, ili točnije, skinuta sa šarakâ. Ude u školu. U prvom su se katu čuli glasovi. Uspne se po stepenicama, na kojima su ležale grude otvrdnulog plavkastog snijega.

Nekoliko je dječaka revno prekapalo u velikoj hrpi nečega sipkog, pepeljasto sivog. Unatoč proljetnom vjetru, koji je drmao prozornicima, soba je bila ispunjena nekim kiselim i otužnim zadahom. Dječaci začuše karakteristično lupanje vojničkih čizama, ali ne podigoše glave. Pučanstvo blizu fronte na sve moguće načine nastoji ne misliti na rat...

— Tražite udžbenike? — upita ih seržant.

— Za pušenje! — odvrati jedan malo stariji dječak ne sluteći, da pred njim stoji profesor. — Naučili smo, dosta nam je... I on nadoveže masnu psovku: plod rata...

— Evo, kako su se Nijemci iskazali — reče drugi načinivši ružnu grimasu — prije bi tu našao mjesec i zvi-jezde, nego knjigu!

Gnjili, odvratni zadah u sobi, mršava lica djece boje raženog kruha, njihovi promukli glasovi, sve je to u seržantovoj duši podiglo visok val priprosta i neizvještačena sažaljenja.

Tonom iskusna profesora reče im:

— Ne lažite, djeco! Dugo niste učili, pa je razumljivo, da ste se zaželjeli knjiga. Gdje su vam profesori? Ta-ako...

Prema tome, dvojica su poginula među partizanima, a profesorica je otišla s našom vojskom. Žalosna stvar, ali ne klonite. Mi smo došli i ne ćemo otići odavde. A međutim... — On pogleda na sat. — Sedam sati. Dakle pazite: točno za tri dana u sedam sati ujutro ja s vama držim sat ruskog jezika. Razumijete?... Puk? No, da li će moj puk biti ovdje ili ne će, to se vas ne tiče, jer je to vojnička tajna. A ja ću svakako doći. Predavat ću vam o temi — junački ep »Pjev o puku Igorevu«.

Životenkov je odlično proučio osebine rata i snalazio se u njima s lakoćom, kao u padežima. Na primjer, po dvjema-trima izrekama, što ih je dobacio komandir za vezu sa »Bantama«, Životenkovu je bilo jasno, da puk ne će ostati u selu dva sata, nego dobar tjedan dana. Ali uza sve svoje oštroumlje i dar opažanja seržant naravno nije mogao pogadati namjere Nijemaca. A te su se namjere očitovale dva sata nakon toga, što je on, odguravši top pod šupu, legao, da se otpočine, na slamu, koju mu je međutim bio prostro »broj dva«.

Komandir baterije dade naređenje za pokret, i Životenkov opet morade stupati po mokrom, tmastom, nepopustljivom blatu. »Alaj sam ti oštrouman! — mislio je ojađen. — Eto ti i predavanje!« On je bio čvrst, širokih prsiju, jakih obraza, radio je valjano, ukopavao se, na primjer, za pola minute, ali, eto, ukopavati se mislima daleko je teže!

Top seržanta Životenkova bio je postavljen u šumici, kojih sto i pedeset metara od sela Veliko Kropotovo. Uostalom — kakvo selo?! Tri odvratna dimnjaka, koji su nehotice ostali čitavi, pa odvratno razrovani podrumi, gdje su Nijemci tražili posakrivenu seljačku imovinu ili krumpir.

Od sela je vonjalo po dimu. Tu i tamo bi nailazila kišica i prala tamno granje drveća... Očajno!

Podvečer se iza sela pokazaše dva tanka i iza njih nekoliko kamiona. Nijemci. Dašto, Nijemci! Seržant pusti tankove na manje od sto metara i naredi, da se otvori paljba na kamione. Htio je da razbijenim kamionima zakrči tankovima odstupnicu. Na obim stranama puta bile su nai-me strme pješčane provalije. Račun se pokazao dobrim i lošim. Kamioni se prevališe i zapališe, nastade panika..., ali tankove mu ne uspije pobiti, i oni izravnim nišanjenjem počеше gađati njegov top. U blizini se rasprsnu granata, a krhotina pogodi zatvarač. Na sreću od susjednog topa poslaše artiljerijskog mehaničara. On javi, da se s lijevoga boka približava još kojih petnaest tankova...

Okršaj je bio vruć.

Kao da se pokoravaju nekakvu neodoljivu valu, koji ih je tjerao odavde, u dvjema linijama poljskog puta u predjelu Velikog Kropotova pojaviše se što teški, što lakši tankovi, koji su išli protiv baterije. U tri dana, što je baterija s njima vodila borbu, došlo ih je ovamo najmanje pedeset. Baterija ih je oborila i spalila jedanaest, a seržantov top, kojemu su davno iz zatvarača izvadili krhotinu granate, uništio ih je najmanje tri. Crni je dim sukljao iz automobilâ, iz otvora za nuždu iskakivala je njemačka posluga... Nisu bježali — puzali su k topovima, bacali granate, pucali na bateriju iz automata. Ponavljam, bilo je vruće. Nišandžija ubijen, »broj dva« teško ranjen, ordonancu probilo glavu... Dim. Vatra. Dim. Vatra. I ne razaznaješ, gdje je dan, gdje noć.

Noći su bile studene, duge, tamne. Treba donositi municiju, treba nahraniti razdjeljak, a tu odasvud — smrt,

hladna kiša i pod promočenim nogama nebrojeno golo korijenje drveća. Iz ždrijela topova izlijeću plamene željezne šipke trasirane crvenim — i čudan ti je osjećaj, da te nesnosno zebe, a kraj tebe leti toliko pepela!

I kao što voda u rijeci polagano nadolazi od snijega, što u proljeće kopni, tako su nadolazile i nadolazile i misli u glavi Životenkovljevoj. Da, hladno je, teško, gdjekada mu je prosto da zaplače od boli i patnje, od glada i čežnje za snom, ali ne zna ni sam, zašto, a ipak mu se to sve, što se zbiva oko njega, sviđa i izaziva u njegovoj duši neprestanu težnju da puca, da uništava tankove, da ih traži, ma kako pomno bili maskirani, da se i sam maskira, da mijenja položaje, da izvlači top, da ga nabija — i da puca, puca, puca!!

Što je to? Kako bi se to nazvalo? Tko mu je usadio ono, što u njegovoj nutrini plamti jarče od granate, koja trasira, što ga nagoni na neprestanu djelatnost, što mu ne da zaspati, što ga čini sposobnim za sve, prema zahtjevima komandanta i prema slučajnostima, koje su neizbježive u ratnim prilikama?

Drugi dan. San mu stalno krilima maše nad očima, a on: »Nišan koliko? Šesnaest! Preletjela! Smanjiti za dvije crtice! Pravilno!« A šta već može biti nepravilno, kad se tank počinje koprcati kao bijelka, koju ribar baci na travu!

Treći dan. Nijemci dovoze u grmlje topove, očito motorizovane. Šulja se pješadija... »Momci, mi brânimo željezničku prugu Ržov—Vjazma, razumijete li?« Lete kao kumač crvene iskre, čelične se iskre upijaju u duboki snijeg. Izdaleka se čuje, kako snijeg škripi, a para se diže nad grmljem... A nad očima san širi nešto, što očarava... uh!... da mu je zaspati!...

Životenkov se uspravlja, tare lice snijegom i pokušava misliti na nešto drugo. Ali — misao mu je uvijek ista: voli on sve ovo, sviđa mu se bitka, a ono, prijašnje, ne voli. Ili je volio, ali daleko manje. Dakle, kad se vratiš professorskoj katedri, bit će ti dosadno.

Već se približava rok trećega dana, kad mora otići u školu i pričati od rata izmorenoj djeci o knezu — junačkom Igoru.

Stoji seržant na ivici šume. Pred njim je polje — široko rusko polje. Snijeg još nije sasvim okopnio, ali se već vidi mnogo tamne zemlje zasićene vodom, a gdjegdje već niče i travčica. Na tu travčicu nepomično gledaš, i čini ti se, da se ona miče prema snijegu, a zelene se zrake siplju po njemu...

Bilo je rano proljeće. Sunce je nesnosno sjalo. Knez Igor izađe na rub šume. Podigne svoj crveni štit i zaslanjajući se njime od sunca gleda naprijed, onamo, gdje su se iza ruskih brežuljaka sterale stepe polovecke. Prsti mu stišću srebrno koplje, koje se blista na suncu, kao oni ledeni mosuri, što u rano proljeće vise s krovova. Oko srca mu je i studeno i svijetlo. Uh! daleki su i opasni putevi! Strašna je i tmurna zemlja polovecka! Opasan je i podmukao neprijatelj! Ali šta ćeš — zemlja ruska zove, i ne smije ti se bitka gnušati, a na one, kojima se gnuša, gledaj s prezirom. Naprijed, braćo, naprijed, za rusku zemlju, za rusku slobodu, za rusko proljeće! »Zdravi bili knezovi i družina, što se bore za kršćane protiv poganskog puka! Slava knezovima i družini! Amen«.

I ako je Životenkov bio lako kontuzovan u rame, ipak je pomagao ugurati top pod istu šupu. Kao i prije, s jedne

i druge strane topa ležala je zgužvana mokra slama, i čisti su vrapci s malo raširenim krilima skakutali po njoj. Ali u seržantovoj glavi nije bilo prijašnje bistrine. Uzbudjenje se sleglo, a glavu mu je napunjavao neki prikriven i neprijatan šum. Da se prošeće seoskom ulicom? Možda će proći, stišati se?

Pokazujući na zatvarač reče:

— Valja ga... da ne bude kakvih napuklina u metalu... Počnite. Posla imate — pogleda na sat, koji je pokazivao četvrt do sedam — za tri sata, počnite odmah. Ja ću se vratiti za četrdeset i pet minuta.

— Druže seržante, ta vi zapravo puna tri dana niste spavali. Mi smo makar tu i tamo dremucnuli. Bolje vi ležite, mi ćemo ga već očistiti pa ćemo i mi leći. Ležite, jer vam je takav san u očima, da ga ni kliještima ne iščupaste.

— Leći ću već — reče seržant — vi ćete i bez mene... nije velika mudrost otrti rđu.

Seržant pođe. Ali mjesto da uđe u kuću, on izađe na ulicu. Borci objasniše njegov odlazak time, da mu je dođijalo tri dana stege, pa hoće da prije spavanja ispije koju čašicu. I zaviđajući seržantovoj sreći oni se latiše čistiti i liječiti ranu nanesenu topu.

Međutim seržant uđe u sobu, u kojoj je pred tri dana dao obećanje đacima.

Oni su ga čekali. Soba je bila uređena, pometena i čak, izgleda, oprana. Kraj prozora se dizao profesorski stol, stolčić, a kraj njega je školska ploča. Istina bog, sve je to bilo raspuknuto i raskoljeno kao riblje peraje, ali tko će paziti na takav nedostatak ljepote! Đaci su sjedjeli u klupama, i bilo ih je sasvim dosta, da se dobije dojam redovitog školskog sata.

Profesor položi preda se bilježnicu, u kojoj su bile samo bilješke o količini primljene municije, nacrt terena, gdje je smješten top, pa onda iskaz rublja, što ga je predao u pukovsku praonicu.

— Sve je gotovo — reče on — počinjemo. Poznato vam je, što je to junački ep i što je »Pjev o puku Igorevu«. Nije? Zaboravili ste? Šta ćemo, Nijemci su jedno, a učenje drugo. Onda ćemo malo osvježiti naše znanje.

On im počne tumačiti, kakav je smisao i kakvo je za nas značenje junačkog epa, prošlosti — slave naše domovine. I opet mu lebdi pred očima: polje, proljetne smeđe grančice grmlja kao da su prevučene lakom, neokopnjeli snijeg, konji kako zveckaju žvalama, crveni štitovi, konjanici i ispred njih zamišljen čovjek u godinama — Igor Svjatoslavović, knez Novgorodsko-Sjeverskij. Pravec je njegova ratnoga pohoda...

... Topla se upojna struja uzduha spustila na nj. Bilo mu je toliko ugodno gledati tu djecu, vidjeti njihova promijenjena lica, koja kao da su gutala znanje, no pod tom toplom strujom, što se odnekuda odozgor sipala na njega, on kao da je oronuo, skupio se, utonuo u nešto nerasudno... on zaklopi oči i zaspi.

Kad je otvorio oči, nije ni pomislio, da je spavao. Naprosto je kroz razlupani prozor dunuo topao vjetar, i seržant je na trenutak zaklopio vjede. Čudno je samo, da ga bole lakti i da mu je otekao zglob ruke, kojom je vjerojatno prignječio glavu, a i noge je uganuo...

On strogo pogleda djecu.

Lica su im bila pažljiva kao i prije, a možda i pažljivija nego na početku sata.

— Nastavit ćemo predavanje — reče on i, prije nego će nastaviti, pogleda na sat. Čudnovata stvar! Sat je pokazivao deset minuta do deset. Što, zaboravio ga je navinuti? Ali onda bi bio stao! Prisloni ga uhu. Sat je išao ispravno kao uvijek. Opet pogleda lica djece. Čini se, da sam zadrijemao, djeco?

— Niste, niste! — odvратиše djeca u jedan glas.

Glava mu je sad bila bistra. Govor mu je tekao glatko. I osjećao je u predavanju rijetko zadovoljstvo. Volio je dakle i jedno i drugo. I rat za domovinu i pričanje djeci o onom, za što je živjela i za što živi njegova otadžbina. Pokazalo se, da je srce seržanta Životenkova dovoljno prostrano i da se u njemu može smjestiti mnogo, mnogo ljubavi!

Nije naravno imao sa sobom hrestomatiju »Ruska književnost«, nisu je ni djeca imala, pa je potpuno oprostivo, da nije baš točno citirao ni original ni prijevod. Točnost je nadomjestio revnošću, i djeca su se time sasvim zadovoljila. Nakon završetka predavanja on ih je ispitivao. Oni su točno zapamtili, što im je predavao, i pitali su ga, kad će imati slijedeći sat.

— Odat ću vam tajnu: u najbliže vrijeme krećemo dalje, na zapad — prozbori seržant — tako da uskoro neću moći držati sat s vama. Ali mi smo sad položili temelj, i budite uvjereni, taj se ne će raspasti. Koliko je dana prošlo od časa, kad je sovjetska vlast ušla u selo? Pet. A već ste imali jedan sat! Onda vjerujte, da ćete za nekoliko dana dobiti i pravoga nastavnika i knjige i pisaće potrebštine. Do viđenja, djeco!

Pa ipak se u nedoumici vraćao svojemu topu. Je li on spavao ili nije? A ako je spavao, onda koliko? Zar su uče-

nici doista bili tako željni učenja, da su dva puna mučna sata nepomično sjedjeli i čekali na predavanje? Dva sata ni da bi se maknuli. Recite, šta hoćete, ali dječju je psihologiju valjda poznavao. U vrijeme rata, pa u proljeće, pa kod izbijenih prozora. Nemoguće!

On zade pod šupu. Top je bio u ispravnom stanju. Stražar kod topa mu to potvrdi.

— Kako su dugo radili?

— Nešto više od dva sata, a možda i tri, jednom riječju svršili i legli spavati, druže seržante. Sunce je visoko, a čim zapadne, kažu, polazimo dalje.

Seržant pogleda onamo, kamo se nije dosjetio pogledati — na sunce.

Golemo, sjajno, blještavo, ono je doista visoko stajalo na neizmjernom i, činilo se, sveobuhvatnom nebu. Odande kao da je zborilo čovjeku: no zar nije divan život, zar nije divno proljeće i zar nije porazno divna borba za sve to: za sunce, za proljeće, za tebe, za mene, za život!

I sad je seržant Životenkov istom razumio, zašto djeca nisu otišla iz razreda, dok je on spavao. Znala su, gdje je i kako je on proveo ta tri dana i tri noći, i zaštićujući njegov san, koji je trajao preko dva sata, ona su samim tim zaštićivala i poštivala i svoju budućnost i svoju sadašnjost i svoju prošlost.

— Odobravam! — reče seržant Životenkov i nasmiješi se osmijehom, možda najširim u cijelom svom životu.

1943.

K O D B O R O D I N A

Dvadeset petoga kolovoza, uoči Borodinske bitke, nedaleko od opkopâ, utvrda, koje su kasnije dobile naziv »Bagrationove«, na plosnatom brežuljku obraslom uvelim i rijetkim jošikom sastadoše se braća Tučkovi: komandant trećeg rezervnog korpusa general-major Tučkov-prvi i šef reveljskog puka general-major Tučkov-četvrti.

U svemu je bilo troje braće Tučkovih, i svi su oni postali generali. Bili su grane valjana stabla; u ratu su i u obitelji živjeli složno; na ratnom pohodu i kod kuće nastojali su se češće sastajati. Pa tako bi se i sada sva trojica sastala pred ovom velikom bitkom, ali nije im bilo suđeno: treći je brat ranjen u žestokom boju pod Vitebskom i zarobljen od Francuzâ. Kad braća skočiše s konja, zagriše se i proplakaše: svaki se od njih spomene brata i u duši priseže, da će ga osvetiti. A jedan drugoga stadoše na glas ispitivati: kakav je koji dobio raspored u boju, koji predstoji?

Aleksandar Aleksejević — po armijskom brojenju Tučkov-četvrti — lijep, stasit, buljook muškarac u uniformi tamno zelene boje — nervozno prelazeći rukom preko čela, koje je iz koketerije povećavao podbrijavanjem gornjih vlasi — reče:

— Ja, Vihriću, mogu dići ruku na prisegu: ljepši raspored nisam sebi mogao ni zaželjati — puk brani

opkope. S nama je bog i Bagration! A kud si ti određen, Vihriću?

Braća su se u obiteljskom krugu nazivala imenima, koja su im ostala iz djetinjstva. »Vihrićem« su u djetinjstvu prozvali najstarijega brata — zbog njegove žive, neukrotive goropadnosti. Mlademu je ostalo ime »Sav«; on je u djetinjstvu, dok je još bio sasvim malen, ugledavši mjesec rekao: »On je savijen«, i to se svima činilo zgodnim, stadoše to ponavljati, izreka se skratila, i sad jedva pamte, što znači ta riječ.

— Čestitam, Savice. Opkopi, to ti je silan raspored! Stajat ćete na njima kao iluminirana slika — najednom ponešto razdraženo prozbori Tučkov-prvi. — A ja jučer dobih specijalnu dispoziciju vrhovnog komandanta kneza Kutuzova: da moj treći korpus povedem prema Staroj Smoljanki sa zadatkom, da s njime navalim na neprijateljski bok i pozadinu, kad Francuzi potroše posljednje rezerve na lijevom krilu Bagrationove armije.

— Sjajno, Vihriću!

— Sjajno? — Kratko, gnjevno disanje nadigne široka generalova pleća. — Ne, nije sjajno! Sjajno je mlijeko, a ne vapnena voda. Ti možeš kazati, da ja gledam ograničeno, — kaži! Ali kakva sam ti ja zaštita, kakva je u mene vojska, kad mi uoči bitke na mojih četiri tisuće regularnih vojnika šalju u korpus sedam tisuća neregularnih? Trećeg poziva! Naoružane samim kopljima! Razumijem — treći poziv, nose krst... Ne, gospodine, to vam nije iluminacija, to je...

— Ti se, Vihriću, uvijek žestiš.

— Nego šta! Valjda da budem blijed i pokoran, kad su oni s kopljima, i koplja su im raspoređena po cijelom stu-

panjskom krugu? Griška, vraže! Pritegni kolan! — bijesnim glasom, smrknutim očima zavikne na kavalerista, što mu je držao konja.

Aleksandar Aleksejević s užitkom pogleda nelijepo, ali od snage razbuktjelo, svježje i naduveno lice bratovo.

Nagla se usplamtjelost gnjeva slegla. Tučkov-prvi, obično vedar, uvijek spreman na šalu, opet se udobrovolji. Još je doduše bio crven u licu, ali se već smijao, što mu je vojnik od straha tako stegnuo konju trbuh, da je jedva disao. Onda se obrati Aleksandru Aleksejeviću i stane mu pripovijedati, kako mu je jučer stigao upravitelj imanja, koji je dospio pod vatru francuskih topovskih kugala i kako se rasplakao od straha. Tomu će za cijeloga života ostati trag od rata, ha-ha! On se ledima nasloni na sedlo, konj se gane. General glasno uzdahne, po licu mu se moglo poznati, da je već izmislio, kako će moskovske trećopozivce i njihova koplja osposobiti za boj. I vidjelo se na njemu, da mu se izmišljeno rješenje vrlo sviđa i da će ono biti sasvim neočekivano i strašno za Francuze.

— Savice, a hoćeš li poslati kući s upraviteljem pismo? — upita on. — Brzo će ga dostaviti, ha-ha! Da vidiš njegovu njušku — ni lopatom mu ne skide straha s njega!

Aleksandar Aleksejević šutke uruči pismo. Na adresi je stajalo ime njegove žene Margarite Mihajlovne. Pročitavši adresu i vagnuvši teško pismo na dlanu Tučkov-prvi se opet zacrveni, ali sad već iz drugog razloga. On je jako volio svoju obitelj, htio bi im pisati mnogo, potanko, umiljato, ali pisma su mu izlazila od riječi do riječi pukovska zapovijed. To ga je ljutilo, i on je zavidio svomu bratu, čija su pisma uvijek bila uzor epistularnog sloga. Da se otrese tih glupih misli, koje su ga ponizivale, Tučkov-prvi

žurno spremi bratovo pismo i opet stane govoriti o regrutima, sad već milostivo: tã zna on, kako će postupati sa svojim regrutima, sa svojim trećopozivcima! Učini mu se, da ga Aleksandar Aleksejević ne sluša pažljivo.

— A zar imaš malo regruta? — upita ga. — Jesu li ti ih poslali? Sto? Dvjestâ? Pa kakvi su! Pred samu bitku izvolješe poslati dopunu! I oni se usuđuju smatrati brigu za Rusiju svojim zakonitim pravom! Uh, podlaci! Ja bih stavio posvemašnju zabranu ne samo na njihov imetak, već i na njih same...

Aleksandar Aleksejević je površno slušao, ali da ne uvrijedi brata, udvorno se smješkao. Poput drugih armijskih oficira i Aleksandar Aleksejević bojao se pridolaska regruta u jedinicu: ma kako oni bili obučeni, oni su kadri rastočiti, ako već ne vojničko uređenje, a ono barem vojnički duh — djelotvornu i bezgraničnu mržnju prema napoleonovskim maroderima, prema toj gramzljivoj i okrutnoj rulji pljačkašâ. Obično se to strahovanje pokazivalo pretjeranim — regrute je uskoro prožeo duh vojske, uzgojene u borbi s Napoleonom, i za jedan-dva tjedna nije bilo moguće raspoznati regruta od starog ratnog druga, a opet, dovoljno je, da se pojavi hrpa regrutâ, i već se oficir vrpolti, pocrveni od bijesa i počne bez razloga vikati na svoju okolinu, kako je sada Tučkov-prvi vikao na čovjeka, koji je držao uzde... Ali Aleksandar Aleksejević nije razmišljao o regrutima.

Istinabog, misli su mu počele od regrutâ. Jutros je i u njegov puk, kao i u druge jedinice, stigla dopuna — razumije se, ne tako velika, kao što je dopuna korpusa Tučkova-prvoga. Stiglo je oko sto i pedeset zdravih, kršnih i očito odrešitih seljačkih momaka. Aleksandar Aleksejević

ih pregleda i dobije o njima povoljan utisak. Lice jednog ridokosog momka s debelim obrazima i širokim prsima učini mu se poznato. Aleksandar Aleksejević zapita za ime regruta. Gromkim glasom, doduše malo piskutljivo, regrut vikne:

— Stjepan Karjin, vaša preuzvišenosti!

— Ako se ne varam, Ivane Petroviću — okrene se general poručniku Maksimovu — i kod vas u drugomvodu ima neki Karjin? Pa ovaj mu je i licem nalik?

— Tko ti je Mark Karjin? — upita poručnik regruta.

Nepomična lica, istim onim gromkim glasom regrut reče:

— Otac, vaša preuzvišenosti!

— Neka se pozove ovamo podoficir Mark Karjin — naredi general.

Brišući putem ruke u hlače, sav poplavio, kako se prestrašio, dotrči i isprsi se pred generalom podoficir Mark Karjin. Lice mu je doista bilo nalik na mesnato lice ridokosog Stjepana, ali rat ga je jako izlužio: ono je i mršavije i energičnije. Sjajno lice vojnika! Videći to lice general se spomene Suvorova, kojega je jednom u djetinjstvu uspio vidjeti, spomene se njegova glasa, koji je sjekao uzduh, kao bič s olovnom kuglicom na kraju, te reče s oštrinom u glasu, koja mu inače nije bila svojstvena:

— Podoficir Karjin! Regruta Stjepana Karjina uzet ćeš u svoj vod!

Poručnik Maksimov naredi regrutu »naprijed-marš«, i regrut Stjepan Karjin ode za svojim ocem. General se također okrene i uđe u svoj šator. Na bubnju su pred njim ležali arci papira, u sedefnom tulcu tintarnica, u brušenoj

plavoj čašici pera . . . A pismo nikako da se napiše! Točnije rečeno, pisalo se, ali ne ono pravo.

Ni sam ne zna, zašto ga je progonila dugačka i bljutava fraza: »Ona je tako krasna, da su čak i bezazleno pospani policijski stražari gledali za njom na ulici začuđeno kimajući glavom, dok se ne izgubi iz vida«, pri čemu mu je ta fraza u glavi zvučila čas francuski, čas ruski. On je znao, da nema tih krasotica, koje bi mogle djelovati na stražare. Pa i što su njemu stražari? A izreka mu je međutim kucala i kucala po mozgu kao čekić. »Stražari, stražari . . . mislio je on sa smiješkom vadeći pero i mećući ga natrag u brušenu plavu čašicu. — Stražari . . .« On se bojao razmišljati o ljubavi, a razmišljao je o ljubavi.

Njemu je trideset i šest godina, a Margariti Mihajlovnoj trideset i jedna. U tima godinama kod drugih ljudi preostaje od ljubavi, kao pri spaljivanju nečeg biljnog — dim, čada, voda . . . A eto, tu nije do kraja spaljeno, preostao je ugalj — i taj je ugalj još u vatri! U srcu je i ovako i onako prevrtao taj ugalj, koji je sladosno i gorko tinjao; strasno je želio ispričovjediti ženi o svojoj čežnji, koja pri pogledu na njezino divno lice plane žarom. I bojao se priznati, da to nije bio podoban izraziti. Zbog toga mu se sada njegova ljubav prema Margariti pričinjala obmanom, koju je on pomno krio od sama sebe. On je mislima sve puštao na volju u nadi, da će naći riječi, koje treba staviti na papir, a umjesto toga, evo, pred očima mu iskrsava polje, brežuljci obrasli brezom i jasikom, nedovršene utvrde, polje, na kojem će se odlučiti pitanje života Rusije, gdje će izbiti osjećaji, što ispunjaju naše ljude, osjećaji zaoštreni povlačenjem . . . Borodinsko polje!

Bojeći se, da se ne pokaže neskromnim, a ako se istakne u bitki, koja predstoji, i oholim, Aleksandar Aleksejević je ipak pisao riječi o Rusiji i o Rusima — i te riječi kao da su određivale granice njegova mišljenja, njegovih osjećaja. Prikovan mišlju za Borodinsko polje on je zamirao i nije nalazio riječi, koje bi zajedno s time govorile o njegovoj ljubavi prema Margariti.

Tu se sjeti lica Karjinih, oca i sina, obaju ridobradih, mesnatih, grubih, zemljanih.

Eto, njima je lako! Oni se ne guraju u predsoblju čuvstava. Otišao — i nema ga više. Sastali se — čudna mi čuda. Pazi, kako su, gotovo i ne pogledavši se, otišli u vod podoficira Karjina ne izrazivši ni žalosti ni radosti. Da, takvima je lako — oni za sve osjećaje imaju jedan lokot: dva okreta ključem — zaključano, dva okreta — otključano... da, lako njima!...

... A njima i nije bilo lako. Stjepan Karjin došao je iz porodice od četiri radnika: takvu porodicu, u takvom ratu — to je svima bilo jasno — ne mine obveza da dađe vojnika, i taj je vojnik morao biti Stjepan. To je i Stjepan shvaćao pa je i sam rekao: »Evo čelo!« A opet je i te kako teško odlazio! U polju čeka žetva, na rukama mu mlada žudena žena, na koju je gledao zadržavajući dah, pa i oženio se usto istom nedavno, proljetos.

Malo je vremena prošlo, otkako su se rastali, malo je marširao pod zvukom bubnja i komande »priključi!«, a kakva je to čežnja, kakva muka i u kakvo strpljenje moraš utočiti, da ne misliš na nju, na ženu!

On je sjedio s ocem na ivici omalene livade s visokom otavom. Iza njih u brežiku razmjestio se reveljski puk, a za brežikom, na manje od jedne vrste, nalazili su se opkopi.

Približavala se večer. Otac je mrko, nestrpljivo, s pretjeranim zanimanjem raspitkivao o selu. Sin mu je beskonačno⁷ подробно, blagim glasom odgovarao. Otac ga je plašio. Uz oca se Stjepan sam sebi pričinjao nezgrapan, dosadan i nespretan, makar je zapravo znao svu tajnu teške kremenjače, što su mu je izdali, sve »ekzercize« i čak je bio odlikovan na plotunskom pucanju.

I ocu se Stjepan pričinjao neotesan, prazan: taj ni mušicu na cijevi ne će vidjeti, a prsa su mu valjana, baš kakva se traže za ratni zanat! Mark Karjin je uzdisao i izgledalo mu je, da mu je general, odredivši sina u njegov, Markov vod, tim samim htio dati razumjeti, da i on, general, vidi u sinu sve nedostatke, koje valja ispraviti. Mark je premišljao, s koje bi strane počeo ispravljanjem, hitnim ispravljanjem, jer je sutra velik boj, i iskusni vojnici već peru košulje, dotjeruju se.

— No, dosta! — odlučno će Marko. — Oni će u selu živjeti bez kraja; a nama treba da su za neprijatelja dugačke ruke. Ti, Stjepane, slušaj oca! Sadeka će nam izdati dobar musketni barut, isto tako lijevaju u našem puku dobre metke, na municiju nema šta da se potužiš. A bojak će biti ljut, slutim ja. A ti, je li, slutiš?

— I-i... pa da ... — tromo će Stjepan. — Pobit ćemo se, kad se riva.

— Puška je u našega puka jaka, tako odbija, da se čovjek može prevaliti ili sam sebi odgristi jezik. Zato se ti, prije nego ćeš opaliti, nagni naprijed, čuješ? Kad odgrizeš patronu — pazi, da ustima ne namočiš barut. Sada dalje. Sipaš jedan dio naboja na čanak — pazi, da suvišan barut ne prospeš na zemlju. Ne boj se odbijanja, čuvaj barut! Razumiješ? — On oštro pogleda sina. Sin je gledao oko

sebe, kao da traži pušku: time je htio ocu izraziti svoj interes. Otac pak pomisli drugo, ružno, glas mu se rastuži, a govor mu se užurbao: — Brzo sipaj barut u kanal pa ga malo pritisni. Noć će, kako vidim, biti vlažna — eno, nisko se vuče magla. Dat ću ti nauljenu krpu, njome omotaj pušku, ona će ti sutra spasti život. Čuješ, luda glavo?

— Čujem — reče Stjepan gledajući u nebo.

Visoko na nebu, koje se prelijevalo kao kaljeni čelik, letjeli su ždralovi. »K njoj, na njenu stranu« — pomisli Stjepan, i on u mislima ugleda velike klopave uši šarova, koji mu je uvijek doskakivao u susret. Žena je slijegala jedrim ramenima i smijala se. Vezeni su se potplećnici njezine košulje tresli... Stjepan ne izdrža i reče okrenut prema nebu, kao u djetinjstvu, kad su ždralovima zaželjeli, da se vrate:

— Sretan povratak!

— Šta ti je? — strogim glasom upita otac.

Stjepan promrmlja:

— Baba Voronovka kaže, kad ždralovi lete oko Velike Gospojine, onda će rano snijeg, a ako ne, onda će zima kasnije...

Otac je šutio. Od ždralova se Stjepanove misli opet vratiše šarovu s klopavim ušima, od šarova muzlici, koju je njegova žena tako lako nosila, od muzlice njezinim prstima, koje nikada dosta da izljubiš... On pocrveni i reče:

— Da, nisam ti dospio reći: Rumenka nam uginula!..

— Već si govorio... — mrko promrmlja otac.

Stjepan se trudio da se suzdrži, ali nije nalazio drugih riječi. On je u mislima vidio tu Rumenku, kravu s tankom gubicom i bijelom pjegom na čelu, dolazilo mu guđenje

mlijeka, kako curi u muzlicu... i nejasno je vidio ruke. On je govorio i govorio o kravi: kako je dojna, kakvu ima veliku i jaku telad — na sto vrsta daleko znaju za Rumenu. I takva zlatna, carska krava mora pasti baš pred njegov odlazak! Loše će sad biti u kućanstvu, jako loše. Kad je odlazio od kuće, osjećao se nekakav gadan zadah, nekakva plijesan... To ne sluti na dobro!

Mark je gledao u tužno sinovljevo lice i mislio: »Kakav je to vojnik? Ucviljen je, što je krava crkla! Šteta je velika, zna se, ali sada cijela Rusija treba potpore! Šta je okrenuo jadikovati!« Ali Mark je znao, da mu je sin nemiran i da se vikom i krikom ne da ništa popraviti. A već mu je bilo blizu grla, da se oštro izdere... Mark se •suzdrža, čak zatvori rukom usta. Ustane i ne govoreći sinu ni riječi s krajnje teškim čuvstvom ogorčenja uputi se generalu. Poslije dugih pregovora posilni je bio iz istoga sela kao i Mark posilni pristane, da uđe u šator. General je sjedio u šatoru na turskom ćilimu. Pred njim je stajao bubanj, na bubnju vrčić s votkom i dva krastavca. Vrčić je još bio pun, krastavci netaknuti. Aleksandar Aleksejevič tek što se vratio sa sastanka s bratom. U duši je osjećao žalost. Otpremio je pismo, a da nije izrazio sve osjećaje, koje je po njegovu mišljenju trebao izraziti. Čemu onda naobrazba, sva sila pročitanih knjiga, čemu putovanja u prekomorske zemlje, sastanci s učenim ljudima?... On se obradova dolasku podoficira Karjina. Ovaj grubi, bodljikavi i kao snijeg svjetlucavi vojnik, vidiš, izbavit će ga od teške patnje. Premda je vojnik bio obrijan i čist, generalu se učini kosmat i bijesan kao ris. Aleksandar Aleksejevič mu reče prijaznim glasom:

— Govori, veterane, ne boj se! Tko ti je učinio što našao?

— Tko će, vaša preuzvišenosti, u našem puku vojniku učiniti našao — visokim i neugodno laskavim glasom počne Mark Karjin. — Nego, eto, došao mi sin, vaša preuzvišenosti. Hvala vam, što ga primijetiste, odlikovaste. — I onako protegnut on se još više protegne i prozbori razgovijetno, riječ po riječ: — Sin mi se žalosti, vaša preuzvišenosti. Pet dana, prije nego će poći u regrute, padne nam Rumenka, naša krava. A dobra je krava bila! Pa uginula. Sad je u kućanstvu kvar, nesreća. Zato se i žalosti...

— Dabome, da je nesreća — hladnim tonom reče Aleksandar Aleksejević. — Krava seljaku mnogo znači u kućanstvu.

— Oh, gospode! — zalomi Marko rukama zaboravivši na stav u stroju. — Kako da ne znači mnogo, vaša preuzvišenosti! Ja mu velim: »Stjopuška, ne brini se, umiri srce, sve će ti se nadoknaditi.« Tako je to.

— Šta — šta je tako? — još hladnijim tonom zapita Aleksandar Aleksejević.

— Pa ja mu kažem: njegova će preuzvišenost razmisliti. On valjda svaki dan piše kući pa će eto otpisati majčici gospodarici Margariti Mihajlovnoj: »Tako, kaže, i tako, onomu podoficiru Karjinu i onomu redovu Stjepanu, sinu njegovu, uginula kravica, pa ti im daj makar junicu. Od onih, što su fine pasmine, što se zovu haladske...« Pa naše je selo odmah blizu, vaša preuz...

Aleksandar Aleksejević se okrene. Kroz podvrnuti kraj šatora vidjele su se skupine drveća — mrak kao da im je obrezao grane — a iza drveća ametistovo miganje

ognjeva, koje biva uvijek za vlažne večeri. Vлага je umanjivala ruj, koji se vidio sa strane Semjonovskog klanca, tamo, gdje se smjestio korpus Tučkova-prvog. Rumenilo se razgaralo, i uobražavalo se čak i pucketanje, raspoznavali su se pojedini predmeti — tu konj, tamo deram, pa zvonik neke bijele crkve... Tako pripovjedač, kad razvija svoju misao, dodaje ovaj ili onaj opis, detalj... Evo makar pripovijest o toj kravi. »Bože moj, kakvih li grubih ljudi! Sutra je Borodino, odlučuje se sudbina Rusije, sudbina napoleonovske Francuske, mijenja se karta Evrope, a on, ruski seljak — dolazi mi s kravom! Grifoni, a ne ljudi!... I ja — mislio je Aleksandar Aleksejevič — ja sam se nadao, da ću se od njega naučiti prostodušnosti, da će mi odlanuti! Ne, bolje je kiniti se od neiskazane ljubavi, bolje je priznati se nijemim, negoli ta bezbojna prostodušnost!«

Dršćući od vlage general reče:

— Dobro, dobro, vojnici! Ja ću još sutra pisati Margariti Mihajlovnoj: dobit ćete kravu. Sad idi, veterane, idi pa otpočini. Sutra je bitka.

Vojnik hitro načini »nalijevo krug« i nestade za trakom svijetla od vatre, koju je posilni već bio naložio kraj šatora. Rumenilo kod Semjonovskog klanca, kraj Stare Smoljanke, iščezlo je, kao da su ga odgrnuli kao zavjesu. Od strane francuskih tabora dopirali su zvuci poznatih pjesama. U duši je osjećao sjetu. I to su grifoni! Uljezli u tuđu zemlju pa pjevaju. Ili valjda misle, da im sutra predstoji praznik, a ne ruski boj?..

General pokuša pileći. Ali san mu nije dolazio. Izade iz šatora. Vatra je smetala očima, pa ode iz njezine svje-

tlosti. Odasvud je mirisalo po kaši. Kuhari su velikim žlicama, pridigavši se na vrške prstiju i žmirkajući od dima, iz velikih kotlova grabili jelo i kušali ga. General nehotice pomisli, da sad podoficir Mark Karjin i njegov sin Stjepan sjede negdje kod vatre, čekaju na večeru i zacijelo govore o kravi. Odjedared, s nekom škrgutavom čežnjom, general reče u sebi: »Ne, to ne može biti!.. Da bi suvorovski vojnici!.. I prebacivši plašt uputi se nadesno u šumicu, onamo, gdje je bila smještena četa poručnika Maksimova.

U puku je vladao običajni, ponešto užurbani prednoćni život. Vojnici, koji su odvečerali, molili su se okrenuti prema istoku. Drugi su se spremali na počinak položivši kraj uzglavlja čiste bijele košulje. Nekoji su od vojnika spavali na leđima raširenih ruku, kao seljaci poslije rada. Stariji su pogledavali prijeko, gdje su plamsale neprijateljske vatre, i pripovijedali o talijanskom ratnom pohodu u Alpama. Nije se osjećala tegoba, naprotiv, na licima se osjećala čestita ozbiljnost prije boja. Ugledavši generalov plašt vojnici su uslužno ustajali i salutirali. Bilo im je drago, da se oni, evo, spremaju na spavanje i neki već i spavaju, a general dolazi u njihovu sredinu, brine se. Odnekud se probije vjetar, zahvati pandžama drveće i prodrma ga: grane se zaljuljaše u pozadini drhtavih vatara. General opazi podoficira Marka Karjina. Stisnuvši koljenima čizmu on je s izrazom napora u licu dovršavao šav... I opet general pomisli, i ako je Karjinovo lice govorilo drugo: »Ne može biti, da bi suvorovski vojnici!..«

Začuvši generalov glas Marko Karjin skoči. Grčevito je držao u ruci zgužvanu sâru. General mu prijazno reče:

— Sjedi, sjedi, vojniče! — I nakon stanke nadoveže:
— No, što, jesi li isporučio sinu zbog krave?

Kraj podoficira opazi general glavu njegova sina. Sada, pri svijetlu vatre, sinovljevo je lice izgledalo manje grubo. Oči su mu se kriješile osobitim sjajem, nekim alemovim blistanjem, i ruke su mu bile čudne ne seljački gipke, mramorno bijele. »Ne, ne misli on na kravu« — reče general sam sebi i prebaci pogled na oca. Pred njim je stajao širok, elastičan, pravi suvorovski vojnik. »Ne, ni taj ne misli na kravu. To jest, misli na sve krave, što pasu na cijeloj našoj zemlji, i na sve njene pastire, i na sve, koji obrađuju zemlju i беру njene plodove!«

Aleksandar Aleksejević osjeti u sebi lagodnost i nasmiја se, a da ni sam nije znao, zašto. Vojnici, kojih se već prilično mnoštvo sakupilo oko vatre, također se nasmiјаše. Onda general izvadi lulu, pripali je žeravicom i reče Stjepanu:

— Evo što, mladi vojniče. Dočuo sam, da ti je porodica izgubila odličnu kravu. Pomoći ću ti, da dobiješ drugu, koja ne će biti lošija. Znam ja, da ti sad ne misliš na kravu, a da ni podoficir Karjin ne misli na kravu. Ali ni krava nije zgorega, dobro će doći, je li?

Otac i sin u jedan glas gromko odgovoriše:

— Razumijemo, vaša preuzvišenosti, najpokornije blagodarimo!..

Ali nešto se drugo osjećalo iza toga odgovora. Misli Marka Karjina nisu kod krave. Zaustavivši se na misli, da mu je sin prije bitke stvarno podoban misliti samo na kravu, stari se vojnik obratio generalu, da mu pomogne. I kako je ugodno razumjeti, zašto su sad skupljene te

stare, u bojevima posijedjele obrve i te čvrste ispružene noge! I kako je ugodno razumjeti mladoga vojnika, koji se još nije sasvim otrgnuo od obiteljskog doma, koji je još ispunjen mislima na ljepoticu-ženu, ali je već spreman za boj te već shvaća smisao i neophodnost boja! General reče:

— Stjepane, ja ću pisati kući, neka Margarita Mihajlovna češće zalazi k tvojima i neka mi piše o tvojoj ženi. Onda ću ti reći odgovor. Laku noć, braci!

I on se udalji glasno tapkajući čizmama. Hodajući on je otegnuto zijevao, kao da je izvršio kakav velik i ugodan posao. Bio je željan da se prije bitke valjano ispava, ali ne leže. Došavši u šator sjede kraj bubnja i uze pero. Spočetka mu se nije dalo pisati. Besmisleno je gledao u vlažnu i miomirisnu tamu noći. Vatra se ugasila. Na svijetlo grafitnom nebu, poput zrnaca baruta, pomoliše se zvijezde. Slabi povjetarac lagacko je gibao šatorsko krilo, kao da netko grebe po njemu... I najednom kao da mu je u srce provalilo nešto golemo, svježije i mirisno srebrno. Očaran tim neljudskim čuvstvom i svijestan, da ono dolazi samo jedamput u životu, Aleksandar Aleksejević stade brzo pisati svojoj ženi. Riječi mu se već nisu pričinjale prazne i mutne; velike i kao jarko grimizne rečenice sipale su mu se na hrapavi papir, ponešto vlažan od večernje vlage. Pisao je o svojoj ljubavi prema njoj, o ljubavi prema svojem domu, prema svojoj majci, braći, selu, Rusiji. Za tu će ponosnu i svetu ljubav on i njegovi vojnici položiti svoje živote, ako to zatraže bog, domovina i vojskovođa. A vi, koji ostanete na životu, vi ćete svi to pojmiti i tako ćete živjeti, kako to traže bog, domovina i vojskovođa!

Pisao je i nije primjećivao, da jeca, da mu je cijelo lice mokro od dobrih i vrelih suza, i da za šatorom na burki leži njegov posilni, kojemu je lice isto mokro od dobrih i vrelih suza, i da podalje, u šumi pod brezom, praveći se da spavaju, jedan kraj drugoga leže Karjini, otac i sin, i lica su im također mokra od dobrih i vrelih suza, a još dalje u golemom šarenom šatoru leži na pohodnom krevetu svijetli knez Kutuzov, i njegovo je lice mokro od dobrih i vrelih suza...

— Hitrije nabijaj! — vikao je podoficir Mark Karjin svaki čas mrko pogledavajući na sina, kako »saržira« — nabija pušku.

Stjepan je dobro saržirao, i pomalo se lice Marka Karjina počinjalo razvedravati, i odlanulo mu je, kao da mu je spala otekline. On se okretao prema poručniku Maksimovu. Poručnik je neprestano komandovao: bubnjarima — zbor, podoficirima — na liniju, naprijed se ravnaj — marš, bataljnu paljbu, primakni, ne uklanjajte se kuglama, momci!

Bio se boj. Borodino.

Puk se izravnavao, navaljivao je. Za plotom opkopa dizala se prašina. Kroz nju su išli Francuzi. Prednji je, visoko držeći nogu na udaranje bubnja, nosio na štapu neku sjajnu stvar, sličnu okruglom dlijetu. Poručnik Maksimov pogleda tu stvar, postavi rog s barutom, pregleda dalje na pištolju i naspe barut na čanak. Zatim isto tako visoko dižući nogu kao francuski barjaktar pođe ispred svoje čete. To je bio boj — prsa o prsa, ruski boj, kad su glave neprijateljeve padale kao bundeve!

Ali i neprijatelji su jaki. Francuzi započese atake, čim se trava posušila od obilne rose, u sedam sati. Do jedanaest sati već su bili poduzeli osam napada. General Compans dvaput je vodio ataku. Kod druge atake Rusi oboriše generala. Za izmjenu mu Napoleon pošalje general-ađutanta Rappa. I Rappa oboriše! Napoleon zapovjedi maršalu Davoutu da povede vojsku na opkope. Davout je povede, provali u opkope... Bagration zapovjedi protunavalu.

Poručnik Maksimov oštro trgne nogom i kriještavim svojim glasom opet zapovjedi četi da se postroji, da nastavi bataljnu paljbu. Pogleda puk... krasan puk! Plamenih očiju stoji uza zastavu Tučkov-prvi, i takvo mu je lice, kao da mu je s neba poslan najveći blagoslov. On vidi sve, vidi dušu ne samo poručnika Maksimova, već i dušu svakoga vojnika. Eno, kroz sve čete — general gleda na lice podoficira Karjina: je li takav? I general se smješka: takav je! Naprijed, momci, za domovinu!

— Ura-a!..

Francuzi teško padaju na razmekšanu i prljavu zemlju. Topću ih neobuzdani konji, točkovi topova i artiljerijskih kola. Iz lica gube izraz bahate neustrašivosti, i na njima se pojavljuje nemirna dvoumica, pa i razočaranje. Francuzi su izbačeni iz opkopâ. Maršal Davout je kontuzovan i sruši se zajedno s konjem. Njemu na izmjenu, u bogatoj i kićenoj odori, na čistokrvnom konju, koji ide poletnim korakom, približava se kralj napuljski — Murat. Malo dalje podržava kraljevu ataku maršal Ney. Takva je Napoleonova zapovijed. Omalen, u niskom šeširu, on se nagiba naprijed i gladeći se po koljenu, kašljucajući i smješkajući se pozorno promatra boj... Čudan je to boj!

Čudni su ti Rusi! Uznemiruje ga njihova tvrdokornost, zaglušne su njihove baterije. Oduerne li zemlje!

Jedanaest sati ujutro.

Na opkope ponovno ide dvadeset i šest tisuća Francuza, koji znaju svoj posao, koji su navikli na pobjede. Oni idu zvučnim korakom, kao pjesma, uz zlatan zveket ljuljaju se nad pukovima carski orlovi; drsko bezbrižno grme bubnjevi. Kralj Murat i maršal Ney vode vojsku. Vivat, vivat, vivat!..

Protiv ovih dvadeset i šest tisuća stoji osamnaest tisuća Rusa — i ništa više! Rezerva nema. Ne smiju uzmaknuti. Moraju izdržati. I izdržavaju. I izdržavaju Marki i Stjepani Karjini, izdržavaju i padaju, padaju i podižu se, na brzu ruku previjaju rane, idu u borbu prsa o prsa. Bagration je smrtno ranjen, pogođen kartečom. Kontuzovan mu je načelnik štaba Saint Prix...

Portepejni zastavnik Toskin drži pukovsku zastavu. On miga očima i od vremena do vremena, kad nad pukom prelijeće topovsko tane, rukom gnječi lice. Puk, po kojemu se sipaju karteče, stoji bez hica držeći ruke na kokotu. Ispred puka je proslavljena četa poručnika Maksimova, a ispred čete je podoficir Mark Ivanović Karjin i sin mu Stjepan.

General- major Tučkov-četvrti, u kožnoj kapi i tamno zelenom spenceru s crnim ovratnikom i zlatnim epoleticama, čeka, lagano se njiše od napora i bojne opojenosti. Sretan je kao nikada prije. Sve, što ga okružuje — vojska, topovska tanad, oblaci na visokom i išaranom nebu, hici, pa čak i smrt, sve mu se to čini veselo, parovito i umiljato slatko. On zuri u Francuze, što se približavaju, vidi kralja Murata, gdje jaše trkom, i osjeća, da ga svega obuzima

surov, grozan bijes. A on zna, da taj bijes obuzima i sve, koji ga okružuju. Još tri, pet minuta, i oni će srnuti!

U daljini se nejasno vidi bijela kapa bratova i njegova poput strnjaka razbucana burka, koju uvijek nosi za vrijeme boja. Postrojio je carrée grenadira, svoj omiljeli Pavlovski puk, i također stupa naprijed. Izlazi iz klanca pred Uticom i prolazi kraj ruševina izgorjelog sela. Na ulici se vrze grlata bijela kokoš, a u koprivi kraj plota leži mrtav dječak... Naprijed, za domovinu!..

— Naprijed, za domovinu! — zavikne Aleksandar Aleksejević istrgnuvši pukovsku zastavu iz ruke portepejskog zastavnika Toskina. I ako zna, da tako mora biti, Toskin nerado daje zastavu pa onda izvuče keleš i stupa uporedo sa svojim generalom. Bubnjari udaraju pohodni marš. Puk ide u susret Francuzima. Sprijeda je četa poručnika Maksimova, i u toj je četi sa zastavom u ruci general-major Tučkov-četvrti, a pet koraka lijevo od njega Mark Karjin, podoficir, i njegov sin Stjepan, redov...

...Bilo je tiho i gotovo se sasvim smrklo, kad je k pustim opkopima prekrivenim leševima dojahao čovjek oniska stasa u sivoj kabanici do koljena i u niskom trouglastom šeširu. On pogleda na travers, poprečni nasip u utvrdi. U traversu su mjesto Rusa ležali mrtvi Francuzi. Teškom je mukom maši čovjek u sivom našao među njima nekoliko ruskih vojnika i dva oficira, od kojih je jedan očito bio general. Privukla su mu pažnju i lica dvaju vojnika: obadva ridobradi, spokojno ponositi, slični jedan drugom. To su bili Mark i Stjepan Karjin, a mrtvi general — Tučkov-četvrti. Tane ga je probilo. Mrtve su oči generalove gledale ne na čovjeka u sivom, i ako je to bio

car, već na jug, gdje je kraj Utice imao stajati korpus njegova brata Tučkova-prvoga. Mrtve oči nisu vidjele, da je i Tučkov-prvi smrtno ranjen. General Tučkov-četvrti nije znao, da će njegova mati, roneći nezadržive suze, oslijepiti od suza i žalosti, da će se krasna Margarita Mihajlovna podstrići za monahinju i sazidati manastir na istome mjestu, gdje joj je poginuo muž. Nije on znao ... Pa i čemu da zna?!

Iza utvrda pojaviše se bolničari. Znajući, da se car zaustavio kraj utvrda, oprezno su nosili smrtno ranjena grenadira, jednoga od onih, što ih je vodio Murat. Grenadira je prije svoje smrti ranio Mark Karjin i silno se obradovao, kako valjano rade on, starac, i sin zajedno. Da utješi grenadira pred smrt i da u historiji bude napisano više lijepih i zvučnih riječi, čovjek u sivom glasno zapita:

— Koliko je uhvaćeno zarobljenika?

Umirući grenadir začuje kao kroz san carevo pitanje i pomisli, da je to pitanje upravljeno njemu. Umirući nema za što da se dodvorava, on ima pravo govoriti istinu, a osim toga, umirući je vidio, da su Rusi svojom obranom razbili ono, što je njemu, grenadiru značilo život. Zato grenadir napregne svoje posljednje snage i reče:

— Vaše Veličanstvo, oni se živi ne predaju.

— Eh bien! nous les tuerons!*) — brzo odvrati Napoleon, i u njegovu je glasu bilo nešto, što se njemu samomu, da je htio poslušati, moglo učiniti strašnim.

Kratak, neobično tužan trenutak kazao mu je, da ne postoji samo Austerlitz, nego i Borodino; da će odavde,

Pa dobro! Poubijat ćemo ih!

od ovoga dana, biti primoran promijeniti i svoju politiku i, što je najgore, svoju strategiju: on, koji je uvijek napadao, prijeći će u obranu... Ali on se ne zaustavi na tom trenutku, već načinivši ozareno i svečano lice zagleda se preko utvrda onamo na istok, gdje ga je po njegovu mišljenju čekala kruna čitavog svijeta i ropska pokornost čitavog svijeta.

Istok je bio zavijen u parovito treperivo velo, koje je negdje prelazilo u duboku tamu. U toj su se tami nepokolebivo i starodavno, s plavkastim blistavim prelijevanjem, svijetlili ognji. To su bile taborske vatre ruskih armija, kojih frontu nije uspjelo Napoleonu probiti kod Borodina.

BLIZU STARE SMOLJENSKE CESTE

Na izmaku sparnog augustovskog dana godine 1839. vraćao se s borodinske proslave Vasilij Andrejević Žukovskij, pjesnik i odgojitelj prijestolonasljednika carevića.

Oblaci zlaćano zelene prašine, koji su, tko zna zašto, odisali vanilijom, zastirali su nekakvo selo.

— Jesu li to Gorki?

— Gorki — nezadovoljnim se glasom odazove kočijaš.

»Ah, Bože, pomisli on. — Sve su dvorske ekipaže već odavna prešle Možajsk, a car valjda već juri kroz Moskvu«. Čak i mitropolitova kočija, tamno brončana, sjajna, slična vrtnom trčuljku, na glasu sa svoje sporosti, i ta ih je prestigla.

Tarantasi gusto nagravani trgovačkim svijetom. Škripave droške sa zadahom katrana, od kojih na vrstu daleko vonja po kancelarštini. Od sunca do dna užareni debeli oficirski kovčezi, na kojima spavaju nevjerojatno pijani posilni. Glatkovlasi monasi i bujnovlasi đakoni, što svojim drskim glasovima zaglušuju štropot na cesti. Trgovci na sanducima kolonijalne robe. Kirasiri na nabrekli i despotski naduvenim konjima. Ulani na bedevijama s okruglim vratovima... Vlastelini izdaleka s kriještavim visokim glasovima. Kuhinjski težaci. U gajbama živad još ne zaklana, koja se zato raduje pa gače, kukuriče... Bučni

smijeh. Pijani, plačni povici. Zadah konja, vruće zemlje, što stenje od dugotrajne suše... I nad svim tim prašina s mirisom vanilije — valjda od toga, što su, prije nego se car provezao, po cesti nabacali svu silu jelovih grančica. A predstoji još više prašine, buke i gurnjave, jer odmah iza gledalaca dolazi gomila vojske od sto i pedeset tisuća, koja je izvršila paradu kod otkrića borodinskog obeliska.

Izmoren i osjećajući jaku i sve veću bol u sljepočicama Vasilij Andrejevič prirođenim mu mekanim gospodskim tonom naredi kočijašu, da skrene na Psarjevo i da prijekim putem izbije k brežuljcima na staru Smoljensku cestu, na ono mjesto, gdje su prije dvadeset i sedam godina iza trećeg Tučkovljeva korpusa u očekivanju bitke stajali pukovi moskovskog trećeg poziva, a kasnije se onuda od Moskve povlačio Napoleon.

Htio je da se vozi manje natrpanom cestom, a još više zato, da još jedamput vidi mjesta prošlosti, kojima je prolazio u mladosti. Pa nije šala: tã već mu je kucnulo pedeset i šest... I dvadeset i sedam je godina prošlo od onda, kad je on kao mladić u sasvim novoj uniformi trećepozivca, koja ga je tištila pod pazuhom, stajao u grmlju: »Topovska je tanad dolijetala k nama iz nevidljiva pravca; sve je oko nas strašno tutnjilo...«

Gledao je zaselak, kraj kojega je prolazila kočija, a iza strnjaka su mu se oblaci sivo plavog dima prikazivali kao tisuće golemih šaka, koje se neznano komu prijete... Zemlja se tresla i bila je hrapava kao šagrenska koža. Ah, kakav je ono bio ljut i surov dan! Vidiš ga maglovito, kao kroz začadeno staklo, a opet te srce boli kao nekoć.

Ovdje, baš ovdje, a ne u taboru pod Tarutinom, ispjevane su one strofe »Pjevača u taboru ruskih boraca«, jer: »obrana naime grada jedini bijaše Hektor«. Ovdje — braneći Moskvu — rodiše se ove riječi, što su u tisućama spisa raznesene po cijeloj Rusiji. Čestita je bol parala srce, dok su pisani ti reci, koji opjevaše neizmjernu odlučnost: boriti se za domovinu, očevinu, zemlju, obitelj...

Dugačka kuhinjska komora, koja je očito pripadala nekakvom važnom generalu- koljenoviću, s velikim je štropotom izlazila iz grmlja na cestu. A tamo su u grmlju na čistini sluge dovršavale ostatke objeda smijući se nekakvomu glupančiću, koji je pred njima plesao visoko izbacujući široka izgažena stopala s raskrečenim prstima, tako da su mu stopala bila nalik na ptičje noge. Vasilij Andrejevič vidje i ples i sluge, pa čak i komad guščjeg krila u žvaljavim ustima sluge — i ne vidje ništa.

Njemu se prividi njegova obitelj, mati... krasna, nekako sva prozirna Turkinja s dugim šiljastim trepavicama nad antiknim očima, koje su lagano sijevale. Kako je ona dospjela ovamo — sa sunčanoga Bospora u studenu mirisnu Tuljsku guberniju? Ah, nema smisla razmišljati! Život je bezdan suza i patnja. S vlastelinom Bunjinom imala je dijete. Mnogo godina kasnije uzeše to dijete i mater u kuću vlastelinovu — a ipak je mati stoječke morala slušati zapovijedi milostive gospode. A sin te Turkinje, kojoj je lice uvijek izgledalo kao ozeblo, stoječke je slušao zapovijedi života:

Minule radosti brojim: kako ih je malo!
Posve je malo sreće u mom životu sjalo;
Bez mirisa je ocvo mladosti moje cvijet.

Sjeća se strašljivog i nemirnog doma Protasovih u Bjeljovu. Od prašine posivjeli i ravnodušni prozori, kroz koje se čak i lazurno nebo pričinja sivim, i zanešenjačka Maša Protasova s orošenim očima, što su plamtjele. On joj predaje ruski jezik — umiljati i nježni kao mjesečina. Godine 1812. on u J. A. Protasove, stroge i neumoljive žene s mračnim uvojcima nad tvrdim i prezirnim čelom, prosi ruku starije kćeri Maše. Oholo stisnutim ustima odbijaju ga. On odlazi u Moskvu. Treći poziv, »Pjevač u taboru...« i jak tifus, od kojega mu u pamćenju ostadoše trepetne koraljne pjege dalekih otoka u nepoznatome moru... Još jedamput zaprosi Mašu. Još jedamput ga odbijaju... Maša se udaje za profesora Majera, a ljubav ga ispunja kao i prije, tako da nikakvo drndanje na putovanju, nikakve dvorske titule — a on se uspeo do svih dvorova Rusije i Evrope — ne mogoše istisnuti njegovu ljubav...

... On začuje otegnuti glas kočijaša:

— Vasilije Andrejeviću, zapovijedaš li, da kod grmlja počekamo ili da izađemo na cestu i potjeramo konje, dok nas vojska ne dostigne? Gledaj, koliko ih je! Tà ako ih stanemo propuštati, ni do jutra ne ćeš biti u Možajsku!

Na zapadu je u plavkastim sjenama večera lebdio topao i grimizni oblak prašine. Čuo se odmjereni korak pješadije. Drhtavo je titralo trenutačno svjetlucanje bajuneta. Odsječeno je zamirala pjesma, kao da je i u tom polju tijesno njoj, neizmjernoj, samoprijegornoj, ruskoj pjesmi... Vasilij Andrejević osjeti zadovoljstvo dotičući se rukom išarane grane grma i gledajući stado; u zaljubljanom plavkasto zelenkastom oblačiću, što se dizao nad obronkom, bilo mu je ugodno da se osjeća sumornim,

sijedim i tajanstveno sjetnim. Htio je kazati: »Stat ćemo, propustit ćemo vojsku«, ali ne dospije. Trgnuo se od ženskoga glasa, koji mu se javi uza samo rame:

— Gospodaru, oče moj! Ne ide li to tučkovski puk?

— Kakav tučkovski? Pa nema takvog u našoj vojsci!

U raščijanom malinovom sijanju sunca, što je zalazilo, primijeti u grmlju staricu odjevenu u dug seljački zobun, na krajevima jako otrcan, očito sašiven za nečija šira ramena. Stojeći okrenuta od sunca starica je užurbano prekrivala poderane pöle, a na leđima joj se klimala torba. Glas joj je bio preplašen, a lice s krilatim sijedim obrvama odavalo je tragove nekadašnje ljepote. Moglo se pretpostaviti, da je to hodočasnica, kojoj je suđeno da do smrti obija pragove manastirâ i predsoblja trgovaca... Ta se siva lica nisu sviđala Vasiliju Andrejeviću.

— Idi, idi, starice! — reče joj mlitavim glasom. — Idi, evo ti komadić... Idi! Velim ti — nema takvog puka. Šta da se muvaš?

— Idem, idem, gospodaru — hitro se odazva starica — i nije mi do tvoga komadića, idem ja. Nego učini mi božju milost... klonula je duša moja... eno ti zemlja, i ona se uzdrimala i obamrla, počiva, a ja ne mogu. Kaži ti meni: ne idu li ono tučkovski vojnici? Ide silna vojska, sve se crni. Gdjè da se ja stara i grešna raspoznam? I kao da si pod zvonom, takva je buka... cio dan tražim tučkovski puk...

»Kakav tučkovski? — pomisli Vasilij Andrejević gledajući u mutno mramorno lice staričino. — Ah, da! Nisu li to ona dva brata Tučkova, što padoše kod Borodina? Danas su mi uostalom kod otkrića obeliska pokazivali

inokinju Mariju, Tučkovljevu udovicu, koja se podstrigla poslije muževe smrti... Ali kako se postarala! Zar je tu imanje Tučkovih?... A Tučkovljev puk koji je to? Nešto brka starica«.

On opet okrene oči prema stadu. Na stadu je bilo nešto dirljivo. A njegova kočija zar nije kočija u Calais, a on sam zar nije York? Ne napominje li ova starica oca Lorenza? Prohtije mu se da se porazgovori sa staricom. Pokazujući na stado prozbori:

— Lijepa stoka, bako. Je li Tučkovih?

— Nije, ne, gospodaru — brzo prihvati starica. — Bit će, da je Zvorikinovih. Tučkovljeva vojska ide, ja bih da je pogledam, gospodaru... ali evo cijeli dan hodam, pa sve neki osoran svijet nailazi, kao da je na njemu bakrena kora, bože oprosti... A stado ti je, gospodaru, zvorikinsko, oni drže krupnu stoku; u njih, kažu, bik važe i pedeset pudova...

— Alaj si, babo, zagrabila! — upadne kočijaš ljuljajući ramenom kočiju s ugodnim mirisom svježeg kože, svu ružičasto sivkastu od večernjeg sunca. — Pedeset pudova zna biti karkadil, a ti veliš — bik. Biku je prava težina jedva-jedvice dvadeset pudova, a ti veliš pola stotine! Valaj si ga utovila, ha!

Starica Agripina Karjina jutros je ustala jako rano, kad je još mekano plavetnilo bilo prostrto po svoj zemlji. Tihano koracajući izađe na stepenice pred kućom i pogleda na nebo: kakav li će danaske dan? Jučer je drugog sina Iliju — stariji joj je bio u Moskvi — jedva namolila, da je pusti na put. Pa nije ni šala pustiti. Unatoč dugotrajnoj suši žito je dobro urodilo, velikog je klâsa —

požnjeli, istinabog, valja ga što prije omlatiti, dok ne udare kiše, a one, po svima predznacima, nisu daleko. Ilija, voljan i okretan u poslu, mlati od jutra do mraka, lanac mu lupa, visokim i krilatim govorom ponavlja: »Urodilo, urodilo«, i nikako da razumije, što to mater vuče na Borodinsko polje. Istina, desilo se, baš su na tome Borodinskom polju pali njegov otac Mark Ivanić i brat Stjepan, ali ta to je bilo prije dvadeset i sedam godina! Da odsluži »panihidicu«? A što da je ne odsluži? Ali zašto baš sada, kad je tako vruće vrijeme, kad se radeći sav lijepiš od znoja kao od meda? Čekaj, dok odvezemo teške i tmurne vozove sa zrnom, dok ga naspemo... pa dok dovezemo kući bjelkaste vreće brašna, ispečemo kolače — e, onda možeš i »panihidicu«! Iliji je bila nerazumljiva materina želja, i dugo je gundao, dok ju je pustio. Starica pribjegla svima mogućim lukavštinama — te nije joj dobro, te mora se pomoliti u Spaskom manastiru, te mora zapaliti svjećicu za zdravlje unučića, što kašlje...

I evo pred njom tankog i vlažnog strnjaka. Istok je već opušten i šaren. Ide starica poljskim putem, podvezala polu zobuna, niže spustila torbu, gdje se u zemljanu ćupu s uskim grlom bućka mlijeko, kotrljaju četvera jaja, kriška kruha uzeta na put i na dnu, zavezani u rubu rupca, dva zavjetna rublja — »za cijelu panihidicu«. Put je dalek. Od njezina sela samo do Spaskoga ima šest vrsta, a od manastira do Borodina računaju još skoro deset.

Starici je lagodno i tužno pri srcu. Uostalom, tuga joj je nekako besnažna, i starica misli, čim sad odsluži »panihidicu«, dade popu i đakonu, što im pripada, i čim čuje zahvaljivanje, da će joj odmah biti lakše. Pop i đakon,

razumije se, za tako velike novce, kakve će im ona dati, saslušat će cijelu njezinu pripovijest. A kako bi htjela pričati tu pripovijest! Selo odavna zna za staričine patnje — od riječi do riječi — kako je Mark Ivanić dugo godina služio »u reveljskom«, i kako je navalio Francuz, i kako je došla zapovijed, da se saberu oni, što su malo žustriji, da i njih pošalju u taj isti »reveljski« protiv Francuza. A tko će biti žustriji od Stjepana Karjina? Možda Hvoščovi? Lobovi? Žiljini? Miškaljevi? Nema momka, što je Stjepan Karjin! On je sam kazao: »Evo čelo! Odoh, majko, zbogom!« I ona pamti, kao da je danas: bio je sunčan dan, tek tu i tamo naleti po koji vlažni oblačić, i nije iz oblačića kanula plavkasta suza, već iz njenih očiju. Oprostite, dobri ljudi, slabašno je bablje srce — mati! I ona pođe, da ga isprati do na kraj sela, kako je to od pamtivijeka običaj, kako su ispraćali na Tatarina, na Pečenega, na Polovca. Mutnim je očima gledala za njim; zemlja je pod njenim nogama usijana od sunca, a njoj se čini ledena. Bez riječi se svali na zemlju, kad je za brežuljak zamaknuo Stjepan, što je išao svome ocu u pomoć... Oprostite, dobri ljudi, slabašno je bablje srce. Razumijem ja — zemlja zove, znam ja, da se mora, ali je u duši studeno i nijemo... Saslušat će je pop i grlati đakon, obrisat će brade nakapane voskom od svijeća i reći će: »Mnogo će ti grijeha biti oprošteno, majko, jer ti muž i sin padoše na bojnom polju.« A onda će ona reći: »Oh, časni oče, teški su moji grijesi!« A pop će je ispitivati o grijesima, a ona će spomenuti, kako je u mladosti voljela plesati, kako je na Petrov post mrsila, kako je crkvenjaka jedamput prevarila za tri kopjeje i nije dala dosta sira za »pashu«... Onda će pop reći: »Praštaju ti se, majko,

griješ i tvoji! — i ona će u duši osjetiti olakšanje, kao da je nešto sumorno zamahnulo krilima i odletjelo.

Sunce je bilo visoko odskočilo, kad je stigla do Spaskoga. Vratarica s nepomično mekanim licem i žarkim očima reče joj, da su cijeli kler i sve monahinje već otišli na Borodinsko, i eto ti nesreće — sjedi sad tu pred praznim manastirom i broji čavke, što će odletjeti poplašene od topovskih salva. Starica žalosno zalomi rukama. Pa kako to? Tà ona se na svaki način mora s ocem Nikolajem dogovoriti zbog »panihidice« na tome istom Borodinskom, za poginule vojnike Marka i sina mu Stjepana! Smogla je dva rublja. Ona izvadi ta dva zaprljana svilenasto hladna papirića i pokaže ih vratarici. Vratarica sućutno kimne nepomičnim licem i objasni joj, gdje starica može naći oca Nikolaja — uostalom, ne baš jako uvjerena, da će ga moći naći.

Starica se digne, i kako nije imala vremena za razgovor, metne četiri jaja na klupu kraj vratarice, koja je imala zadah po sumporu i tamjanu, i zapita je: »A gdje je inokinja Marija?« Inokinja Marija, koja je nekad bila žena general-majora Aleksandra Aleksejevića Tučkova-prvoga, što je poginuo zajedno s mužem i sinom staričim, također je rano izjutra, vrlo uzbuđena, otišla na Borodinsko? Kako da ne bude uzbuđena?! Pričaju, car gospodar zaželio da je vidi, naredio joj da stane skoro na samo uzglavlje groba s prahom Bagrationovim, koji će biti načinjen pred podnožjem obeliska.

Začuvši tu vijest starica se pokorno prekrsti i uputi prema Borodinskom.

Tupa se, teška, ognjeno neodoljiva vrućina sterala nad njom. Na cesti je ležala siva prašina, koja je ljuto

ograđivala ljude od nje. Starica u ubitačnoj svojoj tuzi nije primjećivala ni vrućinu, ni prašinu, ni bučnu gomilu, što je vrvjela po cesti. Išla je i išla. Pole zobuna tukle su je po tankim nogama. Umiljata napetost odsijevala joj se na licu. Prilazila je tarantasima, kočijama, bričkama, droškama, pa i pojedinim prolaznicima, i propitkivala se, gdje da tu nađe oca Nikolaja, da naruči »panihidicu«. Ljudi su je hladno, ravnodušno gledali i odgovarali joj oholo sliježući ramenima ili pak posprdnim smijehom.

A sunce se penjalo sve više i više. Staricu je mučilo zloslutno njegovo blistanje, što je posvuda prodiralo. Sa strahom je pogledavala uvis.

Napokon ugleda Borodino. Uplašila je stroga linija vojnika u mučno svečanom blistanju bajuneta. No ipak, svlada svoju plašljivost, pride brkatomu vojniku opšivenom srebrom pa i njega zapita za oca Nikolaja. Vojnik joj odvratí, da toga oca Nikolaja sad ne će pronaći, pa da ga šest godina traži, jer su se ovdje sakupili popovi iz cijele zemlje, pa ima čak i atoskih! Rekavši to zijevne i reče joj, neka se makne u stranu.

Ona i ode u stranu, ravno po strnjaku, prema mjestu, gdje se usred polja vidjela kupola obeliska.

Ali ne stiže do obeliska.

Uklještena kolima, na kojima se vozila zakuska za »umirovljene«, koji su nekoć učestvovali u boju i sad su se iz raznih mjesta sjatili na ovu svečanost, vidjela je stražnji dio kola išaran rdavo crvenim krugovima, neobuzdano debele sâpi konjâ i od vrućine bijesne gubice konjâ unaokolo. Zagluhnuta topovskim salvama, povicama »ura«, topotom konjskih kopita, od kojih se zemlja pušila,

starica se crnim svojim rukama uhvati za kola i ukočeno obamre.

U kolima je spavao nekakav momak s glupom njuškom, sličan tetrijebu, i isto takvim crvenim obrvama. Starica ga ne opazi. Oko nje je uz gruvanje i zvonjavu bila u razgaru proslava — ona nije ništa čula ni vidjela.

Nije vidjela borodinski spomenik, kojemu je uz podnožje stajao Bagrationov grob, pokriven kićenim brokatnim pokrovom. Nije vidjela cara, visokog lijepog čovjeka u sjajnoj odori; nije vidjela raznobojne poslanike; ni visoke crkvene zastave, što su se drhtavo lijeskale od zlata; ni krstove, što su se tresli u rukama svećenika i episkopa, koji su bili neobično obradovani, da mogu poјati pred carem i vojskom od sto i pedeset tisuća momaka. Nije vidjela one krasne gruzijske kneginje, što su stajale kraj svojih muževa, koji su blistali u svojim snježno bijelim odorama i zvonkom oružju. Nije čula odmjereno i radosno poјanje svećenstva, ni to, kako se mitropolit, nabrekao i visok starac, približio oltaru. Nije vidjela guste kolone vojske, što su se amfiteatralno izdizale jedna nad drugom. Nije vidjela borodinske invalide, i nije vidjela inokinju Mariju, koja je doista stajala nedaleko od groba skromno spustivši nekoć divne oči, sada okružene zlogukim tamnim pjegama, koje su nagoviještale približavanje smrti. Nije vidjela, da je car doista milostivo pogledao inokinju Mariju. Nije vidjela ni oca Nikolaja — pa gdje da ga i vidi među tisućama monaha i svećenika!

— Velikoj deržavi rosijskoј... — proglašuje prvosvetitelj.

— Ura-a! — odgovara vojska od stopedeset tisuća.

A za svim tim gruvanjem, pojanjem, blistanjem bajunetâ, crkvenih i vojničkih zastava — osamljena je starica, uhvativši se za ljesu kola, gledala u nebo, vidjela na njemu oblake neobuzdanoga dima, što se dizao poslije salva, vidjela ga je, tresla se od straha, a ipak se malo pomalo stala nečemu radovati. Sad samo da još nade popa, da odsluži »panihidicu«, pa da mu ispriповjedi o poginulom Marku i sinu mu Stjepanu...

Ali popa nigdje. Cijeli je dan starica hodala poljem. Tek što se pop oslobodi, tek što skine epitrahilj, tek što starica jurne k njemu, eno ti već dotrči do njega kakav trgovac ili činovnik i naručuje najedamput toliko panihida, da ih pop ni do jutra ne odsluži! Trči starica do drugoga, a kraj njega stoji dostojanstven stepski vlastelin i trbušnim glasom izbraja sve junake, kojima hoće da naruči »vječnuju pamjat«. Nema popa za staricu. Od trčkanja i komešanja ukiselilo joj se mlijeko u ćupu s uskim grlom, starica ga izlije, progura se do izvora-studenca, ali tek što joj uspije da napuni ćup, kadli se dovezoše neki mladi činovnici, prostriješe ćilime kraj studenca u brezinoj sjeni i otjeraše staricu. Buka, štropot, povici... nema starici mjesta, nema komu da pripovijeda o svojoj žalosti...

I evo, već podvečer izbila ona na staru Smoljensku cestu, gdje je — kažu — nedaleko pao general Tučkov-prvi i s njime vojska ruska, a među tima vojnicima padoše i njen muž Mark Ivanić i žustri joj sin s nježnim licem — njezin Stjopuška. Stoji starica u grmlju. Umorne joj noge klecaju, ožednjela je — dohvati ćup s vodom, začepjen mokrom krpom, koja je bila propitana mlijekom, uze krišku kruha, sjeti se, da cio dan nije ništa jela, kad vidi — gega se glomazna kočija, s baršunastim sjedalom za

kočijaša, kočijaš sijed, ozbiljan, a na skliskoj kariranoj blijedo zelenoj koži sjedi gospodin sa širokim i prijaznim očima i gleda na cestu. Sune starici u glavu: da mu nije sin poginuo u tučkovskom puku? Da ne čeka tučkovske vojnike? Ne će li se zaustaviti vojnici na povratku s proslave? I ona će im ispriповjediti, kako su umrli i kako su živjeli njezin muž Mark Ivanić i sin, žustri Stjopuška. Tâ gdje će se zbog nje, starice, zaustaviti vojnici, a ovaj je valjda velik gospodin!

Tako, eto, starica i upita gospodina za tučkovski puk. Ali gospodin mora da je bio izdaleka — stočar ili nešto slično. Sve gleda u stado i raspitkuje se: nije li tučkovsko? Tad se starica sjeti: »Porazgovorit ću se s njime o kravama, pa ćemo se već, riječ po riječ, od krava prebaciti na Borodino; vidi se, da je čovjek staložen, ne žuri mu se... sve ću mu ispriповjediti, sve...« Pa onda obraćajući se kočijašu, koji ju je grdio zbog bika od pedeset puda, što ga imaju Zvorikini, reče starica:

— E, brajko, ta gospodska je stoka osobita. Evo uzmi nas seljake. Gdje bi mi, vidiš, imali stoku? A imamo je. Imamo, brajko! Prije same Borodinske bitke nama uginula krava, zvali smo je Rumenka. I ne ćeš vjerovati, ta je krava od jedne mužnje davala vedro i četvrt mlijeka.

— Takvih krava ima — reći će kočijaš. — A što se tiče bika...

— Čekaj ti, što se tiče bika — brže prihvati starica. — Slušaj najprije, brajko, što se tiče kravice. Moj je muž Mark Ivanić stajao na samom Borodinskom, u puku Tučkova... i sin moj Stjopuška pošao k njemu. A pred sam taj odlazak Rumenka i ugibe. Oh, što je bio momak moj Stjopuška, desetero bi sam ishranio! Uh, kućevan

momak. Sutra da pode na taj borodinski pohod, a ono Rumenska pade... Gospode, što je to bila žalost!...

Vasilij Andrejevič odvrati svoj pogled sa staričine silhuete, što se mekano gubila u magli, na zapad, gdje su se gomilali oblaci, koji su svojim raščijanim ukrasima podsjećali na glavice korintskih stupova. On je već zaboravio na stado, koje je bilo zamaklo za obronak, i staričino pripovijedanje činilo mu se previše razvučeno. Mislio je: »Muž i sin su joj stajali na Borodinskom polju, možda su čak i ranjeni, a ona — od svega Borodina pamti samo to, da im je, nedugo prije bitke, uginula krava. Zna li ona nešto o moći, koju su njezini bliski izvojevali ovdje, na Borodinskom polju? Shvaća li ona smisao današnje svečanosti? Obelisk? Veličinu inokinje Marije? Bagrationov grob?... Ali nešto shvaća — nastavi u mislima Vasilij Andrejevič osjetivši, da je sparina popustila i da mu je sad lakše — zar bi inače išla tražiti taj tučkovski puk, koji u stvari ne postoji? Ali kako da dokučiš njene misli, kako da je razumiješ?«

Ipak pokuša. Stane je ispitivati o kravi, samo zato, da mu starica ispriповjedi i drugo — kako su i što su na Borodinskom polju osjećali njen muž i sin. Nalazeći u njegovu pitanju potvrdu svojim pretpostavkama starica mu stane još opširnije izlagati već sasvim dosadne pojedinosti o Rumenci, pojedinosti, kojih se dvadeset i pet godina nije spominjala. Osim toga je govorila žurno i zbog toga se ponavljala.

Vasilij Andrejevič stajao je izgubljeno pred njom. Šta da radi? Kako da joj pomogne? Kako da je razuvjeri, da u vojsci nema tučkovskog puka, pa je li uopće potrebno da je razuvjeri? Možda da joj dade novaca! Vasilij Andrejevič izvadi novčarku pa zapita:

— Šta se s tvojima dogodilo na Borodinskom, bakice?

— Na Borodinskom? — upita starica glasno rastavljaajući usnice. — S mojima, gospodaru, o-o-oh! — Ona zajeca, isprva tiho, zatim glasnije i na kraju se spusti na zemlju plaćući neobuzdano i s nekim škripanjem. — O-o-oj! plakala je htijući reći, da ništa ne može izustiti, jer je grešna, oh, kako grešna!

I od toga plača do zemlje sagnute starice srce Vasilija Andrejevića obuze divno i spokojno ganuće. Starica je shvaćala, ona je znala! Vasilij Andrejević je shvaćao, on je znao! Ovo obostrano znanje, ovu obostranu gorku i nježnu ljubav on je i pjevao Rusima — pa makar starica i nije znala za njegove stihove. Pjevač je, da bi trepetno ganuće svečanom nježnošću, koja je svojstvena poeziji, proniknulo njihova srca, da bi neopisivom željom za ispitivanjem pogledali sebe, svoju zemlju, svijetlu i duboko misaonu Rusiju. Kako divno, ah, kako divno!... I uviđajući, da će rastanak bez riječi biti najbolji, Vasilij Andrejević tihano uđe u kočiju i šapćući naredi kočijašu da vozi dalje. Konji, kao da su razumjeli njegov šapat, stajući na vrške kopita povukoše ekipažu prema Staroj Smoljanki. Ekipaža se izgubila u mekanjoj i nježnoj večernjoj magli.

Starica je i dalje plakala. Plač joj je doduše bio već mekši, i ako je, kao i prije, dolazio iz dubine srca.

S ceste se začuše koraci. Starica ugleda figuru vojnika, koji je očito zaostao za svojom jedinicom. Preko ramena su mu se bacakale čizme s kratkim sarama.

— Ala je ljudski vruće! — reče on promuklo. — Još usto našuljao noge. Tako sam i zaostao. Gdje je tu potok? Nemaš li, da se napijem, bakice?

Starica mu odvrati, da je potok daleko, i makar je i sama bila žedna, ona ipak ponudi vojniku svoj ćup s uskim grlom. Vojnik pohlepno zgrabi ćup i potegne iz njega. Starica je gledala na ćup gutajući suhu slinu, i što se ćup više podizao u vojnikovim rukama, to ju je više morila žeda. Gotovo? Da. Nije imala volje da razgovara s vojnikom, a pogotovu da ga ispituje o tučkovskom puku. Pa i čemu? Ona se upravo izjadala, do sita se isplakala... i sad je pozorno razgledavala svoj ćup, koji je, kao da se podsmijeva, poskákivao u vojnikovim rukama.

Vojnik ispije vodu, izlije preostale kapi na travu, toplu i željnu kiše, poravna svoje čizme i reče:

— Baš ti hvala, bakice! Što, krave paseš? Pasi, pasi!..

Ona mu odvrati s izvještačenim gostoljubljem:

— Tä za što da hvališ, sinko? Tebi hvala, što me nisi prezreo!

I oni se rastadoše. Vojnik se uputi, da dostigne svoj puk, a starica izide na staru Smoljensku cestu i pođe po njoj. Cesta je bacala slab plavkast odsjev. Rose nije bilo, — inače bi je kap po kap sabirala, tako je žedna! A do vode, do rđave bare, do močvare, bit će valjda pet vrsta, a i ta mora da je presahla. Umorno i glibavo koracajući starica se vraćala kući. Bila je jako žedna i gladna, ali se ipak osjećala izvanredno lagodno i slobodno, i svu je njezinu dušu ispunjalo nešto tiho, blago, što je navrelo, ne zna, otkuda. »Sad da mi je još panihidica — govorila je u sebi — samo da je panihidica...« I riječ »panihidica«, bogzna zašto, napominjala joj je čeznutljivo gukanje plavkastoga goluba.

NA BORODINSKOM POLJU

PRIPOVIJEST

1

Prvih dana listopada godine 1941. u blistavo bijeloj sobi maslinasto zelene vile na Novinskom u Moskvi ozbiljan je artiljerijski oficir u godinama, pronicavo žmirkajući svojim kao tinta plavim očima, govorio mladomu poručniku:

— Vi biste dakle htjeli na Borodinsko polje? Misao je pohvalna. Ali uza svu tu vašu pohvalnu patriotsku misao, ako dublje ocijenite okolnosti, razumjet ćete, da se sudbina bitke za Moskvu, što se razvija na prostoru od tri tisuće kilometara, ne rješava na Borodinskom polju. Tamo se odigrava samo epizoda. Uostalom, vidjet ćete.

Oficir doda, da mu je drago, što se upoznao s njim: nekoć je imao čast slušati predavanja Ivana Karjina, poručnikova oca. Pronicavost i blijedi sjaj kao tinta plavih očiju razdraživali su ga.

A u sebi je Mark mislio: zar epizoda? — Zar Borodino? Nije važno! Drugo je važno — dospjeti na frontu i *časno* umrijeti. Tako je i u mislima podcrtao: *časno*. On nije strašljiv — ne, pa zašto bi bio? Mori ga nešto drugo: što je u suvremenom ratu važnije — biti hrabar ili disciplinovan? Sramotna je i strašljivost i svojeglavost — znam! Strašljivosti kod sebe nisam primjećivao. Svoje-glavost? Izmorila me!... Pa ako je ne smognem ugušiti, satrti — nije li onda bolje *časno* umrijeti?

Ali cijela je stvar u tome — mislio je dalje — što će ga užasna, neobuzdana, gotovo bolešljiva naglost, ma da je fizički zdraviji od hrasta — što će ga divlja svojeglavost upropastiti, prije nego se primi djela, koje predstavlja njegovu čast!

S dvadeset i četiri godine poginuti prije bitke? Zbog čega? Samo zbog toga...

Nije znao, zbog čega.

2

Priroda je Marka Karjina obdarila sposobnostima, a usto mu, doduše bez osobita truda, iskovala uzor fizičke jakosti. Njegov otac, veoma ugledni teoretičar i praktičar na području gradnje tankova, koji je beskrajno volio sina, pomogao je Marku da usavrši svoj prirodni dar. Ostalo je razvila škola... rekao bi, živi i uživaj!

Mark je već zarana znao planuti ne umijući se svladavati. Lako nagnuvši veliko čelo obavijeno tamnom kosom, koja se uveče ljubičasto prelijevala, raširivši čvrste noge u velikim razgaženim i kao gvozdenim čizmama on je prigušenim glasom izazovno gundao:

— Idemo po redu. Zašto ti mene »tičeš«?

Pitanje je bilo neukusno, tupavo, i bilo je u njemu nešto strašno. Mnogi su se znali s njime potući, da se izbave od mučnog osjećaja nelagodnosti. Mark je to očito i čekao: šaka mu je bila ubitačna, a tući se i volio i bilo ga stid. Stidio se oca.

Kakogod je oca volio i poštivao, Mark je nalazio čudan užitak u tome, da mu se protivi.

Otac je sve mislio, da će Mark nastaviti njegovo djelo. Mark je pak izabrao struku, gdje ima manje sukoba

s ljudima, a više prostora. Kad pomišljate na samoću, onda se, naravno odmah sjećate pustinje. »Pijesak i pećine — mislio je Mark kakve tu ima sumnje?« Ali u pijesak i pećine želio je otići s nakanom, da se on ne pokori njima, već da njih sebi pokori! Teškom mukom svrši Šumsko-tehnički institut i zavuče se u pustinju, u tajgu, prašumu. Sjekao je, splavljao drva, hranio komarce, borio se s medvjedima, utapljao se, padao s drveća, izudarao se na mrtvo ime, i iznenada bane pred oca u pratnji nekolicine »drvara«, koji su zahtijevali, da se na Kami podigne kombinat za proizvodnju papira i celuloze. Sveučilišni profesor Ivan Karjin je od druge struke, ali ima prijatelja i znanaca u Sovnarkomu i u planskim organizacijama, koji se razumiju u bilo koju struku i koji su kadri zaštićivati i braniti svoje razumijevanje. »Starac će se obradovati — rekoše Marku »drvari« — sin mu se urazumio, pa će pomoći«.

»Drvari« nisu Marka bogzna kako voljeli, ali nije bilo drugoga izlaza: gradnja kombinata nije nikako ulazila u plan.

Stigoše.

A znameniti sveučilišni profesor Ivan Karjin, teoretičar i praktičar golemih i neranjivih mašina, ležao je na umoru.

3

On je već odavna patio od nekoliko bolesti, i poznavalac medicine, ma i ne bio liječnik, uviđao je, da su posljedice svake od njih smrtonosne. Priviknuvši na misao o smrti on je sebe uvjerio, da znameniti učenjaci baš tako i umiru. Ležeći već na smrtnoj postelji on je bez žurbe i, činilo se, bez naprezanja dovršavao svoje radove, davao savjete mladim konstruktorima i svaki put, kad bi se u

zoru budio, uzimao svoj dnevnik, da upiše događaje prošloga dana.

— Zaključujem salda, Mark — reče ugledavši sina. — Htjedoh te pozvati, a evo tebe. Kakva su tvoja salda?

Mark je gledao u duguljasto lice pokriveno tankom i sivožutom kožom s mrljama boje duhana na sljepočicama, slušao je kratko disanje i bilo ga je stid, što je izbjegavao oca.

— Imaš pravo, Mark... Svatko mora birati ranac prema ramenu. — I doda s običnom značajnošću, koja je svojstvena profesorima: — Velika li posla braniti projekt kombinata, a pomisli, kako će ti to kasnije upisati u zaslugu! Kod mene je teže: tankovi su kapriciozne dame... I bojeći se, da se sin ne uvrijedi, što ga poučava, reče: — Tvoju ću molbu... poduprijeti... Prije »salda« zauzet ću se, i — uspjeh će biti siguran... Ali i ja sa svoje strane... imam molbu.

Birajući riječi starac je dugo micao drhtavim suhim usnama:

— U dnevniku... spominje se Firsov... Osobna stvar. Nepotrebna. Ako se sjete izdati dnevnik, još mogu i to naštampati...

On zatvori oči. Nekoliko je minuta ležao nepomično. Onda mu prijašnji, kao pahuljica laki, profesorski osmijeh zatitra u licu.

— Htio sam činjenicu nanovo osvijetliti... Firsovljevu... nisam dospio. Onda je bolje istrgnuti...

... Prelistavajući očev dnevnik Mark nađe mjesto o Firsovu. Sjeti se laka očeva osmijeha, koji je podsjećao na A. Francea, i zamisli se. Što je on znao o životu? Čega Mark nije znao? Čime je on bio viši?

Podajući se čaru toga neumrloga osmijeha Mark pomisli: »Pa zar je otac doista toliko kriv?«

Sušтина se stvari sastojala u slijedećem.

Prije osamnaest godina dva mlada učenjaka, Ivan Karjin i Fjodor Firsov, koji se nisu vidjeli nekoliko godina, dogovoriše se, da zajedno provedu odmor na morskoj obali, na podnožju ugaslog vulkana Crne gore — »Kara-dag«, u naselju Kontebelj.

Firsov je došao sa ženom i trogodišnjom kćerkicom. Prijatelji se smjestiše jedan do drugoga, u istoj kući. Počela kupanja, šetnje po pješčanoj obali, objedi pod platnenim krovom, koji se potresao od udara valova o obalu.

Žena Firsovljeva, hoteći ugoditi mužu — Karjin joj se činio hladan i samopouzdan — postupala je s njim bratski, u najmanju ruku — drugarski. Šalila se s njim, pjevala pjesme, ujutro ga budila, nagovarala, da više jede, čak se brinula i za njegovu odjeću. Isprva je Firsov sve to odobravao, ali za jedan ili dva tjedna počne biti ljubomoran. Nažalost, plašljivost i strah od dosele nepoznata čuvstva ljubomore ometoše ga, da se odmah objasni sa ženom. Ova je pak njegovu ljubomoru tumačila na svoj način. Poput Hermione u »Zimskoj priči« ona shvati, da se muž srdi na nju, što premalo pažnje posvećuje njegovu prijatelju, te podvostruči nježnosti. Firsov se još više napurio, nađe neki besmisleni povod i supruzi se posvadiše.

Žena se u naglosti potuži Karjinu na muževo bezumlje. Mi često velimo, da stari ljudi vole poučavati. No zapravo mladeži pruža poučni ton više zadovoljstva nego starcima.

Karjin izađe pred Firsova strog i ohol. Reče mu, da je gnusno iz glupe ljubomore kidati takvo dragocjeno prijateljstvo, kao što je njihovo, i vrijeđati nedužnu ženu... »Valja uočiti, da ideje vrlo polagano progresiraju, pa im prema tome treba stalna podrška. Takve su na primjer ideje uzajamnog poštovanja...« Firsov na svoj način shvati tu naučnu hranu. Odgovori prezirnim znakom. Kako vas volja, ali učenjaci ne razgovaraju tako, još k tomu o etičkom problemu! Razidoše se zauvijek.

Od toga doba Firsov se sav pomamio. Nije dosta, što je ženu krivio zbog nevjere u Kontebelju, već je, štaviše, izmislio neke okolnosti, pod kojima se ona tobože i prije sastajala s Ivanom, pa da je njihova ženidba... jednom riječju, obično ljubomorno bulažnjenje, koje najčešće poput plamena rasvjetljuje grimase našega lica, ali ga ponekad zna opeći i za cio život. Dogodilo se ovo potonje. Žena ne smoze snage podnijeti nepravdu, uze kćerku i potajno ode od muža.

Prođe jedan tjedan, pa drugi... početkom četvrtog tjedna Firsov napiše pismo Ivanu Karjinu, u kojemu ga zamoli, da mu saopći ženinu adresu. Kratki je odgovor glasio, da, »budući da je Ivan Karjin nije odabrao, to Ivan Karjin niti ne zna, gdje se nalazi njegova odabranica«.

Karjin doista nije znao, što se dogodilo s njom. Uostalom, on je posjedovao zavidan dar da se ne umara suvišnim brigama. Kad je nakon deset dvanaest godina bivša žena njegova prijatelja poznatomu konstruktoru, autoru knjige »Tank«, poslala molbu za suradnju njene kćeri, Karjin zastane i s dosta muke je se sjeti. Ali kadgod bi ga molili za pomoć, on je rado pomagao. Pomože i tu. Ali nije izrazio želju da se sastane s prijateljevom ženom, i u dnev-

niku, što ga je uredno vodio, posvetio je svega sedam redaka »drami svoje mladosti«. Nije mu ni na um palo, da je on indirektno kriv za nesretni obrat u životu svojega prijatelja, koji je toliko obećavao, a koji je uskoro poslije njihove svađe umro...

»Pa zar je otac zbilja toliko kriv? — ponovno sam sebe zapita Mark pročitavši još jednom strane dnevnika, što su se odnosile na događaje u Kostebelju. — Tko zna i tko može reći istinu? I u čemu se ona sastoji? A kako i što se može popraviti, ako se stvarno dogodila pogreška? Ta to je bilo tako davno...!«

Međutim, unatoč svima izgovorima, mašta je nastavljala raditi. Kad nije bio dovršitelj očeva djela na području naoružanja, Mark mu je na moralnom području htio biti ravan, pa čak i viši od njega... Postupio je tako, kako mu je otac ostavio u zavjet: istrgnuo je iz dnevnika strane, koje su se odnosile na pripovijest s Firsovom, ali iz svoga srca nije ih htio istrgnuti; pa da je i htio, ne bi bio mogao.

Bez muke je pronašao adresu žene pokojnoga Firsova. Odgovor mu stiže za mjesec i pol dana, i to ne iz Ukrajine, gdje je ona u posljednje vrijeme bila namještena kao učiteljica, nego iz Noginska, iz tkaonice, od Nastasje, kćeri pokojnoga Firsova. Mati joj je umrla prije nekoliko godina. Kći živi dobro — uostalom nije se upuštala u pojedinosti — pa ako hoće što doznati o pokojnici, ona će mu saopćiti... Njen mu se rukopis učini turoban, nesretan...

Umrla! Već mu je sama ova riječ kazivala, da je životne zapletaje teže razmrsiti negoli mrežu, koja je zapela za kvrge. Pa ipak je silno želio da razmrši ono, što mu otac nije razmršio. Djevojka je nesretna! Nije li on dužan da je

učini sretnom? On je sebi predočivao prijateljstvo... na kraju ljubav... On će plamen, koji je nedostajao njegovu ocu, a kojega on, Mark, ima na pretek, ujediniti s plamenom, što ga je ona baštinila. Njegovi dosadanji susreti, prijazne riječi, koje je on govorio i koje su njemu govorene — to su tek predvjesnici čarobne budućnosti, kojoj je suđeno da započne nakon njihova susreta...

Ali do susreta nije došlo. Prema duhu njegovih suvremenika on je htio stupiti pred nju kao čovjek najviše moralne visine. Iz dana u dan odgađao je odlazak u Nogensk. Dopisivali su se. U međuvremenu je na slanim zemljištima sadio šumu, moljakao naknadne doznake za kombinat, koji je već bio u gradnji, smrekama je zagrađivao pijesak, koji je zasipavao žitorodna zemljišta. Uto bukne sovjetsko-finski rat. On se javi kao dobrovoljac. Otpremiše ga u školu poručnika artiljerije. Završi je tik pred sklapanje mira.

»Sudbina — reče Mark sam sebi. — Pa uopće takvu brbljavcu i nije mjesto na svijetu...« Ali usprkos mračnome tonu razmatranja, poput ovih, Mark je u svome zvanju imao sjajne uspjehe, a da sam nije znao, zašto. Izreka, koja je o njemu rečena u narkomatu, da ju je čuo, bila bi mu mnogo toga razjasnila: »Čovjek namrgođen, ali izvrstan radnik.« A na početku Domovinskog rata Markov se ugled još više podigao. Odmah ga odrediše u kombinat na Kami, a da i opet nije znao, zašto.

Ali njemu se nije žurilo u kombinat. Čekao je poziv. On je rezervist, artiljerijski oficir i mora biti u ratu! Ne sačekavši poziva uputi se oblasnomu komesaru. Ovaj će mu: »Kad se pokaže potreba, pozvat ću vas«. Mark mu drsko odbrusi, stavi se u rashod i još istoga dana otputuje u

Moskvu. U narkomat, naravno, nije ni zavirio: »Nije mi sada do proizvodnje papira, pa i uopće bolje, da je manje tih papirića...« Umjesto toga posjeti nekoga generala, očeva prijatelja, i od njega dobije preporuku za maslinasto zelenu vilu na Novinskom...

4

Visoko požnjeveno polje, slama skoro do koljena. Da ga nisu želi kombajnom? Ovdje, na Borodinskom polju? Pa što i ne bi kombajnom na Borodinskom? Doduše, mašina mora da je bila istrošena — mnogo ima omašaka, mašina hvatala, kud stiglo, ali možda nije greška u mašini, već u kombajneru, koji se bojao njemačkih »štukâ« pa je više gledao u nebo nego na polje, što ga žanje. Dvanaesti listopada. Nijemci se približuju.

Nebo je ljutito, blijedo. Oblaci su slični borama. Sve je skroz natopljeno vlagom, te padnu dvije-tri kapi, a onda nekakva sluz s mirisom češnjaka ispunja uzduh, usta, izjeda oči.

Tu i tamo strši po neki čuperak slame, ošinut prvim ranim mrazovima, mokre su zaplakane jásike; zlatom se pokrio hrast, mnogo brezâ, a tamo još dalje u polju stoji obelisk s čvorastom kupolom.

U zemunicu je morao saći idući postrance, ramenom naprijed, tarući se košćatim i mišičavim leđima o stijene na brzu ruku zbijene.

Kraj praznih i šobonjavih sanduka od konzerva postavljenih jedan na drugi sjedjela su dvojica: potpukovnik Hovanskij, s jakim jagodičnim kostima, uskim očima i dugim sijedim zaliscima, te liječnik Bondarin s umornim izgledom, koji je ulijevao poštovanje. Mark mu je odmah

opredijelio profesiju: »Misaoni recept«, a za Hovanskog reče u sebi: »Kao mezgra nježna duša, glinene oči, tupe ruke« — i tu se odmah prevari. Hovanskij je čovjek laka shvaćanja i lukav. U odgovor na Markov raport potpukovnik se službeno pridigne i reče:

— Hovanskij, Bondarin. Zajedno smo bili na univerzi, odonda su nam isti putevi — i prepiremo se. Sudbina odobrava prepirke te nas sukobljuje...

Tako rasuđujući brusio je britvu u koricama od kornjačevine o sklizak i taman kamen. Nasapuna dio široka obraza, pogleda se u ogledalo, kao da je zabrinut: je li to tamo njegovo lice? U isto je vrijeme pogledavao na Marka, koji je stajao kraj praga raširivši noge u gvozdanim čizmama, nagnuvši glavu s crnom kosom, s gotovo ljubičastim prelijevom, koja mu se spuštala niz čelo.

»Vatren konj — pomisli Hovanskij. — Ako ga pametno držiš na uzdi, daleko će te odvesti. A kakva snaga, medonja! Eto ti i nasljedstva: profesor je bio tanji od ivera. A pogled, fuj, očuvaj bože, da me ne urekne...! — Hovanjskij je poput mnogih drugih, koji su dugo proveli u ratu, bio praznovjeren. — Vatra — pogled! Kud ću s njim? K drugoj bateriji? Tamo je politruk magister filozofije, nišandžije su studenti. Onamo treba poslati Hegela. K prvoj?... Ne, poslat ću ga trećoj: pokojni je Matvejev bio vatren, pa ni njegov žar nije dostajao. A ovaj će uspjeti. Ovaj će svakako uspjeti! I onako trećoj predstoji, da ne može biti žešće. Poslat ću ga k trećoj!« A na glas prozbori brzo povlačeći britvom po obrazu:

— Stalno se prepiremo! Rješavamo ljudske sudbine. Prosjedimo cijelu bogovetnu noć, pa kad se rastanemo, ne načinimo ni tri koraka, opet se vratimo i kažemo jedan

drugome takve stvari, da izgleda, kao da ni časka ne možemo biti zajedno.

Hovanskij je sumnjičav i voli raspitkivati o liječenju i o profilaktici. To dakako ne znači, da se on boji borbe. »Borba je jedno, a bolest je drugo.« On često besjedi s Bondarinom još i zato, što ovaj — jedini od svih liječnika — nalazi kod potpukovnika rak jetre. Hovanskij vjeruje u Bondarinove dijagnoze, ali njegove lijekove uzima s oprezom: »Praksa mu je slaba, ali znanje — oho!« Prema mišljenju Hovanskoga treba dakle lijekove pripisivati praksi, i tu on donekle ima pravo, jer Bondarin mnogo godina bez uspjeha eksperimentira.

Bondarinu se u Hovanskom sviđa um, savršenstvo ljudskog organizma, koji se, usprkos teškoj bolesti, čudovišnom, basnoslovnom jakošću volje sili da radi, da se bori, da svladava nedaće i da ostane bodar, razuman. Hovanskij je, protivno mnogim ljudima vojničkog staleža, zakopčan ne odaje svoje duševne emocije. U srcu mu se nesumnjivo krije neka obiteljska drama, ali on voli da ne govori o njoj. Bondarin ima nesreću s medicinom, a kod kuće mu je puna i sretna čaša, i on bi htio znati: pa kakve to znadu biti obiteljske nesreće? Voli, razumije se, i pomoći. Evo i sada, raspravljajući s potpukovnikom o obiteljskoj drami profesora Firsova, čija je kći Nastasja iz Noginska došla na kopanje utvrda, odande premještena u susjedni njegov medsanbat, on je provlačeći se između svih složnih prepletaja tuđega života težio da malo čeprka i po duši Hovanskoga. Hovanskij se i tu izmota spretno okrenuvši razgovor na svoje zvanične uspjehe, što je Bondarina uvijek razdraživalo: u službi nije imao sreće. Zato je Bondarin mrk, zloban i on toga ne taji.

Mark mu se na prvi pogled ne svidi. Samopouzdan, drzak — kakva poza za oficira! fizički nevjerojatno zdrav, razumije se, prezire medicinu i prestrašeno će cviljeti na operacionom stolu, kad mu budu uklanjali kakvu bradavicu. Refleksno ga ljuti i Hovanskij. Bondarin ne odgovara na njegovo pitanje: na koji je način medicina kadra garantovati spas od gadne smrti u ratu? Bondarinovim tamponom, radom, koji on sada vrši usprkos ubitačnim bojevima...! I kao uvijek, Bondarin pomalo pretjeruje i nikako se toga ne će odučiti. Drži sebe velikim dijagnostičarom, a ponajviše se prevari u dijagnozi. Smatrajući, da je pametan čovjek, sposoban sve naučiti i postati majstor u bilo kojem poslu, on je tri godine proučavao teoriju književnosti i naučio se pjevati loše stihove.

U zemunici se čađi mala petrolejska lampica, koja poskakuje od kanonade; tu odiše po svježije pečenom crnom kruhu i mokroj bundici Hovanskoga, bačenoj u kut. Ulazi pisar i Hovanskij se opet vraća misli o poručniku Matvejevu, komandiru treće baterije.

— Bondarine, vi me poznate? Djed mi je bio kantonist, pradjed kmet, ubijen pod Sevastopoljem! Ne tajim, bilo je u našem rodu i duhovnika. Stric mi je bio đakon. Ali gdje? U gardijskom Semjonovskom puku! Sav se moj rod sastoji od kadrovskih vojnika, koji su vični ratovanju. Ja sam ranjen jedanaest puta...

Jedanaest puta i tri kontuzije naglašeno ispravlja Bondarin: ko bajagi, hoćete se pohvaliti — izvolite!

— Jedanaest puta. Ali Hovanskima lako zacjeljuju rane! Smrt sam dakle vidio u svima oblicima. U najružnijim! Najhrabriji su se valjali pod njenim nogama,

zaklinjali i molili minutu — ma samo još sekundu produ-
ljenoga života! Vidio sam je u svili i kadifi, isto kao i голу,
drsku, pa opet se ne mogu pomiriti, kad umiru takvi, kao
što je bio Matvejev. Ne mogu!

On udari šakom po sanduku od konzerva. Lampica
načinjena od čahure artiljerijskog metka odskoči i zate-
tura. Liječnik je metne na mjesto i popravi stijenj. Ho-
vanskij otvori malen ovalan kovčežić, izvadi čuturicu,
natoči čašicu i pruži je liječniku. Ovaj odbije. Onda Ho-
vanskij, ne ponudivši Marka, već samo iz prikrajka gle-
dajući u njega ispije, pljucne i pomiriše koricu crna
kruha, što je ležala na mokroj bundici.

— Kamo, Bondarine? Počekajte, idemo zajedno!

Uprijevši se laktima o sanduk Hovanskij položi široku
glavu na dugačke i kao kolci tvrde ruke obavijene debe-
lim žilama poput uzda.

— Dmitrije Iljiću, šta vi držite o operi?

— Rijetko je posjećujem.

— Ne pitam ja to, nego za činjenicu: što držite o
opernoj i simfonijskoj glazbi? Šta vi velite, poručnice?

Glas mu je nehatan, podrugljiv, kao da razdražuje
taj mekani glas.

— Ni jedamput nisam bio u operi, druže potpuko-
vniče. I uopće sam ravnodušan prema umjetnosti, osim
čistokrvnim konjima.

Potpukovnik okrene prema njemu svoju veliku glavu
s blistavim azijskim očima i pomisli: »No, nismo se ni mi
rodili iz morske pjene, već iz zemlje. Naučit ćemo vas
voljeti glazbu«. Uzme olovku i zamahne njome nad
glavom.

— Slušajte!

Digne olovku visoko, pod strop. U zemunici zavlada šutnja.

Gore je nešto golemo i blistavo željeznim čeljustima žvakalo željezo. Zatim se začuše zvuci, kao da se rasprskuju metalni mjehuri. Zavonja po usijanoj kovini. Zaori žaloban zvuk, koji je prodirao u kosti, vapió za samoćom, smrti, pa onda zamre. Njega zamijeni bolna besmislenost, koja je vapila za nečijim bjesnilom, jarosti...

Hovanskij spusti olovku. A zvuci, kao da se podčinjaju dirigentskom štapiću, iznenada umukoše. Lampica se još malo njihala.

— Dakle, što ste čuli, Dmitrije Iljiću?

— Kanonadu, Anatolije Pavliću. Kanonadu započetog sudara za Borodino.

— Jeste li pročitali pojedinosti?

— Pročitao sam ih: predstoji mi mnogo posla. Dovoljavate, da odem?

— Čujte, počinje napad...

— Zašto mislite, da je napad? Ja, hvala bogu, nisam dijete, čujem. To je artiljerijska priprema, ni ta još nije pravo počela, a on veli —napad!

Opet zagrmi, tresne, zastenje.

Sipajući artiljerijske stručne izraze Hovanskij visokim glasom stane izvikivati reasumé operacija, koje je pročitao iz grmljavine boja. Lice mu je gorjelo od ushita.

Mark se nehotice naslađivao gledajući toga stasitoga oficira, koji se u zvucima rata snalazio kao u svojoj bilježnici.

— Ja reasumiram ovako: napad s boka bio je povjeren bataljunu kapetana Dašuna. Šuša! Čujete? Ra-ra-ra! Naši su se povukli. Neprijatelj u jakoj kružnoj obrani

sprečava napad iz bilo kojeg pravca? Ha? — On pokaže, kuda da se puca, koliko da se ispali hitaca, a onda nastavi obraćajući se Bondarinu: Čujete?! Nijemci prebacuju svoja vatrena sredstva, povlače ih na mene, skidaju s fronte. Uh! Kapetan Dašun se osokolio! Gledajte, briše čelo. Briše čelo, ha?!..

I on obriše čelo, kako je nesumnjivo brisao i kapetan Dašun. Svakome drugome, osim Marku, potpukovnik se mogao pričiniti da je pijan ili šenuo pameću. Mark je pak shvatio, što znači posvemašnja i uzvišena strast.

— Rađa se nova odlučnost za borbu! Dašun ostavlja na krilu jednu četvu, ona vodi čujete li?.. paljbu. S dvjema ostalima kapetan se šalja k njemačkom uporištu s boka. Iskorišćen je tankovski desant, nije li tako? Čujete? Bravo, kapetane, bravissimo! Tri tanka, i za njima slijede Sibirici... to oni tako jasno, jednolično pucaju!.. Bondarine, uzmite slušalicu i doznajte rezultat napada kapetana Dašuna. Napada!..

— Nije bio napad — tvrdoglavo je branio Bondarin.

— Bio je. Uzmite slušalicu na »Orel«.

Bondarin upita telefonom. Vješajući slušalicu saopći, ne bez poštovanja:

— Imali ste pravo. Pododjeli kapetana Dašuna provalili su u naselje i likvidirali njemačku posadu.

— Umijem li čitati partituru, Bondarine?

— Praksa.

— Zdravo, čašice, zbogom, vince! Nemam kada da se prepirem s tobom: sad će Nijemci na meni iskaliti svu svoju pakost. Valja poći k momcima. Idemo, Bondarine?

— Ja idem u svoj medsanbat.

Zajedno izadoše iz zemunice.

Potpukovnik je pogodio. Gruvanje se topova osjetljivo približavalo položajima puka. Pravilno, teško, s jedva primjetljivim zatišjima, ono je stiskalo srce i napunjalo žile crnim mrakom. Dotrči Nikiforov, pukovski komesar:

— Druže potpukovniče, neprijatelj je protiv našega puka usredotočio sva svoja vatrena sredstva.

— Pod izvjesnim okolnostima postoji mogućnost da ih uništimo — odvratil Hovanskij.

On stane sasvim blizu, do Marka.

— Kako zdravlje, poručniče? Kako će ići?

— Ići će, druže potpukovniče — odazva se Mark. — Molim, da mi odredite mjesto u boju.

— Imenujem vas komandir treće baterije, poručniče. Namjesto ubijenoga Matvejeva. O tvom sam ocu čuo. Bio je muškarac nepokolebiv, savršen. Poživjet ćemo i mi valjano. Odlazim i pozdravljam te. Za svaki slučaj odajem ti tajnu glazbe: temelj operacija u boju mora biti težnja napadati uza svaku cijenu. A napadati... kako? U-u-ubitačno!

5

Hovanskij je davno otišao. Mark je čekao, dok se pojavi obećani komandir, koji će ga povesti i predstaviti trećoj bateriji.

Šumica se tresla od prasaka. Pomolilo se sunce. Zamirisalo gnjilim brezovim lišćem, gljivama, mokrom zemljom, dubretom. Negdje se poslije svakog praska česao sapet konj, sitno je zveckalo željezo, kao kad igle za pletenje kvrcnu jedna o drugu. Uzduž šume letjelo je nekoliko vrana.

Liječnik, koji je sjedio na povaljenoj brezi i grančicom pročistio cigarluk, razgledavajući mu otvor reče:

— Vidjeste li vrane? Boj — bojem, Borodino — Borodinom, a život ipak govori: puštam vas do svoje milosti. To jest, makar po rijeci plovile sante, makar se zbijale u gromade, makar stvarale ustave, ali pod santama se, kao uvijek, nastavlja postojanje živih bića. Plivaju ribe, kreću se rakovi...

— A čovjek je na opasnoj santi ipak odozgor.

Medsanbat liječnika Bondarina s juga se približavao Možajsku. Donesoše osakaćena čovjeka: tesaru pri kopanju rovova klada slomila nogu. Jedna je od djevojaka, koje su blizu njega radile, na brzu ruku previla tesara. Opazivši povoj Bondarin se začudi vještini. Naredi, da mu dovedu tu djevojku. To je bila Anastasija Firsova iz Možajska, komsomolka, majstorica iz knjigovežnice. »Medicinske naobrazbe nemam. Povoje sam načinila prema sanminimu«. Bondarin joj reče: »Imate dara, građanko« — i pozove je k sebi u medsanbat za družinicu. Djevojka pristade, ali uz uvjet, da može uzeti sa sobom i prijateljicu Tonju Vladičevu.

Istraživalački, radini, neumorni Bondarinov um zaostajao je za talentom samo za jedan korak. Ali kakav je to mučno težak korak! Bondarin je cijeloga svog života pronalazio, istraživao, slao »prijave« i vazda zakašnjavao. Pokazalo bi se, da je neki mladi ili stariji profesor upravo došao do istih zaključaka: baš na ovaj način liječi se baš ova bolest! Uzmimo malariju. Bondarinu se suvremene metode liječenja malarije čine neradikalne. On putuje u strašne krajeve, gdje komaraca ima više nego uzduha. Tu će usred pokoljenjâ, koja u svojoj krvi nose imunitet, naći takav lijek, koji će... ukratko, silom ga bolesna odvezoše

iz zabitnog kutića Ljenkorađe. Lijek je doduše pronašao, ali jedan dan nakon toga, što ga je otkrio sada svima poznati doktor Fabusov, i to otkrio, a da nije ni izlazio iz udobnog velegradskog laboratorija. Unatoč tome Bondarin se radovao svojim pronalascima. Ali razum je razum. Uzalud se obraduješ jedamput, obraduješ se drugi put, pa onda sustaneš. Približno kod dvadesetog puta svoje besmislene radosti Bondarin stane sumnjati u svoje talente. Postade razdražljiv, radovi mu se nisu više odlikovali brižljivošću.

U obiteljskom je životu bio sretan, a obitelj mu je bila velika i dobro je uspijevala. Stariji sin kemičar bio je profesor, prva kći upravljala je psihijatričkom bolnicom, druga je ugledna specijalistkinja za sušicu; mlađi sin štampa stihove. Bondarin je znao govoriti: »Moja obitelj je moj najbolji pronalazak«, i suze bi mu navirale na oči, a kako mu je već bilo blizu šezdeset, to su se suze objašnjavale ljubavlju prema obitelji. Njemačka opet ide na Rusiju. Zar je Bondarin, sin naroda, sav iskipio i ocvao? I on pomisli: »Pokazat ćemo spretnost!« Svi prijašnji radovi pričinjali su mu se sada rođenima prije vremena. Nek je i blizu šezdeset, on će pokazati okretnost u korist čovječanstva. Stvaralačke misli kao da su se ukiselile, uzavrele. Čekao je nadahnuće. Donio ga je susret s Nastasjom. Ovoj, što ga je ona načinila, dao mu je poticaj, i to takav, da mu je srce zaigralo: »Evo, tu ti je Bondarinov tampon!«

Zahvalan za taj poticaj, ne znajući za zavist i poštivajući talent on je na sve načine pomagao Nastasjuški. Za kojih dva tjedna ona je naučila medicine, koliko drugi ne nauče ni za tri godine, ali i njena darovitost nije bila

prosječna, nego tako reći sa sijavicom. Samo jedno ne valja: kad vidi knjige, kojih je na sreću u liječnika bilo malo, lice bi joj otupjelo i pretvaralo se u prazninu. U ratu ti nije do ispitivanja. Ipak je Bondarin s očinskom željom za ispitivanjem htio doznati nešto o Nastasjuškinoj prošlosti. Ona ispriповjedi, što je čula od majke. I usput ispriča o dopisivanju s Markom. »Šumski, čudnovat čovjek« — reče ona, premda je i sama bila ne manje čudnovata.

Polje, šumica, kakavgod siromaški cvijetnjak, pače i povrtnjak — sve ju je to neizrecivo razdragalo i radovalo. »Da mi je biti čudotvorni liječnik — govorila je ona široko otvarajući svoje plave i živahne oči — kao lisica zamela bih smrti trag, do korijena bih je uništila«. Sva godišnja doba, sve ptice i životinje, sve, što je cvalo i veselilo se, sve joj je bilo blisko. Slavuj i jasike, djed-gljiva i krtice, hrastovi i ribe krkušе, zalazi i izlazi sunca, rose, vjetrovi — sve, sve joj je to draškalo srce.

Prolazi kraj nje crvenoarmejac. U kratkim čizmama, što su otkrivale njene oble listove, u kratkoj suknjici, u majici i s pilotkom na glavi ona se zagledala u brezovu šumicu. Veli ona vojniku:

— Prištedjeli, prikupili, privrijedili, a on — tko je on? ... Nijemac! Pa da njemu, uljezu, damo svu tu ljepotu?!

Vojnik gleda šumu. I vidi — breze u struku stegnute bijelom svilom s crnim vezom. Zlačana maglica lebdi nad njima. U gustom štedljivom zlatu jeseni stoje stabla smrekâ, jarke modrikasto zelene četinje, između četinja porazbacani češeri.

— Što se tiče uljesti, mnogi uljezu — veli crvenoarmejac, penzanski ili uralški seljak. — Samo kako će

Nijemac odlaziti? Mi našu ljepotu otimati ne damo. Sila nije tijesto, Rusija mu nisu naćve — tako ćemo mu nagrtati, da će se raspuknuti! Samo se strpi!

— I ja tako mislim. Naoružat ćemo se, pribрати, pa će se loše provesti.

— Nego šta? Nije to tkogod — Rusija! Eno, kakva je — neizmijerna!

Nastasja s ushitom prepričava taj razgovor malo ga iskitivši: fantazija nije laž, fantazija je istina, samo malo hitrija. I ta djevojačka fantazija leti po liniji, dopire do samih smrtnih rovića poprskanih krvlju, popločenih čahurama od puščane i topovske municije. Leti tako krasna, da svatko zaželi susreta s njome!

Kaže se: »Hvali bez straha, samo nemoj hvaliti preko mjere!« Ali tko pozna naš narod, razumjet će, da tome nije tako. Vičan oštroj riječi on je i u primanju i u odavanju hvale oprezan. I bolje je tako. U kremenu se oganj ne vidi. Najveća se Nastasjuškina taktičnost sastojala u tome, što je vjeru u pobjedu, vjeru u to, da su naše nedaće privremene, umjela zaodjenuti ovim skromnim i divnim ruhom ruske naravi. Zato su se i njezine pohvale pričinjale naravnima, a njena vjera istinitom. Duši je postajao razumljiv duboki smisao života. Ptici je prirodno da leti, ribi da pliva, a Rusu da je u časovima opasnosti lijep!

6

Među visokim i klimavim željeznim dimnjacima zemunicâ pokaže se komesarova figura. Mark se uputi prema njemu. Kad se vratio, Bondarin je, kao i prije, sjedio položivši tanke ruke na koljena, tako šiljata, kao za izložbu.

Među crvenkastim dlačicama iznad šake kako je nekoliko kapi kanulo s breze, tako je i ležalo.

— Tražite komandira? Zabadava. On će vas naći. Glede boja budite bez brige, boj se danas ne će svršiti. Sad sve napreduje. Prije su se kod Borodina tukli jedan dan, sad ćemo se tući deset, dvadeset dana... Pušite?

— Ne, zahvaljujem. Dopuštate, da vas nešto upitam?

— Prema tome, što.

— Koliko je godina potpukovniku?

— Četrdeset i tri.

— O! A već je sijed?

— Dešava se... nije suština u sjedini...

Zatim nervozno lupkajući cigarlukom o nokat, sujetno, kao da okrenutom rukom siječe, upita:

— A vi, poručniče, i ne slutite, da smo prije vašega dolaska potpukovnik i ja raspravljali baš o vama?

— U popisu dopune označeno je moje ime — suzdržljivo odvratí Mark zbunjeno misleći: »Ta valjda ne ću početi prepirke s ovom oplatom?« I on mrko doda: — Hvala vam na pažnji, družo!

— ...Ivan Karjin je poznato ime... — nastavi liječnik ne osvrćući se na subesjednika, kao da raspravlja sam sa sobom. — Mašina nas je mnogo puta izbavljala u boju. Pitam ja potpukovnika: »Da mu nije slučajno sin?« Telefoniramo u štab. Pogodio sam: sin.

— Vrlo sam vam zahvalan... Za vrijeme bitke, pa još na Borodinu... moja ličnost...

— U ovom slučaju vi niste bili ličnost, već platno pri drugoj ličnosti — reče Bondarin i pomisli u sebi: »Kakav ja to nesmisao brbljam? Šta tu ima posla platno? Valja da odem«. A nikako nije mogao da ode.

Koristeći se time, da ga poručnik površno sluša, a promatra kapetana Jelisjejeva, koji im se približavao, liječnik pažljivo ogleda Marka. Na prvi pogled izgleda loše građen, krivonog, rasijan, na drugi pogled nalaziš neku, dopustimo, šumsku eleganciju, a na treći — treći je pogled već ženski — zaljubit ćeš se.

— Kapetane, vi mene tražite? — brzo prozbori liječnik pružajući tankovcu tabakijeru. — Pušite, pušite, ja sam upravo bacio. Dopušio sam se do glupih misli, do glavobolje. Kako je silna paljba, ha? Svaki čas se mogu pojaviti avioni? Vi se ne poznajete? Kapetan Jelisjejev, naš susjed i izbavitelj!... Vi k meni, kapetane?

Mlađahni kapetan Jelisjejev, svjež umiven i dotjeran kao optički aparat, svima se sviđao i zacijelo je to znao, i to mu je godilo. Pogled se njegovih uljanih, na izgled ovlaženih očiju zaustavi na Marku, a Marku se sviđi taj pogled, našto kapetan uzvratu još prijaznijim pogledom, ne bez nianse nadmoćnosti.

Uto se kapetan nešto prisjeti.

— Karjin?... Oh, bože moj, bože! Karjin? Po gornjoj kuli vidim — Karjin! Njegova glava! Sin Ivanov?...

— Sin — odazva se Mark, i još mu nikad nije bilo tako ugodno izustiti tu riječ.

Jake i vrele ruke obuhvatiše njegovu. Kapetan odskoči i razmahnuvši rukama, kao da hoće poljuljati cio svemir, klikne:

— Karjin! Sin! Mnogo ti se duga nakupilo kod mene. Plaćam ti, kadgod i kolikogod hoćeš! Zahvaljujući tebi spasio sam tisuće ruskih života.

— Nisam to ja, nego otac. Nemam s time ništa, družo kapetane.

— Ne huli! Krv je krv. Zar nije tako, dragi doktore? Pogodio si, Dmitrije Iljiću, tebe sam tražio, ne osporavam. Ali nalazeći te s Karjinom imam želju da budem s obojicom. Ti ćeš ljude, koji su se susreli, nagraditi votkom i zakuskama, ha—ha? Moje se mašine popravljaju. Imam sat i pol vremena. Sad je najpreči posao poći k njemu u medsanbat, ha, Karjine? K liječniku?

Mark reče:

— Nažalost... izvinite... moram k bateriji. Rado bih... drugi put...

U taj se čas pojavi davno očekivani komandir i Mark ode.

Kapetan Jelisjejev pogleda za njim:

— Subjekt, koji se ne bije, ne puši, ne pije, ha?

— Od prilike — odazva se liječnik. — Učinio je na mene mučan dojam.

— Šta kažeš? A na mene obratno. On... on stoji iznad nečega. Živi glasno poput mene. A kad se odmara, upire se na oblake. Je li tako, doktore?

— Vi se, kapetane, zaista upirete na oblake, a on...

— Ne vrijeđaj Karjina, doktore! I znaš šta: ja se upirem na oblak, ali na kakav? Da li na olujni, Dmitrije Iljiću?

— Vi o Nastasjuški?

— O njoj. Šta da tajim? Bijem Nijemca, ratujem, razmećem se po cijeloj Rusiji... I u bilo kakvoj situaciji, i u najopasnijoj, mislim na nju. Kamo, na kakvu policu da stavim takav odnos?

— Na policu ljubavi.

— Ne sviđa mi se ta riječ: ljubav. I magičar ljubi svoje miševe. Došlo mi je vrijeme da gonetam tu riječ. Je li to strast? Čuvstvo?

— Afekt?

— No evo, samo je još taj nedostajao. Afekt? Znaš li, kakva je to riječ, Dmitrije Iljiću? »Oslonit ću se na druga, nedrug, makni je podalje od mene, ne stavljam mi ovu riječ. Tako kod nas pjevaju. A naziva se patnja. I opire se upravo na olujni... eno ga, mi o njemu, a on iskorišćuje priliku!

I pokaže na sjever.

Odande se, zahvativši već četvrtinu neba, dizao težak olujni oblak, koji je visio kao mokra vreća.

7

Otac mu je rijetko raspravljao o religiji. Kad se bakica paleći kandilo uoči praznika tužila, da »drvenomu ulju ne možeš ni blizu«, otac bi govorio o nekom općenitom seljaku Ivanu Sidorovu, koji »skupo plaća traženje istine, jer, u čemu nema istine, u tome je i dobra malo«. U djetinjstvu je Mark često čuo o tome Ivanu Sidorovu. Činio mu se sličan sijedomu vodaru, koji je ujutro polagano dovozio zelenu bačvu vode u dvorište njihove kućice. Vodar je strahovito kleo babljim glasom, i Mark je sebi predstavljao, da baš tako kune Ivan Sidorov tražeći istinu, i da je ta istina slična zelenoj bačvi, što je poskakivala u kolo-tečinama.

Još je iz djetinjstva dobro upamtio: otac je uzimao u ruke starinsku knjigu u kožnom uvezu s bakrenim kopčama, koje su mekano zveckale. »Ovdje nije religija, gospo — govorio je materi — nego krasota«. I Mark je znao,

da se u tome njegov otac ne pretvara. Krasota — to su starodrevne riječi, ružičaste ptice, žalosno radosni ornament, zlatno, glatko, lako pjevanje. Za cio je život upamtio zvučni, zvonki očev glas, kako čita starodrevne priče.

I odande je bilo ovo: »I bi njemu bol velja«.

U to se vrijeme treća baterija penjala na brežuljak, spuštala se, dokoturala na obalu rijeke, duž koje su bili zabijeni kolci obrasli mahovinom, pa odande zaštekala; obišla zaokret, projurila kraj nekakve crkvice sa tri kupole s tragovima mitraljeskih metaka i opet se dokoturala k rijeci. Rijeka je sad bila drugačija i po veličini i po boji. Uzana, u vrbiku, podrugljivo plavetna, vesela, kao da je se rat ne tiče i ne će ticati, i kao da joj nije stalo, što tu uz obalu strši brodić kljunom uvis.

Da, težak je posao artiljeraca, teški su topovi, duboko je blato, grozan je i nemilosrdan neprijatelj, kojega možeš očekivati iza svakoga grmića. Kao u pjesmi, svjetlokosi Vanjuška Voropajev, dizalički radnik sa Uralmaša, vrlo umjesno primijeti:

— U ratu ti je, druže poručniče, lako postati ugodnik, a ded pokušaj postati pravednik.

To znači, da je ugoditi jednostavno. A znati istinu rata, njenu glazbu, njen ritam — to je kud i kamo teže.

I stojeći do koljena u blatu, dok mu je kao kiseli mutna, mrzla voda curila u sare, prokleti top se nikako nije dao dogurati na brežuljak, a traktor zatajio, Mark pomisli: »Oh, kako Voropajev ima pravo, i te kako pravo! Njemu je lako, jer je on ipak već pravednik, a ja? Tà on je već pogodio glazbu rata. I ne samo on. Eno, kako ogleđava top i odmah će ga tako okrenuti, da će se sam odgurati. A ja?

Pravednici? Lijepa riječ, koja sve objašnjava! O ratu, o njegovu smislu oni rijetko govore. O Nijemcima govore istim riječima, kakvim u Rusiji od pamtivijeka nazivaju krvnike, koljače. Zarobljenike prate kivnim pogledom: »Da je konopac, pa na smreku.« Sve su misli kod topa. I čini se, da uz metak uporedo s njim leti još i komad njihove volje. Za svaku poteškoću, čak i nevolju, već imaju gotov izlaz. Zažmiri i gle, prema naredjenju u nula-nula toliko baterija je na položaju i vodi paljbu.

Ta vještina, razumije se, nije došla preko noći, ali kako je došla, tko ih je uputio i prilagodio, to je nemoguće iznaći. Matvejev? Da, Matvejev, ali prije njega bio je Petrenko, pa Samsonov, i deseci seržanta, starješina, redovâ — spretnih, pametnih, valjanih...

Između Marka i baterijaca od prvoga se časa ustalile ispravni uzajamni odnosi. Oni su se Marku svidjeli. A baterijci su se veselili svome novome komandiru. Time, što je u sviju jednak osjećaj, oni su slični veliku čamcu, u kojem je mnogo jakih veslača, krmilar je iskusan i, što je glavno, bistar. A ovaj bistar sam nad sobom osjeća bistroću potpukovnikovu... Eh, da je cijeli život provesti ovako: u srčanosti, smišljenosti i skladu!

Okretniji se osjećao i zbog toga, što je svaki čas sve više i više razumijevao. Za rijetkih odmora, većinom poslije jela, on bi sio k njima i slušao njihov razgovor. Isprva mu se taj razgovor pričinjao nesuvisao i čak besmislen, ali doskora se počeo ispoljavati veoma visok smisao.

Razgovor je obično zapodijevao seržant Njikita Rjedlov, tridesetgodišnji muškarac s teškom čeljusti i dobroćudnim licem. Istodobno se na pozornici pojavljivao nekakav ridi rasplodni bik, težak oko jedne tone, kojega je

kolhoz zamijenio za vjetrenjaču, i zavada dvaju kolhoza zbog protupravno posječene smreke na groblju. Rjedlov je onda bio namješten u nekakvoj »Zemljišnoj upravi« i bio poslan, kako reče, da »likvidira taj smrekovo-bičji konflikt«.

— Ja im velim: »No, šta blejite, muži? U cijeloj oblasti nema spretnijih ljudi od vas, a vi niste kadri zamijeniti bika.« Nato oni udri vikati: »A što su našu smreku posjekli?« — »Stanite — velim. — Hajde da cijeli događaj raščlanimo u osnovne dijelove.« — »Tebe, pasji sine, treba raščlaniti i isprebijati, a ne nas!« — deru se oni, ko bajagi, ne razumiju, a i te kako im je sve jako dobro poznato.

— Je l' Kropotovci? Silno pametno selo! — prihvati mršavi, bljedoliki nišandžija Strjemuškin, bivši tesar, najrazgovorljiviji u cijeloj bateriji. — Ja sam, drugovi, prošao sve oblasti i triput sam bio u Kropotovu, a jedamput sam im u jesen gradio kolhoznu staju za krave — krasna zgrada...

Onda si ti to, Strjemuškine, i posjekao smreku na groblju?

— Ja znam, tko ju je posjekao — iznenada upadne u razgovor Tatarin Batullin. — Ja sam im zimi valjao valjenke, uh, toplo selo, tučan svijet, veseo...

Našli se ljudi iz svih krajeva države — a država se protekla i u Aziju i u Evropu, a jednim se krilom uprla čak i u Ameriku — i svaki ima svoj zanat: dizalički radnik, tesar, valjač valjenki, instalator cijevi, traktorist, vrtlar, osobito vrstan stručnjak za jagodne biljke, i tipograf. Ispada, da su oni svi bili u Kropotovu i, štoviše, znadu ga napamet! A velika li sela, stotinjak kuća!

Zar su zbilja svi bili tamo? Ne lažu li? A postoji li uopće to selo Kropotovo, rasplodni bik od jedne tone, vjetrenjača i panj od nehotice posječene smreke na seoskom groblju? Zašto su to selo pomaknuli dalje onamo u uralske stepe, zašto se pokazalo najpotrebnijim, da je svaki od njih bio tamo? I zašto su tamo takvi spretni, pametni, bogati i darežljivi žitelji i takva prostodušna djeca? Je li to mašta, koju je stvorilo prijateljstvo? Ili idila, koju je rodio rat?

Ta je sumnja iskrsnula, kad je Mark po prvi put čuo i razabrao, da se stvar s bikom i smrekom događa baš u Kropotovu, u uralskim stepama. Kasnije, nakon dva tri razgovora, ta se sumnja rasplinula i bilo je neobično teško objasniti, i kako je iskrsnula i kako se rasplinula; pa je li i bilo potrebno to objasniti? Mark pokušava njihov razgovor o Kropotovu prekinuti pitanjem:

— Rjedlove, je li vam poznato, da stojimo na Borodinu?

— Nego šta, družo poručniče! Politrak nam je objasnio, a u Možajsk je dolazio i neki profesor. Čitao nam uvod. Kutuzov. Bagration, poljske utvrde. Šta ćete! Zemlja dobra, neprijatelj se i pojagmio za njom.

— A mene — zaleti se Strjemuškin — mene je bilo strah ići ovamo. Ovo sam ja Borodino učio u školi. Učitelj se srdito dere na nas: »Da mi naučite od jednoga kraja do drugoga!« A ono dugačko. I na njemu, drugovi, stoje vitezovi. Kako da se ne zbuniš? ... Dođem ja, gledam: po drugi put isti narod stoji. I ja stao.

— Po drugi put? — odazva se svjetlokosi dizalički radnik — a ja ga po prvi put vidim i velim: paralizirati hoće...

I dometne dosjetljivu kletvu.

— Na »nju« je i kroz pukotinu strašno pogledati — odazva se netko.

»Ona« je smrt. O »njoj« rijetko govore, i to bez podsmjehivanja. Obično, kad nešto reknu o »njoj«, razgovor se prekida i nastavlja o nečem drugom, obično se opet sjećaju Kropotova.

Jedamput je šutnja trajala dulje nego obično. Onda se dogodilo nešto sasvim neočekivano. Voropajev, svjetlokosi dizalički radnik, otare čvoraste ruke u hlače, zafrče brke i prostodušno gledajući u Markovo mrko lice upita:

— Dopuštate, da vam se obratim pitanjem, družo poručniče?

— Izvolite — reče Mark.

— Dolazi li vam Nastasja Fjodorovna Firsova rođakinja, družo poručniče, ili — osim što je znanica — nije vam ništa?

On to upita nehajno, kao usput.

— Znanica mi je — prisiljeno odvrati Mark. — Stani, Voropajeve! Pa zar je ona tu?

— No, a vi kao da to ne znate, družo poručniče? Domaćica je ona! Cijelo je polje u njenim rukama. Smrt mi nije strašna, a umirati mi se gadi, ma veselio bi se rani, jer ona liječi. Poljska terapija, družo poručniče!...

Uzmak, strahoviti bojevi, nedaće — i prijateljstvo, gospodstvo uzvišenoga, vjera u samoga sebe, u domovinu... Divno! Divno je i samomu rastapati se u tome... Samo hoće li uspjeti da se rastopi?

Pravednici? Nesumnjivo, pravednici! Ljudi, koji kroče s istinom i maštom u duši. Ljudi iz Kropotova...

— Je li vam bilo žao napustiti tajgu i zvijeri, Mark Ivaniću? Tko je živio u šumi, zna: drvo, da i ne govorim o zvijeri, privikava se na čovjeka. Udaljuješ se od drveta, a ono ziba — maše granama, i pogledaš, a ono na vršcima rosa. A sunce podnevno. Kako se to zove u šumskoj tehnici, Mark Ivaniću?

— Sentimentalnost, Nastasja Fjodorovna — odvrati Mark.

— No, tko mene tako zove? Svi me zovu Nastasjuška, kao dadilju. Tā i po govoru sam već starica, Mark Ivaniću?

I misli ona: nije on takav, kakvim ga je ocrtao Bondarin, koji bi mi, da je na njegovu, zabranio da se uopće sastajem s Markom. Dali momku breme, koje mu nije prema plećima — suviše lako, njemu dodijalo i on pomislio, da mu je cio svijet na dlanu. I stane on birati teže breme pa se spotakao o »pogrešku« s Firsovom. Momak smion, odrešit, daj mu to breme — donio bi ti ga, ne bi sagnuo leđa, kad na tu nevolju dođe i drugo breme: rat. A dva bremena: nerazumljivo firsovsko i drugo, ratno, ne može ponijeti. Treba dakle momku pomoći da zbaci ono uobraženo breme — firsovsko. Neka si u ime božje nosi ratno breme — samo da ga iznese. A iznijet će ga! Čvrst je, možda opojno bujan, ali je dušom i razumom čist. Šteta je takva napustiti, ali kakvo je to prijateljstvo s njim? — neka se medvjed s njime druži!

— Ja sam se davno spremao da vas posjetim, Nastasjuška — veli joj Marko s naprezanjem. — I bio bih došao k vama, da sam se smatrao dostojnim susreta s vama.

— Čime može jedan čovjek pred drugim biti nedostojan, Mark Ivaniću?

— Zar vi Nijemca smatrate dostojnim susreta s vama?

— To je Nijemac, ubojica, divljak, tudin. Jedini mu je cilj otimačina.

— Moj je otac vašoj majci oteo...

— Ah, Mark Ivaniću! Otkud vam ta tlapnja? Čime je vaš otac mogao prikratiti moju mamu? Nemojte loše misliti o maminoj sreći, Mark Ivaniću! A ni o mojoj. Moja se mama preudala za knjigovođu, živjeli su dobro, i knjigovođa je bio vrlo zadovoljan, što se ona, eto, rastavila od profesora, a živi s njim. I mene je volio. Imala je od njega dva sina, oni su sad u Noginsku; jedan polazi školu, a drugi je u tvornici, gdje sam i ja radila. U tvornici mi je bilo dobro, Mark Ivaniću. Zanimivo. Trava vam se tamo tka! Tkaš i imaš osjećaj, da cijelo polje pretvaraš u čipke, u calico ili u barhet. Kad primiš plaću, kupiš šećera ili »varénja«... ne, ja sam bila zadovoljna svojim životom, Mark Ivaniću. Sedmorazrednu sam, hvala bogu, svršila, i sad me Dmitrij Iljić sprema za sestru milosrđa, položiti ću ispit pa ću se učiti za feldšericu...

Mark je osjećao, da je razgovor krenuo krivim putem: nije on o tome snatio, kad je sebi predstavljao susret s njom. On je prekine:

— Nije li vam se, Nastasjuška, u pamćenju sačuvao... to je veoma važno za mene!... kakav razgovor s vašom majkom... i vaš zaključak: tko je kriv u toj zavadi naših otaca?

Nastasjuška mu odgovori sasvim mirno:

— Pa tko bi ih znao, te golube? Nije na nama da im sudimo. Sve troje su pokojnici. Kad se tako dogodilo, što se može učiniti?

— Mnogo se toga može učiniti — zagrijano će Mark — i mi, djeca naših otaca... koji smo uzeli na sebe sve, što je ostalo od prošlosti...

— O prošlosti se, Mark Ivaniću, upravo najviše i laže, jer ona ne će ustati da oprovrgava. Ja mislim tako, da smo mi od prošlosti uzeli samo dobro, u prvom redu — život. Evo, nas dvoje tu stojimo na Borodinu, a koliko je o njemu pjesama spjevano!...

Bojeći se, da ne izgubi nit misli, Mark joj reče još brže:

— Da, da. No o Borodinu kasnije. Nije li vaša mati ostavila kakav dnevnik ili bilješke? Po bilješkama bismo razotkrili: u čemu je stvar, zašto su razorili svoje živote?

— Kakve živote, Marko Ivaniću? Mama je živjela dobro, otac je umro — poslije ribolova smio je popiti dvije litre, ja... pa pogledajte me: u čemu sam vam ja nesretna?

Mark se napregnuto zagleda u nju. Crte lica su joj sitne, i uopće je ona nekakva mozaična. Ružičaste su joj uške nešto ovelike, i sakriva ih pod rubac koketljivo se smiješeći i popravljajući šinjel, koji joj pada s pleća, istom kretnjom, kojom ciganke popravljaju šal. Da je nazove nesretnom? Pa zašto? Čime joj je onda Mark kadar pomoći? A zašto on silom hoće govoriti o tome, da joj pomogne?

— Ne-e, zar sam ja nesretna, Mark Ivaniću? Ja ću se visoko podići. Ima ljudi, koji drže, da se čovjek ne smije podizati više od svoga nosa. I počnu ti zastirati svijetlo. Te ću ja odgurnuti! Ja sam dobroćudna, ali umijem odgurnuti. Hoću svijetla, Mark Ivaniću!

— Zakonita želja.

Ona slegne ramenima. Iza tih je ramena šumica, a iza nje polje. Tamni se ljevkovi dima steru po njemu. Iz sive jame neba pikiraju avioni. Na polje se sipa mitraljeska tuča. Granata je oborila drvo. Čupavo vranino gnijezdo spleteno od grančica palo je s krošnje i zapelo valjajući se u kolotečini puta. Ranjenik, što hoda po kolotečini, prije nego će ući u liječnikov šator, otire blato s čizama o gnijezdo.

Mark ode sitnim, šumskim korakom, visoko podižući noge. Veliki tragovi njegovih čizama jasno su se otiskivali na stazi. Crvenkasta je voda napunjala te tragove... Zar je ona tako postupila? Je li u redu, da mu je tako brzo skinula s pleća »firsovsko« breme? Ona nije lagala, ne — malo je fantazirala na temu o svojoj težnji da »vlada«. Ni u pogledu knjiga nije lagala — na primjer Ljermontova više voli od Puškina. No o svojoj sreći nije li lagala? Da, ona će doskora biti sretna... s kim... s njim?... Nije li ga zato »sokolila«, što ljubi drugoga? Ne, ne, kako se može tako misliti?!

— Nastasjuška, Nastasjuška, što si se zamislila? Je li zgodan, da? Zgodniji od kapetana?

— Kakvoga kapetana?

— Gospode! Tã od kapetana Jelisjejeva!

— Sram te bilo!... Tričave misli!... I još k tomu gdje! — na Borodinskom polju!... Premalo radiš, idemo...

U zemunici nema mnogo promjena. Lampica grize oči, telefon sa žicom masnom od duge upotrebe, fascikl s naredbama išaran bilješkama crvenom i plavom olovkom,

zamrljan tintom. Kao i prije, lampica poskakuje od prasa, a isto tako i zastava, što stoji u kutu u kockastoj presvlaci, malo se odjeljuje od stijene; izgleda, kao da je netko hoće odnijeti pa se predomisli i metne je natrag na mjesto. Kao i prije, u zemunici su Hovanskij i Bondarin. Za sandukom od konzerva sjedi širokoglavi Hovanskij, nepomičan, kao da je odrvenio, i osluškuje nešto, što čuje samo on. Crvene mu ruke potežu remene portepeja. U svima je njegovim kretnjama ozbiljna i umna značajnost, i Mark ne misli o njemu »filozof glazbene balistike«, već misli nešto drugo, još nejasno, ali vjerojatno vrlo lijepo...

— Poručnik Karjin javlja se po vašem naređenju, družo potpukovniče.

— Sjednite, poručniče.

I opet šutnja; ukočena šutnja, koja pazi na snagu i kretanje neprijatelja, kojega se nepregledni redovi natiškuju na starodrevno rusko polje... Čudnovato, ali nakon razgovora s Nastasjuškom Mark se počeo osjećati daleko slobodniji. Čak ni prema Bondarinu nema više prijašnjeg, donekle prezirnog držanja. Zar će doista »misaoni recept«, morati zamijeniti »misaonim liječnikom?« — pomisli on sa smiješkom gledajući Bondarina.

— Kako je na bateriji, poručniče?

— Sve je u redu, družo potpukovniče. U municiji smo nešto skućeni, ali opskrbnici obećаше...

— Municiju su dovezli. Duševno raspoloženje boraca?

— Neprijatelja ne puštamo u Moskvu.

— Vaše osobno?

— Ide, družo potpukovniče...

Hovanskij dohvati telefon.

— Ne! Ni u kom slučaju ne dajte! — vikne bacajući slušalicu.

I opet okrene lice prema Marku. To se lice Marku pričinilo umorno, bolno, izmučeno od besanice zbog bitke. Tješio ga je Bondarin. Na njegovu je licu plamtjelo burno uzbuđenje. On je očito živo želio zapodjenuti razgovor i u njemu nekoga pobiti:

— A, Mark Ivaniću! Baš ste stigli na imendan rata. Bijes je boraca užasan. Ja ga vidim, kao uvijek: k meni vode sve niti bitke, ili točnije, svi prerezani živci. Ali oni još drhte, i ja mnogo toga vidim. Mnogo, moj golube! »Tisuće su padale, ali prvi su se redovi pokazivali cijeli i nepovrijeđeni: svatko je gorio od želje da zauzme mjesto poginuloga i nemilosrdno je pregazio leš svoga brata, samo da ga osveti.« Ovi su reci bili napisani u drugoj prilici. Ali ja sam ih pročitao danas... tri besnene noći... prije spavanja sam čitao Karamzina... pročitam, prolijem suzu — strašna si ti, historijo ruska, i...

— Historija Evrope još je strašnija — muklo kašljući reče Hovanskij. — Mi smo navikli — renesansa, francuska revolucija, Cromwell, četrdesetosma, komuna... To su prozori. A kuća se ne prosuđuje po prozorima. Pogledajte rastavne zidove! Vješala, mučenja, lomače, nasilja, oskvrnuća nacija, umjetnosti. Viteštvo? Ha-ha! A kao rezultat se procesije svega toga ološa i pojavljuje veliki gnoj, svjetska gangrena, koju mi, kako izvolite vidjeti, Dmitrije Iljiću, danas zajedno liječimo.

— I izliječit ćemo je, Anatolije Pavliću, izliječit ćemo je, kunem vam se!

— Što će mi vaše kletve? Čuvajte ih za konac.

— Za konac čega?

— Bitke. Onda će vam dobro doći, kad bude trebalo zaklinjati se, da ne ćemo otići s polja, dok neprijatelj ne poklekne. Uostalom, što da se za vas zabrinjujemo? Vama dostaje žara za stotinu zakletvi. Mlada vam je krv, Dmitrije Iljiću!

— Nije ni vaša kneževska. Prošli put sam, oprostite, bio malo zloban te sam vas, čini mi se, nazvao popovskim sinom...

— Popovski sin nije ništa gori od bilo kakvog drugog. Meni je svejedno: je li pop, crkvenjak ili trgovac, samo da je otac. Ja oca nisam vidio. Ni majke nisam znao. Djed mi je, kažu, bio kmetskoga soja, a prezime — kneževsko. Taj mu je kneževski nadimak bio predmet stalnog zadirkivanja, zbog čega je djed nemilosrdno pio. A možda je samo tražio izliku, da može gucnuti? Sva su ta prezimena gluposti, dvadeset i pet rubalja im je cijena. Suština nije u tome, nego u sasvim drugom. Ono, što ja vidim u vama, Dmitrije Iljiću, to je bojazan od rada. — On udahne u sebe zraka, kao da je za cijelo stoljeće, i nastavi: — Rad je najveći mač čovjekov, njegova obrana i njegova sreća. Platon u »Fedri« uspoređuje čovječju dušu s kolima, u koja je upregnut par čarobnih konja. Konji su doduše čarobni, ali jedan od njih ima manu, goropadan je, nevaljalac; mjesto da vuče gore, vuče dolje. Ali kočijaš je pametan i tvrd. Plemeniti, marljivi konj nadjačat će onoga s manom i izvući kola. Hoće li izvući? Šta mislite, poručnice?

Mark reče:

— Već izvlači, družo potpukovniče.

Hovanskij se nasmija:

— Eto, to je ona velikodušnost mladosti! Hoće da dijele slavu otaca. Imaju i pravo. Na primjer, liječniče

Bondarine, vama je danas zacijelo sunula u glavu velebna misao? Nalazite se uoči pronalaska! Čovječanstvo će s lakoćom liječiti rane! U prirodu treba još mnogo truda uložiti. I vi ga ulažete, je li, Bondarine? Jeste li čitali prvu knjigu Postanja, poručniče? Niste? Još ćete je pročitati. Na kraju šestoga dana: »I pogleda bog sve, što je stvorio, i gle, dobro bješe veoma.« Obradovao se. A zašto? Pa zato, što je bio uvjeren, da će doći Bondarini i da će popraviti, što je nedovršeno, a nedovršenoga ima mnogo i u prirodi i u čovjeku. Na primjer brbljavost. Pa još za vrijeme boja.

— Brbljavost je mana, ako boj nije sreden. Daj nam, bože, što više takve brbljavosti kao što je vaša, Anatolije Pavliću!

Hovanskij se opet nasmija široko otvarajući svoja tamna usta.

— Starješina i podređeni! Govor predstavnika podređenih prilikom jubileja starješine. Uostalom, prije toga je starješina hvalio podređenoga.

Marku je bilo izvanredno teško pratiti tok razgovora. Usto je potpukovnik jako razgovoran, a liječnik je suviše, i čak besmisleno, plahovit. »Ne krije li se tu, kao i prošli put, nešto drugo? — pomisli Mark naježivši se. — Oni se prepiru o radu, a misle na mene«. Ali ovaj put je valjda bilo nešto drugo.

Bondarin dohvati torbu za spise i izvadi iz nje kup ceduljica nabacanih na brzu ruku. Začuše se medicinski termini. Hovanskij se odlično snalazio u medicini. Čak i kraj svoje neukosti Mark je pojmió, da je potpukovnik izrekao nekoliko valjanih misli. I to pored toga, što izdaje

naređenja za boj, saslušava izvještaje, povlađuje ili protuslovi svojim pomoćnicima.

Prema Marku bili su sada obojica sasvim drugačiji. Zašto? U borbi Mark još nije pokazao nikakva osobita dara. Bio je poslušan, ništa više. Za njega je u borbi dobro i to, što je disciplinovan, ali zar nije u bitki potrebna dovitljivost, munjevito nadahnuće? »Zar su ovakvi odlazili u borbu djedovi naši?« »A zar ti znaš, kakvi su išli? Dešavalo se, da su išli ovakvi, a dešavalo se, kad su ulazili u borbu, da su postajali drugačiji. Mi znamo početak i svršetak radnje, a tko će dokučiti sam njen proces? Tko će mi ispričati pravu glazbu prijašnje bitke, kad se, eto, prema riječima Hovanskoga još sada prepiru o tome, kako se odigravala i mijenjala Borodinska bitka...«

Zatišja u oluji nagoviještaju, da će se ona još jače razbjesniti.

Topovska paljba iznenada prestade. Nastupi tišina, i to takva, da bi i zrnice prašine, da je palo, zagrmjelo glasnije od groma. Mark se strese od vlažne studeni.

Hovanskij povuče ramena unatrag. Iz tamnoga kuta stupi naprijed pisar visoka stasa. Držeći šinjel s dva prsta on ga pridrža Hovanskomu pa onda izađe svečano, kao na vršcima prstiju. Hovanskij obuče šinjel, zamota noge pa opet sjede mrko zureći. Od njegova se šinjela osjećao miris duhana, mašinskog ulja i sapuna. Iz jednog mu je džepa virio ručnik. Bit će, da je išao na rijeku da se smoči pa ga zaboravio izvaditi — kažu, da se kupao sve do leđa.

— Znae, ja sam se odgajao u vojničkoj sredini — reče on tu i tamo migajući dugim trepavicama. — A vojnička se sredina na jeziku valjano ponaša prema ženi, dok na djelu daleko lošije. I tu sredinu, Dmitrije Iljiću, ne bi

škodilo malo poliječiti. Jedamput sam bio na manevrima. Došao sam iz Rjazanji — naša je jedinica onda stajala u Rjazanskoj. Moja je baterija bila smještena u nekom majuru. Tek da se kaže majur. Strši polutrula kuća usred polutrula polja, kraj trule bare, a naokolo tama, vjetar, jesen, jeza. Žena mi se tada nalazila u gradu. Pomislim: bar da mi žena dođe! No otkud će saznati, da sam tu? Manevri su, bacaju nas lijevo-desno, baciše nas u majur — već smo tu peti dan, tko bi ga znao, zašto. I iznenada cincilin — onda je još bilo praporaca — dojure kola. Je li ona? A imao sam trogodišnju kćerkicu. Do onoga časa, kad su došle ovamo, na majur, ne pamtim, kako sam se držao prema njoj. Raste — pa rasti!... Dojure kola, žena kraj kočijaša, bjelja od krede. »Ti?« — »Ja«, rekoh. »Šta se dogodilo, koji je uzrok tvome dolasku, pa kako si me našla?« A ona mi gura kćer u ruke, šapće: »Ne mogu više, izmorila me čežnja, objasni mi, što se to zbiva sa mnom?« — »Tà gluposti se«, rekoh, »zbivaju! Što si došla? Šta da kažem komandantu?« — »Pa to mu i reci, od čežnje«. Ostale su kod mene jedan dan. Ja silim: »Valja da odeš, i onako imam neugodnosti.« Nagovorim je. Pa i žena se umirila. Mene, istinabog, srce boljelo. Izađem, pogledam na nebo, a nebo puno oblaka, i oblaci kanda su do mojih čizama. Zamahneš desno — kiša, zamahneš lijevo — bljuzgavica, a po poljima se nešto valja, te zavija, te zviždi. Ako bolje promisliš, najobičnije rusko nevrijeme, koje zapravo i ne možeš nazvati olujom. A tuga nepogodna, maglovita! Odoše. Za dva dana nevrijeme presjeklo kao sjekirom, moja baterija otišla na odredište, i u nekom rajonskom centru dobijem telegram: »Druže potpukovniče, vaša supruga preminula.« Putem od mene konji se omakli,

tarantas se survao niz padinu, a ono rijeka, virovi — i poklopilo ih. O kćeri ni riječi. Ja brzojavno pitam. Nema odgovora. Ja u grad. Već su obadvije pokopali. Dođem na grob. Groblje staro, među drvećem. Drveće kao da je posuto zlatnom kovinom. A ja stojim, gledam taj tamni humčić, na kojem se još vide tragovi lopate — grobari poravnavali zemlju, pa mislim: »Ma točno se sjećam, da sam ih nečuvено zavolio, kad su silazile s kućnih stepenica, i nad njima se prostrlo naše besneno nebo. Ma zavolio? Još je jučer srce plamtjelo, a, evo, sad u jedan dan uvenulo?« Što je to? Besmislenost života? Slutnja? Ili slučajnosti, koje popraćuju svaku oluju? Na ta pitanja sada čekam odgovore, a onda je to naprosto bila muka, zvjerska, okrutna muka. I samobičevanje: da nisam godinama bio hladan prema njima, zar bi njih tako vuklo k meni? Pričekale bi! . . . Oprostite, ja vam ne čitam poučnu pripovijest o spaljenoj kući, već imam takav poseban način odmaranja u zatišju. Ja pregledavam karte, na koje ću »secati«, prije nego uzmem karte, na koje ću dobiti.

I razvedrivši se on upita otmjenom prostodušnošću i ugodnim glasom, koji je Marka podsjećao na glas njegova oca:

— Je li vam dobro prošao susret s Nastasjuškom?

— Jest, odgovori Mark i nije slagao. Osjećaj, što mu je ostao od susreta, bio je zaista lijep, kao da je proboravio u velikom, krasno uređenom voćnjaku. Taj se osjećaj teško može izraziti, ali se mora. Hovanskij čeka. Na dobroćudnom se licu Bondarinovu također vidi napetost. Poslije kratkog promišljanja Mark reče:

— Vidite, druže potpukovniče . . .

— U ovakvom slučaju nije teško reći Anatolij Pavlič.

— Bojim se, da ne budem grub, Anatolije Pavliču, ako pokušam da reproduciram svoje osjećaje, koje sam imao pri susretu s Nastasjuškom.

— Kad se bojite, da ne budete grub, to znači, da ne ćete biti grub.

— Meni je ostao takav dojam — reče Mark okrećući se sada Bondarinu — da ja liježem spavati u dvanaest, a ona u osam. Ja radim noću, a ona danju. A ipak za oboje nas sunce jednako divno sja...

— Kako zdravlje, kako ide, poručniče?

— Ide, družo potpukovniče.

— Slobodni ste, poručniče. Otidite k bateriji. Baterija se ne će dati nabaciti na Nijemca, ali treba, da se ljudi i na pličini ne nasuču. Znate, ljušteći orahe čovjek se i do sita najede. Pripazite!

— Ima i na što da se pripazi, družo potpukovniče.

10

Nije došlo do toga, da pripazi. Dva izviđača, Batullin i Prokopjev, pošli su da doznaju, što se to radi kod Nijemaca. Tri sata traje rijetka paljba. Nijemci se na nešto spremaju, pregrupiravaju snage. Prokopjev bude u izvidnici ranjen, a u isto vrijeme Nijemci započese jaku paljbu iz bacača mina. Batullin »ne izdrža tehniku«, kako reče, ostavi druga i dotrča k bateriji. Politruk i Voropajev, koji su ga prvi sreli, rekoše, da nikad ne vidješe tako prestrašena, poplavljenja lica.

— I mrtvac je življi — nadoveže Voropajev.

Na sreću se slučajno nadoše pri ruci sanitari, koji i odnesoše Prokopjeva. A da ih nije bilo? Stradao bi valjan

borac, sramota bi pala na cijelu bateriju! Potpukovnik već sve zna... otkud?

— Otkud zna? Ne znam! — istim, donekle bezbrižnim glasom reče dizalički radnik.

Marko naredi, da mu dovedu Batullina.

Spuštala se noć. Njemački su bacači užurbano, kao da sračunavaju, tukli po šumici. Baterija im nije odgovarala. Sakrivena na čistini u šumici, kraj staroga zdenca obraslog visokom koprivom i čičkom baterija je bacala svoje metke u lijevi sektor bitke, prema rijeci. Po Markovoj pretpostavci i po riječima izvidača ovamo se kreću glavne snage udarca njemačke vojske. Šepajući i izbacujući pete naprijed javi se Batullin. Njegovo je zrikavo, okruglo lice tako blijedo prozirno, da je izgledalo, kao da se kroz kožu mogu vidjeti kosti. Ugledavši to lice krivca politruk i budući seržant Voropajev smrkoše se, baš kao da su u ovaj čas ugledali kukavičluk.

I u taj mah obuze Marka od glave do pete ona pošast bijesa, kojega se toliko bojao. Sagnuvši glavu s velikim čelom prekrivenim nabreklih žilama, raširivši gvozdene čizme, mrk i dršćući od bijesa on je režao muklim glasom, od kojega se Batullin jače stresao nego od »štuke«, kad pikira.

— Gledajte ga! Dobro ga pogledajte!... U njemačkoj se odori hoćeš gizdati? Da pred Nijemcima gmižeš?

— Druže komandire, druže poručniče — mrmljao je Batullin polagano mičući usnama ispucanim od unutarnje vatre.

— Odlazi! Odlazi, da te baterija ne vidi! Odlazi pod bacače! A odanle ćeš dovesti »jezik«. Čuješ? Jezik!« Njemački! Bez »jezika« mi se ne vraćaj! Nalijevo krug!

Batullin načini »nalijevo krug« i ode, kako je bio, bez kape, bez puške. Putem ga dostigne dobričina Voropajev i dade mu pušku.

— Umiri se! Ne boj se, Batulline, to je glavno! Reci sebi kao ja: veselo proživio, krasno sahranio!

Batullin se najednom rasrdi. Zubi mu zablistali. Lice mu se iznakazilo:

— Ko sahrani? Ne ću sahrani! — škrinu i izgubi se u golom grmlju.

Voropajev je gledao guste grančice grmlja kako podrhtavaju. Vršci su im još zelenkasti, a odozdola su se već zaodjenule u tamnu zelenu bundu zime, omotale se debelom mahovinom. »Dao sebi oduška poručnik. Proći će ga poezija!« Plavokosi je dizalički radnik razgovore o obiteljskom životu, kojima se Batullin znao podavati, nazivao »poezijom, dječjim izmetom«. Sasvim je nešto drugo Uralmaš ili makar Kropotovo, veselo drugarsko selo, radino, misaono, gdje su svi jedan za drugoga, svaki drugomu otvorena knjiga. »Šteta poručnika, valja ga čuvati: kropotovski je to momak, baš odanle! Samo kako da je kraj kropotovske pameti promašio?«

Ali se pokazalo, da poručnik nije promašio.

Batullin se vratio s »jezikom«.

A pred njegovim je povratkom bilo vruće.

Baterija je osjećala, da je jedini spas u točnosti, i radila je čudovišnom točnošću, naoko nemogućom za živa bića. Ma da je položaj bio nov, svaki je korak na neravnu i još nepoznatu zemljištu bio izračunat: toliko sekunda na provjeravanje. Osjetljivim uhom baterija hvata u slušalici poljskoga telefona glas ispravljača, koji javlja, da je »objekt pogođen »s pet pogodaka«, »s četiri«, »s tri...«

Marko unosi izvještaj u kockastu široku bilježnicu, kao što je ona presvlaka, u koju je zamotana svilenast zastava — i neka je sveta ta bilježnica, kao zastava!

Što se jače gustila noć, što su se niže spuštali jesenji oblaci, kojima kanda tjemenom možeš doseći ljepivu mokrinu, to su se češće ispod oblaka s podmuklim, srebrnasto žutim bljeskom rasipale neprijateljske rakete, to je treća baterija brže i uspješnije sipala svoje smrtonosne granate u noć, na Nijemce, što su napredovali. »Hoćete da umirete uz iluminaciju? Izvolite!« — tu i tamo bi rekao Voropajev, koji je priključivao donošenje municije.

I bijes, koji je obuzeo Marka i koji se Batullinovim odlaskom nije stišao, već se još i pojačao, nije svojim užasnim ushitom zahvatio samo njega sam, nego i sve oko njega. Oponašajući svoga bijesnoga poručnika vojnici su, kao i on, sagnute glave krebečili noge i poslije salve gledali rakete, kao da se trude po njihovu bljesku pogoditi, koliko je ovaj čas uništeno njemačkih gubica.

Odavna se od potresa srušio stari zdenac, koji je stajao valjda još od Napoleonove najeзде; odavna se osulo drveće, sve već plavkasto od jesenjeg mraza; odavna su već ruke posluge, što dodaje municiju, pune mjehura i žuljeva, ali komandir baterije je neumoran. On gleda pribor, provjerava radista, telefonira i izvanredno se raduje, kad mu uspijeva da se telefonski spoji s Hovanskim, koji je, ne zna se, zašto, u tima časovima voljan s njim razgovarati. On sebi predočuje Hovanskoga za vrijeme razgovora. Široka glava sa sijedom četinastom kosom, široka kao šerpenja, a tijelo dugačko i tanko kao planka.

— Kako ide, poručniče? Po lijevom sektoru?

— Ide, družo potpukovniče. Jest, po lijevome.

I poručnik se žuri natrag k topovima:

— Ovamo-te, još, momci, po Nijemcu! Udrite, artiljerici!...

Nije šala — treći dan artiljerici ne daju Nijemcu da udari na diviziju s lijevoga sektora. Ruše i ruše.

... Kuda zapovijedaš s njim ići, druk porušnik?

Uh, poznati glas! Poznati? Poručnik baci slušalicu poljskog telefona.

— Batullin? Do vraga! Ti!

— Na zapovijed, druk porušnik!

— I s »jezikom«?

— Na zapovijed, druk porušnik! Veliki »jezik«, jedva ga prisilio, mislio sam, osiromašit će mi u kolhozu kod Ufe. On meni presijeci put, a ja — jednim skokom!

Glas je izviđačev hrapav, ali kakva je u njemu toplina, kakva vraški ugodna toplina!

Mark džepnom lampom rasvijetli Nijemčevu figuru. Čovjek nije krpa, pa i tu ćeš zgužvati, ako moraš puzati pod vatrom bacača. Zgužvan je i Nijemac, kršan i očito nevjerojatne siline. Još je nedavno tamo za leđima svoje vatre bio naduven i visokoparan, a evo, čim ga je probridila smrt, postao je prazan i plitak, da ti se upravo gadi.

— Osvajač? Frajter, mrcina? — čuje se od bijesa zviždavi glas Voropajeva. U Kropotovo s njim! Zapovijedate kuglu, družo poručniče? Već zuji po njemu. Zapovijedate?

Poručnik naredi, da se Nijemac žurno odvede u štab puka. Batullin ga odvede sijajući od zadovoljstva samim sobom. Na sto koraka do štaba odluči da pokaže štablijama, kako se donose »kontrolni zarobljenici«. Prevali golemoga

Nijemca na leda pa se zguri i onako ga znojeći se i sikćući ponese k zemunici. Nijemac je mirno ležao na njegovim ledima i pazio, da Tatarina ne jekne laktima; frajterova su usta s umjetnim čeličnim zubom u gornjoj čeljusti bila prestrašeno otvorena.

Tek što se Batullin izgubio s čistine, u Markovoj se nutrini sve zapjenilo i propelo. To godi, vrag ga dao, đavolski godi!

Godi mu, što je pogodio Batullinovo srce. Sad će biti mnogo pogadanja. Druge vrste, razumije se. Godi mu, što u bijesu nije sebe izgubio, već naprotiv, našao! »Tra-ta-ta-ta, tra-ta-ta!« — zviždukao je sebi. I topovi su mu na glas pripijevali: »Tra-ta-ta-ta, tra-ta-ta!« A šuma je odgovarala.

»Ne, Mark Ivaniću, vi u ovom djelu niste izgubili očevu sjenu!... Da, u ovom. A u drugom? U kakvom? Ah — Nastasjuška!...«

Pri pomisli na nju radost mu se nije povećala. Živi za sebe? Pa živi! Tražiš slavu? Traži je! A što se to mene tiče? Nisam ja iz vašeg ormara, nisam vaša ladica...

... Prije svitanja dadoše topovima da se odmore. Voropajev donese u kotliču kašu, koja je mirisala po dimu. Mark je po šumskoj navici dobrano posoli i stane pohlepno jesti. U glasu je Voropajeva — on je »začinjač« u bateriji — osjećao poštovanje. Učtivo mu je dodao kruh: okrajke, koje je Mark najviše volio. Mark je shvatio — baterija je našla pravoga gospodara i podčinila mu se. Pa šta, i to godi!

I još mu godi spoznaja: ruka bitke, u kojoj on učestvuje, u nekoliko se dana za njega promijenila. Primjetljivo se promijenila. Isprva — šta da taji grijeh? — osjećao

se pješčanim zrcem u orkanu. Sad se pak Marku već pričinja, da je iščupao najštetnije, najtegotnije, od čega čovjeku u ludom strahu oči iskoče. »Ono« je postigao mučno, teško, kao da nisu prošli dani, već godine. A zar su ostali »ono« lako postigli? Zar se malo ljudi iskrivilo, zar je malo pregaženo od okovanih čizmetina — rata? ... Treća baterija nije velika, a kad poslušas borbe koliko je ljudi izginulo, dok se nisu našli, koji spadaju zajedno ...

Kroz topovske salve, od kojih svaka sebi krči put preko prorijedenih krošnja drveća, kroz jetko-meko zavijanje bacača minâ Mark začuje zveket tankovskih gusjenica. Mašina se žurno probija kroz šumu. »Čija li je, kuda će?« — zapita se Mark, i padne mu na um, da je, sav zaokupljen životom svoje baterije, zaboravio pitati, kakav je zapravo položaj na cijelom Borodinskom polju, na toj maloj čestici velike bitke, što se odigrava na gigantskom prostoru: od tundra do cipresa.

Spretnošću, koja je svojstvena uspješnim i sretnim ljudima, kapetan Jelisejev postavio je svoj tank na brežuljak, kraj ivice šume. Gusjenice mljasnuše posljednji put, i brišući ruke krpom s uljanim licem, sjajnim od zadovoljstva, u poklopcu se tanka pokaže sam kapetan. Razumije se, kao ni Mark, on sve ove noći nije gotovo ništa spavao. No koje li razlike u izrazu lica! Premda se iznutra izvrsno osjećao, Mark je izvana izgledao utučen. Kapetan Jelisejev? U najgorem slučaju reći ćeš: no, malo se prololao! Kao i prije, kapetanova je kosa boje zrele pšenice, nježna koža na dugom vratu, čak i grubi ovratnik kožnog kaputa, što se drmuckao od hoda motora, slični su divnoj ogrlici načinjenoj od nekakvih ugodnih crvenkastih kamečaka.

Kao i prije, kapetan vam voli šaptati u uho obavijajući vam zatiljak toplim dahom, koji očarava. Njegove riječi, pa čak i najobičnije, kao recimo »zadatak«, pridaju stvarima i postupcima začudnu i čarobnu snagu. Mark ga je sada vidio istom drugi put, a kako mu je taj čovjek postao bliz!

— Na srcu mi je tvoja primjedba — šapne Marku na uho — zbog toga sam i naišao. Moramo se porazgovoriti. Ne znam, hoćemo li se još vidjeti.

— Imate li slutnje?

— Zašto tako: slutnje? Slutnja je, kad čovjeka od nužde zaboli glava. Drugo je, prijatelju, drugo! Vidim potoke krvi pa ćemo se pobiti. A kakvom rijekom ploviš, takvu vodu piješ.

Riječi mu teku hirovito. U mladosti je bio testeraš, i u njegovim riječima ima nešto od prijašnjeg mu zanata: opojeno zviždi pila, sipa se ružičasta piljevina s mirisom vlage i smole, košulja se nadimlje od gibanja...

— Dakle, nešto drugo?

— Drugo. Srce! Prije tvoga dolaska na trenutak te krivo obijedili. Tobože, znamo profesorske sinčice: gadovi odreda. Ha-ha! Ja i Nastasjuška vjerovali smo u tebe. Što? Poslije dolaska? Ne, poslije tvoga dolaska nisam s njom govorio o tebi. Šutjeli smo. Pa i čemu na glas preživati! Ali pred samim sobom ne ću da žmirim! Hovanski ima pravo i Bondarin ima pravo: ona te ljubi. A vidim, i ti nju ljubiš. Moskva je kazuju izgorjela od jedne šibice. Pa šta da onda pravim sprdačinu od ljudi: ne biva ljubav na prvi pogled! Biva? Biva plamen? Spâli?...

— Serjoža!

— Ha?

— Pogledaj me.
 — Gledam te.
 — Jesam li ja sličan onakvom, kakvim ste me skalupili?

— Nemoj tako: zar ne valjaš? Čime? Šta se kriješ?

— Rujem u sebi dan i noć i ništa da izrujem. Čemu da te, Serjoža, zavaravam, pa i čemu da sebe mučim razgovorom? . . .

Htio mu je objasniti sve misli, što su se u njemu nago-milale o Nastasjuški. Dovoljno je da ga dotakneš, da ga malo bocneš, on će te odmah razumjeti. S njim se može . . . I u isti mah mu sune u glavu: »S njime manje nego s kimgod drugim! Ma tko drugi, ali Jelisjejev ne će razumjeti. — Kakvo pravo pitat će me imaš ti da o njoj govoriš loše, ružno, podlo? Na kakvom si je gadnom poslu zatekao? Jesi li čuo mrske riječi o njoj?«

— Mark, ti opet šutiš? Nemam ja kad, prijatelju, da se tu šetkam, moram se žuriti na novi položaj. Ugrabio sam deset minuta. Govori, Mark! Ne zavaravaš li ti mene? Razumijem! A u čemu? Tà ne oklijevaj, prijatelju! Govori! Ja čekam.

Mark reče:

— Ne ću da vičem u sav glas za vrijeme bitke.

Ovim riječima kapetan nenadano dade veliko značenje — tumačio ih je, naravno, na svoj način.

Zato će:

— Hvala ti, prijatelju. Kosa smrti nisko kosi, bit će velik otkos trave. Ali za mene nemoj misliti, da ću dospjeti pod tu kosu. Ne! Onda nikad ne bih bio zašao k tebi. Ja sam ranjen, ali ne zaklan. I ovako ranjen — razumij! . . . ja se mogu radovati tvojoj sreći.

»No, što mi se prilijepio s tom srećom?« — s gorčinom pomisli Mark. A na glas reče:

— A kakvo je stanje na Borodinskom?

— Na Borodinskom? Sve u redu. Kompletiramo Nijemce do predviđenog broja.

— A koji je taj predviđeni broj? — sa smiješkom upita Mark.

— Sastavlja se proračun. Zasada su samo kontrolne brojke, ali i od tih već dosta Njemica plače. Zašto sam došao k tebi? ... — opet mu šapne na uho. — Zašto sam se za tebe radovao? Samo zato, što si valjan?! E-e! Malo li je valjanih. Nisam ja, prijatelju, tako ograničena uma. Ne! Već zato, što si se žestoko borio! I žestoko si mi pomogao na lijevom sektoru! »Evo ti cijele opskrbe — pomislih — od oca mašina, od sina granate. Uh, ne će nam Nijemac izmaći!«

— Nisam ja baš tako valjan, Šerjoža.

Kapetan izvadi iz torbice kartu polja, raširi je i reče dotičući okrnjenom olovkom list zaprljan uljem:

— Evo. Idem na desno krilo. Naređenje.

— Pa zar nije lijevo krilo važnije?

— Prebacuju me. Naređenje. Ne razmišljam. Nadesno, — onda nadesno. Idem. Kraj — kako se ono kaže — muzeja sastajem se s mašinama. Bondarinov medsanbat kreće prema desnom sektoru. Ej! Znači, da će tamo biti žestoko. Vidim Nastasjušku. Dvije-tri riječi. Onda — rekoh — bio bih svinja, da ne zađem k njemu, da mu ne kažem. Minula me sreća, šta možeš? Tisuće mogu stati u prostoru. Ali trojici je u istom prostoru tijesno. Eto, to sam ti htio reći.

— A ipak nadesno — nema smisla.

— Naređenje.

— Naređenje?

— Naređenje, izvršeno s »odlično« znači pobjeda. Eto, to ti je sav razgovor. Ako dobiješ naređenje da lupáš po desnom krilu, podrži me.

Mark se sjeti mnoštva debelih knjiga o strategiji i sličnom i uoči, da se uporište sadašnjeg manevra Nijemaca sastoji u neopozivoj odlučnosti završiti manevar napadom, koji će Ruse skršiti na njihovu lijevom krilu. A u isto vrijeme mi izdajemo dispozicije, da se trupe prebace na desno krilo! Mark iznese mnogo primjera iz knjiga. Kapetan je slušao, migao očima i mislio na svoje: na Nastasjušku. Čudan čovjek! Treba da mu je na umu bitka, a on misli na Nastasjušku! I da ga lakše odvrati od ludih misli, Mark će mu:

— A što se tiče našega razgovora o Naštasjuški, to — niti ja nju ljubim, a niti ona mene, pa i ne ću se s njom nikad više sastati. Takav je stjecaj okolnosti.

Kapetan Jelisjejev ispruži ruke, kao da kani Marka zahvalno zagrliti, ali samo pljesne rukama i zbuni se od te dječaćke geste. Da sakrije svoju radost, napravi se, kao da vrlo ozbiljno razmišlja o Markovim strateškim računima i nastavi:

— Ti dakle držiš: Nijemci osiguravaju nenadani udarac na lijevom krilu, a i mi samo manevriramo? Dopuslimo. Ali čemu onda prebacivati Bondarinov medsanbat na desni sektor? A znaš, da on opet ostvaruje svoj pronalazak? Na bojištu će ga, kaže, provjeriti... I-i, ljudi božji, rijeko Volgo, kako je kasno, a ja moram u nul-nul...

On skoči u poklopac i odande vikne:

— Velika je u tebe duša, Mark Ivaniću! Puki otac! I-ih, rijeko Volgo, smlavit ću sada Nijemca vama u čast!...

Tank se gizzdavo propne, bocne se kao rogovima i krčėći sebi put kroz grmlje udari u ravnoj crti prema desnom sektoru boja, da se može razviti i u pokretu napasti Nijemce. Jelisjejev pomisli: »Ima još usput studenac, napit ćemo se hladne vode...« On se zaustavi kod studenca i zagrabi kotlićem vodice, studen koje osjeti sve do sljepočica.

11

U taj je čas potpukovnik Hovanskij mislio na Marka. Upravo je bila stigla zapovijed, koja je potvrđivala naređenje izdano pola sata prije toga: sve snage uputiti na desno krilo i pod svaku cijenu odbiti bočnu ataku Nijemaca, a zatim i sami prijeći u napad, da se Nijemci odbace prema Dorohovu, gdje ih čekaju... Da Nijemce kod Dorohova čekaju ubitačne ruske snage, to je potpukovnik samo pretpostavljao, ali drugačije nije moglo ni biti.

Potpukovnik se sjeti Marka Karjina i njegove treće baterije, koja je izvrsno radila i, razumije se, javno se dičila svojim izvrsnim radom. On sjede u automobil i naredi šoferu, da ga odveze k trećoj.

To je bilo oko dva sata popodne.

Baš je tada kod treće baterije bio ranjen Mihai Ružoj, i smrtni je udarac od krhotine mine dobio nišandžija Strjemuškin, koji je bio tako mršav, da se na njemu sve pričinjalo pojednostavnjeno do nemogućnosti. I udarac je zadala jednostavna, tričava krhotina, ne veća od graškova zrna, kao da je trebalo pokazati, da smrt ne zazire ni od takva sredstva.

Pred smrt je Strjemuškin sa široko otvorenim ustima jecajući vikao:

— Sekice, sekice, oh, boli me, boli-i!...

Na mahove mu se vraćala svijest. Gledao je Marka, svoga prijatelja Voropajeva, usne mu se nisu micale, ali pogled mu je govorio: »Oprostite, drugovi, mnogo se prikupilo strpljenja, ali nije ga bilo dosta!« I zaklopivši bezbojne oči previjao se izdižući svoja tesarska prsa. Na tkanini su se sklimala napola otkinuta dugmeta gimnastjorke zamrljane krvlju.

Ljudi je nestajalo. Rezerve nisu dospijevale popuniti praznine. Oni, što su preostali, pribirali su snagu i gurali smrt od sebe, ali ona se, elastična kao guma, opet vraćala. Kriješteći šarkama opet su se širom otvarala suterenska vrata neba. Otegnuti i smrtno slatki zvuk njemačke »štuke« širio se nad šumicom i na časak se sva zemlja, odbijajući taj zvuk, pretvarala u dasku instrumenta, na kojoj su napete strune. »Uh, strašno!... — sunulo je svima u glavu. — A šta se može: zna biti još strašnije. Gdje strašnije? Kod koga zna biti? Negdje, ne kod nas...«

Istodobno ljudi se biju, a neki tako razgovaraju, kako je malo prije razgovarao simpatični kapetan Jelisjejev. Oni su hitri i okretni, mrze neprijatelja i uvjereni su, da ćemo na koncu konaca, ma kako teško bilo, ipak Nijemca potući. Prilagođujući se svakim mišićem, svakim nervom, dugotrajnom boju oni tvrde: »Ne ćeš nas istrijebiti! Tući ćemo se. Govorit ćemo o svojoj sreći, brinut ćemo se za nju, već prema mislima, kakve su kome usađene od prirode. Jedan od nas misli neobuhvatno, drugi jače steže, ali svi mi veslamo u istoj lađi, k istoj obali — vozimo Rusiju.

Vozimo, veslamo i pljujemo na tebe, nezasitna njemačka trbušino! Ne srljaj u trnje, iskrvarit ćeš!»

Poslije dva popodneva potpukovnik Hovanskij stiže k bateriji.

Nedugo prije njegova dolaska Strjemuškin je izdahnuo. Oči su mu sasvim izgubile boju, stopile se s izmučenim tamnim licem, licem pohoda, žalosti, rana, nesnosne muke, ruskog strpljenja. Kad je potpukovnik prišao njemu, oči su mu još bile napola otvorene. On zaklopi Strjemuškinu oči i reče:

— Šta se može, prijane, šta se može? — I nadoveže jako tužno, očito zaokupljen drugom mišlju: — Znam, da ćeš se i u snu boriti! I teže nego na javi, ali šta ćeš, prijane!

On se na izgled posušio, postarao, kosa mu nekako pozelenjela, a lice potamnijelo. Gledajući tmurno i ukočeno govorio je poluglasnim basom:

— Zapažena je vaša borba, zapažena je, momci. Cijelo vas je Borodinsko polje zapazilo. Ako ovako nastavite, u snu će Nijemac vidjeti jaram. Tako! — obrati se kršnom visokom artiljercu od kojih trideset godina: Kako ti ide, Njefjedove?

— Pa, čini se, ide, druže potpukovniče — porume-njevši od radosti odgovori artiljerac. Eto, ne da ni žderati mrcina, to on svijesno radi.

— Svijesno, svijesno. I na svijet je došao svijesno. Ali će u nesvijesti otići, Njefjedove!...

Potpukovnik pride drugomu topu, koji je pogodila neprijateljska granata. On ga pregleda iskusnim okom, nakostriješi se kao da je u propuhu te odvede Marka i politruka u stranu.

— Pogodili su vam drugi? — reče, i opet mu se po glasu razabiralo, da misli na nešto sasvim drugo. — A dostaje li još za sto hitaca? Hoće li ići, poručniče?

— Pa možda ćemo i do trista izgurati — odvrati Mark ne skidajući očiju s potpukovnika.

Naređenja su se Hovanskoga sipala jedno za drugim. On je doduše zaokupljen svojim mislima, a valjda i žalošću, ali ipak on sve oštro vidi, tako da se samo vrlo iskusan um može razaznati u toj prividnoj zbrci nesuvislih i čak besmislenih rečenica. Za jedan sat on je kao iskusan krojač zakrpao sve rupe i poderotine, koje su za Marka bile gotovo čudesa. Uspravan, strog i u isto vrijeme vrlo zadovoljan svojim organizatorskim darom potpukovnik će im:

— E, sad se moramo rastati...

Prijeđe ružičastom rukom po portepeju, tamnom i glatkom od dugog nošenja, i ne primjećujući, da već po četvrti put ponavlja isto, zapita:

— Imate li dosta municije za jedan dan? Tučete?

Objašnjavajući potpukovnikovo pitanje izmorenošću Mark odgovori:

— Kao dosada, druže potpukovniče. Po glavnom smjeru njemačkog napredovanja.

— Držite, da je on tamo, na lijevom krilu?

Mark je u nedoumici šutio.

— Vi bolje vidite?

Mark nije odgovarao.

Kratka se plava potpukovnikova sjena miče na kosi brežuljak, gdje se još vide tragovi tanka kapetana Jeli-sjejeva. Vjetar oblijeva modrinom njegove pomno izbri-

jane obraze. Mark se uzalud trudi da pogodi njegove misli, ali ne vidi ništa osim njegove sjene, modrih obraza i širokih jagodičnih kosti.

Potpukovnik drži kartu u ruci. Upire u nju kratkim prstom, obraslim crvenkastim dlačicama:

— Evo ... evo ... Koga imate na osmatračnici? ... Aha, valjan momak, taj će se iskazati. Ali, poručniče, smatram nužnim, da i vi, barem na neko vrijeme, stanete tamo, da provjeravate.

Marku godi, što mu se dopušta prići bliže neprijatelju. Ali on je svijestan, da Hovanskij to ne čini bez razloga. Što se krije iza toga? Zašto on najedamput dozvoljava Marku da ide daleko naprijed, kad to prije ni u kakvoj formi nije dopuštao?

»Vi bolje vidite?« — rekao je, podrugljivo. A ako on, poručnik Karjin, doista bolje vidi? Zar je malo izviđača slao? Zar je malo doveo zarobljenikâ? Tâ odasvud čuješ — Nijemci vode svoje glavne snage na lijevo krilo, a tu ti naređuju da posljednjom municijom tučeš po desnom, kad bi bilo dovoljno tri-četiri udarca po lijevom, da se Nijemci izbace!

— »Vi bolje vidite?« Da, ja bolje vidim.

Na trenutak Mark kao da je posrnuo, a onda u njemu provali davni njegov bijes i s davnom mu žestinom udari u glavu. Kao uvijek u takvim slučajevima, osjeti tjeskobu.

— Druže potpukovniče — počne nekim tuđim, gundavim glasom, sav zadršće te se natršavi i oblije hrapavim crvenilom: — Druže potpukovniče! ...

Ne obazirući se na bijesni Markov glas Hovanskij reče Voropajevu metnuvši ruke na leđa:

— Kakva blagodat, moj Voropaju! Sad bi zecovi čeprkali po ovom jasiku pa bi istrčali na ivicu, a eto mi stojimo tu...

On izbaci ruke naprijed i svečano, kao da pruža neku svetinju, reče samo tri riječi:

— ... na Borodinskom polju!

Zašuti.

Zašuti i Mark — ukočen, skršen od te tri riječi, od tona, kojim su bile izrečene. Dakle, takva je ona, ta grozna glazba boja!

I prividi mu se Borodinsko polje.

Ponosan do ponosna, rame uz rame stoje ovdje Rusi. Stoje protiv sve sile, što su je Nijemci sakupili u Evropi, protiv njemačkih, francuskih, belgijskih, nizozemskih, danskih, norveških i drugih topova, tankova, bacača mina, bombardera. Djedovi su nam tu stajali jedan dan. Mi stojimo već četvrti dan i još ćemo četiri stajati ne primjećujući to, ne mičući se, ne rogo boreći...

»Ne mičući se, ne rogo boreći? A protusloviti komandantovu naređenju što je to?«

Marka tako obuze osjećaj krivnje, da nije ni bio svijestan, kako su mu se nokti do krvi zarili u dlanove. Proklinjao je svoju uobraženost, a nije imao snage da to iskaže.

Potpukovnik je međutim mislio: »Pa nije ni tako žestok, kako sam mislio. Mora da ga je žestina i nahuškala na Nijemce! Dobar će biti komandir: dobro će udarati po desnom krilu. Ne, neka se kaže, šta se hoće, naslijede je velika stvar«. A na glas reče:

— Da, ubitačnu paljbu po desnom krilu! I sami, poručniče, osmatrajte paljbu!

— Razumijem, družo potpukovniče: ubitačnu paljbu po desnom krilu — odgovori Marko još ne podižući oči.
— Da lično osmatram paljbu, družo potpukovniče.

Podigne oči.

Pogleda široku glavu Hovanskoga, njegove uske nemirne oči... I kakvo je to uzvišeno, čudesno, umno rusko lice! Nema veće sreće no što je gledati to lice, slušati mukli glas s mirisom duhana, biti njegov pomoćnik, sin... Ako ga ovaj glas napusti, Mark će umrijeti od žalosti.

— Nema drugih naređenja, družo potpukovniče?

— Ni ovo nije lako, poručniče. Hoće li ići?

— Ići će, družo potpukovniče. Dozvoljavate, da otvorim paljbu?

Na polju zavlada tišina, ona tišina blizog boja, kad čuješ glas susjedov. Baterija se spremala na odgovorni zadatak, i Mark je cijelim svojim bićem htio reći, da će umrijeti, ali će izvršiti taj zadatak... Ali nije imao snage da to kaže na glas.

Dugačke su se vjeđe Hovanskoga brzo micale. On je zacijelo umio pročitati istinu u Markovu licu, i ta mu se istina svidjela. On se udobrovolji, potrepta Marka po ramenu, ispriповjedi artiljercima kratku anegdotu i uvuče se u svoju »emku«.

Sat kasnije Mark je već bio tri kilometra daleko od svoje baterije, na prednjoj osmatračnici. Odande je rukovodio paljbu na Nijemce. Pratio ga je Voropajev, koji je za sobom vukao sanduk s poljskim telefonom.

U šumici, gdje mu je stajala baterija, mogao je sebi samo predočiti, što se zbiva u polju. Bitka je bila u razgaru. Ono, što je prekjučer vidio, bio je tek uvod u bitku, a ne sama bitka.

Sad je vidio bitku.

Pred njim se steralo ognjeno more, koje je disalo žarom, tutnjilo, zapljuskivalo smrt ravno u lice. Sad mu je bilo jasno, zašto se odmah predomislio, čim mu je potpukovnik napomenuo »Borodino«, sveto mjesto, gdje su se borili i gdje se bore Rusi. Sad je sebi iskreno priznavao, da se hoće najbolje boriti za domovinu, a prema tome i najbolje shvatiti sama sebe. Hvala Hovanskomu za tu tankočutnost!

Sve gori, ljulja se, koleba se. Njemački su bacači plamena usredotočili svoj plamen na dva ruska uporišta... Aha! Razuljivo! Valja Nijemce prisiliti da skrenu na Dorohovo?

— Pali! — vikne komandu. — Mi ćemo ih prisiliti da skrenu.

Odnekuda ide njemačka pješadija, da zaobiđe uporišta. Mark čuje zvižduk prvih metaka, ali otkuda dolaze — ništa se ne vidi. Sprijeda je valovito polje, koje zastire obzorje. Usred polja je drvo.

— Morat ćemo se popeti na drvo, Voropajeve — reći će Mark.

— Pokosit će nas bacačem vatre, a i potpalit će nas — reče Voropajev smijući se. — Neka pale, nisu badava ljudožderi.

Popeše se na drvo. Ali ni s njega se ništa ne vidi.

— Manji nišan... — reče u telefon. — Pali!

Pokazalo se, da je pogodio. Već su prvi hici bili vrlo uspješni. Granate padoše i na strijelce Nijemaca, što su napredovali, i na tankove. Sišavši s drveta Mark otpuže dalje naprijed sve do kraja valovitog polja i ugleda leševe

Nijemaca ubijenih njegovim granatama i dva slučajno uništena tanka.

— Isti podaci! Pali!

Kroz stereocijev on vidi stupove dima od pogodaka, srušeno drveće, ljevkove od granata. Kraj drveća, ponešto nahereni u stranu, jure tankovi. On prepoznaje hod kapetana Jelisjejeva.

A tamo su dalje — Nijemci. Zasiječe. Pali!

Stupovi se dima približavaju Nijemcima.

A njima se približava i kapetan Jelisjejev.

— Kamo će, pod naše granate? Kuda te đavo tjera, ludo?!

Kao da im se ne će, tankovi su se polagano približavali mjestu, gdje su se rasprskavale naše granate. Mark viče na bateriju, zove štab... U gustom crnom mraku dima tu i tamo se reskim pomicanjem naprijed ocrtavaju mašine kapetana Jelisjejeva. Gdjekad su idući pucali, i onda bi narančasti trak svijetla prosijecao dimnu tamu.

Mora da je za tankovima išla naša pješadija...

Mark se sjeća, da se do boli u očima zagledao u garišta, u tankove. Ali dim od rasprskavanja, dim, što se vitlao iz ljevkova, priječio mu je točno osmatranje. Podjarujući se uspomenama on je sebi u mislima ocrtavao obrise tanka, na kojemu je Jelisjejev došao k njemu. Baš taj tank vidi Mark sada!

Baš taj je tank bacilo uvis, u stranu i tako tresnulo o zemlju, da je zvuk palog željeza dopro sve dovde...

Baš prema tomu tanku — od uzbuđenja hodajući uspravno — žurili su se naši sanitari, sanitarke... Brže, brže!...

I baš je k tomu tanku trčala tanahna djevojka, za njom liječnik s dugačkom torbom... Tà požurite se!

Koso, smjerom prema istom ruskom oborenom tanku primiče se streljački stroj njemačke pješadije. Ako lupaš po njemačkim strijelcima, udarit ćeš i po svojim!

— Isti podaci... Pali!

Mark se sjeća: nakon salve on se oprezno — a da ni sam ne zna, zašto — podigao na ruke i pogledao naprijed. Sad je dim bio nalik na tamne prozore. Preživjele breze slične su prozornicama. A u prozorima praznina. Smrt?

Zemlja miriše po metvici. On se podupre o njene isušene stabljike i zgnječi ih, obriše sklisko i kao olinjalo lice; u isti mah ga zaokupiše teške misli: »Kuda su nestali? Što se s njima dogodilo?... Jesu li naši uzmaknuli? Gdje su Nijemci?...«

I kao za odgovor na njegova pitanja oko njega opet zazviždaše meci. Nijemci su dakle naše pobili i približavaju se? Znači, da su poginuli Bondarin, Nastasjuška, kapetan Jelisjejev i stotine najvrljih ruskih ljudi.

Poginuli i nisu osvećeni! Jesmo li na Borodinskom polju ili nismo?

On zavikne:

— Još ljeviše .. pali! Besprekidno, čujete?

Izmoren, isprebijan puzao je natrag pred samom bojom linijom Nijemaca, što su napredovali, i sve vrijeme davao nišan svojoj bateriji. Nijemci su padali, padali su njihovi tankovi — i svaki put je povicivao glas i oštro je označivao još točniji cilj. Napokon dopuže do prvih stabala šumice, gdje mu je stajala baterija. Tijelom i vrelin licem nasloni se na hladno deblo drveta, i učini mu se, da će se

u ovaj mah širom otvorili vrata, i on će ući u hladnu sobu — tamo će se do sita odmoriti.

— Druže poručniče — začuje se odnekuda kroz zaglušnu buku glas Voropajevljev — kakva su naređenja?

— Boriti se! — odvrati poručnik. — Boriti se, vrug ih odnio, do posljednjega...

I odmaknuvši se od stabla zađe u šumu.

Šuma je već gorjela.

Oči su ga pekle. Grlo mu je gušio dim. Vjetra nije bilo, a sunce je na zapadu bilo slično opranom mjesecu.

S istoka poslaše topove, ali nema dosta artiljeraca. Da se sva momčad rasporedi, pa da se sva pretvori u nišandžije, još ih ni onda nema dosta.

On jurne k telefonu.

— Drži se — odgovara Hovanskij. — Ako se nađu artiljerci, poslat ću ih. Ako ih ne nađem, svejedno se drži. Hoće li ići?

— Ići će, druže potpukovniče.

— Dakle, vidjet ćemo se.

Škljoc. Potpukovnik je objesio slušalicu.

Mark se nije sjećao, kojim se redom dizao dim od zapaljene šume i kojim su redom dolazile atake tankova na tu šumu. Koji put je kroz dim i trijesak drveća, što se rušilo, dopiralo do njega zavijanje pasa, koji su se, ne zna se, zašto, pojavili.

Kraj njega protrčase pješaci, da izbace Nijemce iz zauzetog uporišta. Izbaciše ih, vratiše se — pobiše iskr-cane padobrance.

— Pali!

Noć. Noć na Borodinskom.

Nijemci tuku iz mitraljezâ trasirnim mecima. Rasvjetljuju fenjere tankova. Naši fenjerima u susret bacaju svijetla desетка reflektora.

Veće bi bilo sasvim hladno, da nije dima. Kakvom su radošću gledali, kad su se topovi iskotrljali iz šumice ostavivši iza sebe drveće, koje je dogaralo! Postrojiše se u red, nadoše izvor i umiše se.

Šušteći slamom pride Voropajev:

Sjedite, družе poručniče on će strogim glasom — zaklona nema. Pa i čemu? Kad ograne sunce, dočekat ćemo Nijemca licem u lice. On nas čека. Nastrijet ću vam malo slame.

— A ti, Voropajeve? — s mukom zapita Mark. — Potpukovnik je telefonirao: unaprijeđen si za seržanta. Kako ti je?

Voropajev odvrati prostodušnošću, koja je čak zvučila izvještačeno:

— Pa kako svi, tako i ja, družе poručniče. Izdržasmo peti dan, pa ćemo i deseti. Samo da je sad po dvjesta grama, to da!

Mark nije bio željan votke, a opet nije htio da se zamjeri Voropajevu.

— Za uveče obećao je potpukovnik nabaviti je.

Poslije studene vode ruke su mu gorjele. Gorjelo mu i lice. Mark je pohlepnom pažnjom razglédao svoje potamnjele i drhtave ruke i pokušavao je da sve, što se zbivalo u njegovu srcu, objasni umorom. Vjerovao je u pronicavost Hovanskoga, u njegovo poznavanje ratnog zanata, ali s druge strane, zar Mark nije vidio Jelisjejeva, Bondarina, Nastasjušku i zar se nisu nad njima, dragima i

dobrima, rasprsnule šrapnele poslane po njegovu, Markovu, naređenju?!

— Voropajev, imaš li ogledalce?

— U vreći mi je, druže poručniče.

— A, sjetio sam se. Imam ja...

Netko je resko raskinuo strop, što se iznenada pojavio nad njim. U isti mah se još reskije raskinula zemlja ispod njega. Odmah iza toga otvorilo se beskrajno široko i beskrajno duboko prostranstvo. Ne može, a da ne zaklopi oči. Učini rukom kretnju, kao da će zakopčati šinjel, i zatvori oči.

Mina, koja se rasprsnula na brežuljku u napola zgaženim tragovima Jelisjejevljeva tanka, sruši Marka, a krhotine kovine usjekoše mu se u bedro i rame.

Pola sata nakon toga naši prijeđoše u protunapad, a Nijemci skrenuše prema Dorohovu.

12

Kad su topovi ispravno radili i točno gađali, Mark je mislio, da tako rade i gađaju zato, što mu iz štaba daju odlična naređenja. A kad su topovi loše pucali i momčad trčkarala besmisleno amo-tamo, Mark je mislio, da sva ta besmislenost dolazi od prekasnih naređenja. On nije ni primijetio, da mu puk već odavna ne daje naređenja, već se ograničio na to, da registrira ono, što Mark učini.

— Ne dirajte ga! — govorio je Hovanskij jedva sakrivajući svoj ushit. — On je našao svoj put. Ne odvrćajte ga!

Gdjekad je Hovanskij znao uzeti slušalicu i bio sretan, da čuje od udaljenosti oslabljeni mladi glas Marka Karjina:

— Ići će, druže potpukovniče.

Ovo »ići će« već je obišlo Borodinsko polje i zahvaćeno od vjetra rata kotrljalo se dalje po cijelom ratištu, od Barentsova do Crnoga mora...

Mark nije to znao.

Nije ni to znao, što se dogodilo s kapetanom Jelisjejevom.

Napivši se vode kapetan je došao na desni sektor i stao u zasjedu i prikrrio se gustim i prijatno mirisavim grmljem krkavine. Zagrmješe baterije. Poljem su u razvijenom stroju dolazili njemački tankovi. Kapetan ih nabroji četrdeset i dva, i da se ne ljuti, prestade ih brojiti. »Četrdeset protiv triju svejedno mi nitko ne će vjerovati« reče sam sebi pažljivo promatrajući neprijatelja.

Vide se kule, kako se mutno svjetlucaju na svježem jutarnjem uzduhu.

— U sve je pukotine napuhalo smrt — reče kapetan Jelisjejev šaljući protutankovski metak. Zamjerit će mi Nijemci, ali drugačije ne ide.

I pošalje još jedan metak.

Od prvoga metka prednjemu se tanku svine kula; od drugoga — dim, tutnjava, eksplozija; od trećega — glo-mazne mašine najednom počеше tražiti drugi put, mijenjati pravac, povećavati brzinu; od četvrtoga »Aha, kobili je trebao kožni bič!« U tom času, kad su salve baterije Marka Karjina pritekly u pomoć, u polju je već bilo u plamenu sedam njemačkih tankova. Tko zna, bi li se zapalio i osmi, jer su Nijemci napipali, otkuda dolazi ubitačna paljba, i dva izravna pogotka grunuše u Jelisjejevljev tank..., da ne pomože Karjinov oklop, da ne pomože sinovljeva paljba.

... Cijelu familiju obdarilo talentom očeve i sinove, hvala im!... reče u sebi kapetan Jelisjejev zapaljujući i osmi njemački tank.

... Ni to Mark nije znao, što se dogodilo s liječnikom Bondarinom.

On je u najvećoj tajnosti već prije nekoliko dana izmislio i pripremio novo sredstvo protiv gnjiloće. Provjeriti je lako: ranjenike ne dopijevaju prebaciti u pozadinu, a neki, koji su čuli za Bondarina, dolaze čak izdaleka. Provjerio ga je. Razumije se, od onoga ovoja, koji mu je dao poticaj za misao o novom sredstvu, nije ostalo ni traga, a na kraju se pokazalo, da nije glavna stvar u ovoju. Ali Nastasjušku je poštivao, nije dosta mogao da uživa u njenom mladom i radosnom talentu. Njoj je prvoj saopćio svoje zaključke i pokazao joj prve bolesnike, što ih je izliječio. Prije tri sata bio je na ružičasto modrom tijelu odvratan gnojni čir. Nastasjuška ga je sama oprala. A sad je već i tijelo poprimilo drugi izgled, kao da je okopnjelo, a čir iščezao bez traga.

— Dmitrije Iljiću, što ste sretni! Kako vam je to naletjelo?

— Napio se pijan, eto tako, i naletjelo osobito grubim glasom odvrati Bondarin. — Naletio, golubice, »Bondarinov tampon« i sve potukao.

Cijelu je noć Bondarin pisao svoju »prijavu« u Medsanupr. Sutradan ujutro htio je neposredno na bojištu iskušati djelovanje svojega »tampona«. Tampon ne samo da uklanja gnoj, nego i odmah steže ranu, čim se metne na nju. Bila su uzaludna odgovaranja, pa nisu ga bogzna kako ni odgovarali — posla mnogo, liječnika nema dosta, hoće čovjek u polje — pa idi, nisi malo dijete.

Nastasjuška ga je htjela pratiti. Pročuo se glas: kapetan Jelisjejev je ranjen, ali ne reče ništa Bondarinu, da je čula za to. Gledajući joj u oči, plave kao kamenčići izlizani od mora, on progovori:

— Treba da idete onamo, ptičice, kuda vas zove ne srce, već dužnost.

— Kuda me zove srce, Dmitrije Iljiću?

— Ka kicošu vas zove, ptičice.

— Nije on kicoš.

— Dosjetila se? Kapetan Jelisjejev je kicoš: bitku vodi kicoški. I ja ne vjerujem, da je ranjen. .— Malo promisli pa nadoveže:— Apsolutno ne vjerujem. Takva čovjeka Nijemac nije podoban ubiti ni raniti: suviše je on spretan. Marka Karjina mogu slomiti. On je nagao, tvrdoglav, ali mu malo nedostaje spretnosti: jedan col. Uostalom, steći će je . . . Znate, kad se kupus kiseli, onda zbog težine odozgor među kamenje. Rat isto tako postupa s Markom Karjinom . . . Tako je to, ptičice!

On pogleda poljsku torbu, da li je sve uzeo sa sobom, opipa džepove, nema li u njima što suvišno, te provjeri, da li je ispravna adresa na »prijavi«. Nastasjuška je stajala opuštenih ruku. U očima joj je čitao tugu. I on digne dlan k čelu, kao da zaklanja oči od sunca. Uza žamor glasova ranjenikâ i sanitarkâ izmučenih od boja on je razmišljao. Pronalazak, što mu je uspio, kao da mu je pomogao, da mu odlane. On je gotovo slučajno izrekao ono o kapetanu Jelisjejevu, nakon kratkog razmišljanja shvatio je, da treba koješta dodati. Mila ptičica ljubi kapetana i sama sebi nije to još priznala. A što se tiče Marka Karjina — kakva li smo djeca! U suštini niti je nju briga za njega niti njega

za nju. Daj, bože, da ostanu prijatelji! Pa je li i to baš tako potrebno? Razni ljudi, razni puti.

Vičan da ljudima, koje poštuje, kaže sve, što misli o njima, Bondarin je izrekao Nastasjuški svoje misli. Ona čakom promisli pa onda s poraznom, svojstvenom joj prostodušnošću odgovori:

— Imate pravo, da sam ptičica. Zavirili ste u moju malu dušu i odmah ste me pojмили. Ljubim ga, Dmitrije Iljiću. — I nadoveže: — A bolje je, velite, da idem na Karjinovoj bateriji? Žao mi je napustiti Serjožu, a i vas mi je žao ostaviti, Dmitrije Iljiću. Obavijestite me, ako se što dogodi.

— Svakako, ptičice.

Nije mu bilo suđeno da je obavijesti.

Bondarin je trojici ranjenika dospio staviti »Bondarinov tampon«. Kraj četvrtoga Bondarina obori njemačka kugla. To se dogodilo, prije nego se Marku u polju prividio tank kapetana Jelisjejeva, koji je u to vrijeme stajao u zasjedi; prikazala mu se i Bondarinova figura, koji je dođuše išao po polju, ali na drugoj strani krkavinina drača, pa tako Mark naravno nije mogao vidjeti ni Nastasjušku.

Zato je nije mogao vidjeti, jer su se u taj čas Nastasjuška, dva studenta medicinara i sanitari kroz goruću šumu probijali prema bateriji poručnika Karjina, koji je nepojmljivim umijećem i poraznom tvrdokornošću odbijao sve njemačke napade i pripremao našu protunavalu razbijajući Nijemcima komunikacije...

Mark je bio bez svijesti, nije ni znao ni vidio, kako ga je mala djevojka, »ptičica«, nakon što su ubijeni sanitari, a ranjen student medicine, što je pratio Marka, naprtila na svoja slabašna leđa i pomažući studentu iznijela Marka iz vatre.

Ni to nije znao, da je potpukovnik Hovanskij, kad je dočuo, da je Mark ranjen, zastenjao i svojim mrtvački teškim rukama lupio po stolu.

— A ipak ne odstupam! — reče on. — Dogod mi krv teče u žilama, ne odstupam! I nikad ne ću odstupiti! Borit ćemo se!

Naredi da ga spoje s trećom baterijom.

— Tko govori? — zapita surovo.

I začuje:

— Seržant Voropajev, družo potpukovniče. Preuzeo sam komandu nad baterijom, držim se. Izvinite, Nijemci se približavaju. Odbit ću napad, izvjestit ću vas o njihovim gubicima, družo potpukovniče. Recite samo, da li je živ poručnik Karjin, Mark Ivanović?

— Živ je, živ — žurno odvrati potpukovnik ne vjerujući svojim riječima. — I bit će živ, borite se!

— Što se nas tiče, ne brinite se... Izvinite, evo ide!

13

Mark jedva napola otvori oči. Sljepočice kao da su mu olovne i još s kraja posipane pijeskom.

On ugleda plitku rječicu s dugačkim pješčanim prudom, preširokim za njenu veličinu. Kao od srama zbog svoje hvalisavosti rječica se sakrila među humčiće, potamnijela. Na pijesku se vide tragovi ptica, koje su posljednje odavde odletjele... Vjetar osvježuje lice, zapuhuje tragove ptica... I Mark ni o čemu ne će da misli. Zapuhuje, pa neka zapuhuje.

Kraj ruba mašine umorno lice Nastasjuškino s mokrim vlasima, koji su se priljubili uz čelo. Oči su joj širom otvorene, kao da će iskočiti. Marku bi da je zapita: »Što je

s vama, Nastasjuška?» I već je rastvorio usta, ali ravno-dušnost, što mu napunja glavu, opet mu zadržava usne. Vršak nosa joj se plavi, na jagodicama joj smeđa crvên... Neka!

Milo djetinje lišce. Pa neka!

Milo očinsko lice. Čije? Hovanskog? Pa neka.

Oni govore o nečem. Čini se o tome, da li će biti dovoljno gunjeva do Moskve. »Kakav nesmisao? Šta tu imaju posla gunjevi?» — pomisli Mark, i on se jasno sjeti odlomka razgovora s Bondarinom. Govorili su o tome, da Nastasjuška ne voli čitati knjige.

Knjige? Zar je suština u knjigama? Suština je u ljubavi. Sad je to savršeno jasno vidljivo, kao oni tragovi ptica na pijesku. I čudnovato, da su ga u njoj uzrujavale i jedile kojekakve trice, a glavno ga nije uzrujalo, glavno je vidio sada.

Častohleplje, kojim se ona hvalisala? Ah, kakva ludorija! Ili je ona sama sebe objeđivala — možda čak i svijesno — ili je bila u bludnji? Zar su ljudi s takvim patničkim očima kadri biti častohlepni? Ništa. A ako joj se naredi, ona će bez krzmanja odmah dati svoj život za... kako je to otac čitao... »za druge svoje« Dat će ljepotu, mladu i vrelu krv, ugasić će divne svoje plave oči s tankim djetinjim obrvama. Častohleplje? Ne, nije to častohleplje, već povučenost prekrasne duše, koja se prikriva tim častohlepljem kao krilima.

Za čovjeka je, isto kao i za sliku ili arhitektonsku gradnju, potreban raccoursi, točka, s koje se može pravo razglédati. Za Marka, koji je sad razglédao Nastasjušku, bio je takav raccoursi mokr pramičak vlasi na njenom od rada i uzrujavanja umornom, čudesnom i umnom čelu.

Doduše ju je progledao, ali je mislio na nju hladnim ravnodušjem teško bolesna čovjeka. U predodžbi mu sine šumica, kroz koju su ga nosili na nosiljkama. I prisnilo mu se, da ga je nosila Nastasjuška. Ali, kao i prije, hladno je razmišljao o sanenoj šumi sa zadahom vlažnog dima i o Nastasjuškinoj ruci, koja mu je podržavala glavu. »Ako je tako, nije li onda kraj?« — pomisli on i zaželi kazati oproštajne riječi, ali ta je želja iščezla isto tako brzo, kako se i pojavila. Njegovo je mlado lice poprimilo boju kovine ... bilo je strašno.

»Da je živ Bondarin ...« — pomisli Nastasjuška i požuri šofera:

— Brže u Moskvu! Niste izgubili cedulju? Šofere, kad budete prelazili preko Borodinskog mosta ...

»Dozvolite — sam će sebi Mark — tã ja sam na Borodinskom polju!«

Mislio je, da će ga te riječi uzrujati — ali ga nisu uzrujale. Štaviše, pokazalo se čudnim, da je nedavno sama aluzija na značenje Borodina zaustavila napadaj svojstvenog mu gnjeva, a sada ...

»Svršeno — pomisli on — svršeno je s tobom, Mark?«

Mašina je prošla svega šest kilometara, i već se pokazalo, da je do konca života još daleko. Ravnodušje se sleglo. Spočetka ga probudi oštra bol u bedru, a onda ga obuze bijes, kad ugleda gomile izbjeglica, a osobito ga se teško dojmio jedan sijedi inteligent. Sivo njegovo prostrano odijelo bilo je zaprljano blatom, vapnom i poderano na koljenima. Hodao je brzo, skoro uporedo s mašinom stisnuvši prste u šake i ispruživši ih naprijed. Obrve su mu uzdignute, usta otvorena. On viče ... i od njegovih povika

Mark bi htio okrenuti auto, vratiti se svojim topovima, tući, tući, dane i noći, skroz!... Imao je troje djece, nećakinju, mater, ženu... živjeli su zajedno...

— Budite prokleti, prokleti, prokleti!...

I čini se, kroz cijelu Rusiju hoda taj nesretnik, kojemu su Nijemci ubili sve, što se može ubiti. Ubili su mu i razum..., jer, osim ovoga »budite prokleti«, on već nije podoban ništa drugo viknuti...

I Mark ponavlja:

— Budite prokleti, prokleti!...

Mašina zakrene prema Moskvi vozeći ga već u nesvjestici.

... On se nekoliko puta budio, prije nego će se probuditi, podići glavu, da se napuni neobičnom srećom života, koje nije nikada osjećao. Vidio je bijeli kvadrat bolesničke sobe i sebe u središtu toga savršeno istokračnog kvadrata. Od istokračnosti mu se zavrti u glavi, te on brže zatvori oči. Činilo mu se, da stupa po kvadratima, da se diže, spušta i opet diže. Dan je vruć, sunčan, kvadrati stoje na toplom pješčanom prudu, i on čuje:

— Bondarinov tampon!

Pljuskanje vode. Svjetlucanje kovine. Nešto toplo, ugodno ulijeva mu se u tijelo. I opet glas:

— Bondarinov tampon!

Poznato prezime, ali se ne može sjetiti, čije je.

Ne zna, zašto, ali to ga srdi, i kad ponovno otvara oči, pita sestru, koja vatom briše termometar:

— Tko je to Bondarin, sestro?

— Ne znam.

Teško tebi, Bondarine! Zadesio te udes mnogih znamenitih ljudi — ostala ti titula, proizvod, »Bondarinov tam-

pon«, koji daruje život, a tko ga je pronašao, što ga je mučilo i što ga je priječilo, tko to zna?

14

Mark podigne ovratnik kožuha i sjede u auto. I opet Borodinski most, kamioni, nedovršene kuće.

Za Kuncevom, tek što su prošli stupove visokovoltnog prijenosa, autu dune u susret britki sjeverni vjetar. On je poput željezne četke meo široku cestu, poskakivao k autu, drmao ga trudeći se da na njemu iskali svoj nerazumljivi bijes. »Vrti, vrti Nijemcu rep, a ne meni« — mislio je Mark gledajući, kako vjetar vrti sastavljeni plašt na radijatoru i zaglušuje paru, što je skakala ispod loše zašarafljenog pokrova.

Što dalje voze cestom, sve to manje plakata, a sve više pregrada, unakrštenih i sve po dva pričvršćenih balvana. Počele se vidati njemačke mine, složene na hrpu po stazama uz cestu. Metalne im krajeve pokrio mraz. Na jednom je mjestu vjetar razbacao snijeg, iskopao nešto sivkasto smeđe, skvrčeno, slično kamenu. Golobradi mladi šofer premjesti cigaretu s jednoga kraja usta na drugi i reče:

— Smirio se. Čini se, krivu je mašinicu sreo.

— Šta, Nijemac?

— Čini se, padobranac. Mnogo ih amo zanese, druže stariji poručniče. Razbili glavu o Moskvu pa su ojađeni.

»Hoće li skoro? Hoće li skoro?« — mislio je Mark. Morila ga želja, da što prije stigne k svojoj jedinici, da zagrlji Hovanskog, koji je unaprijeđen za pukovnika i sad već komanduje divizijom. Bondarin je učinio velik pronalazak, ali, eto, u dijagnozi Hovanskog se prevario. Našao

rak jetre, a pokazalo se, da pukovnik ima običnu malariju. Dovoljno je bilo da uzima kinin!...

Za Dorohovom skrenuše na poljski put. Tu će ga kraj poluspaljene stražarnice u tri sata čekati — tako su se jučer telefonski dogovorili — kapetan Jelisjejev. On putuje nekamo, a zaobilazi Moskvu.

Mjesto je očajno, nimalo podesno za sastanke. Ravno-dušne, opaljene klade, hrpe prljave slame, koja strši ispod snijega, mali jāsik, koji se uzalud nastoji umotati u snijeg. Hladno mu je, sav dršće... I vjetar je tu, nekakav pljesniv, neveseo. Mark pogleda na sat. Oho! Tri i po? Morat će pričekati. Svejedno, sad se rano smrkava i morat će se noću voziti.

Šofer se mrgodi. Ne će mu se čekati. Marku je dosadno gledati njegovo svakidašnje i dosadno lice stalno s cigaretom u ustima, koja mu se svaki čas trne. On ode u stranu i sjedne podalje, iza kuće. Tu je zavjetrina, ne puše, i ugodno je predati se svojim lijepim, dobrim mislima.

Evo, nije daleko Borodinsko polje. Sad je ono nepomično, zapuhano snijegom, ponegdje strše ostaci razbijenih njemačkih tankova, valjaju se šljemovi, bijeli od mraza, tragovi njemačkog uzmarka. A što je bilo nedavno — jesenas? Kako su topovi grurali! Koliko je tu bilo svijeta i koliko ga je palo... palo...!

»Ali Moskvu ne dadoše!«

»Ne dadoše« — ponovi Marko, i osobito mu godi, da u dugačkoj pjesmi o tome, kako nisu dali Moskvu, ima makar malo neko slove, koje pripada njemu. Krasno! Krasno je gledati taj snijeg, što se nježno spušta prema putu, krasno je slušati oprezno škripanje šoferovih valjenki, podšivenih kožom, krasno je čekati prijatelja, krasno je

ispitivati ga i još je krasnije razmišljati o sebi, da si se promijenio, postao drugi čovjek, stroži, pametniji, i da te strahovanje, što si ga jesenas proživljavao tamo na Boro-dinu, nije upropastilo, već naprotiv, mnogomu te naučilo i dalje te uči...

U glavi mu se gane lijena misao: »Lijepo bi sad bilo, dok se ne smrkne, naložiti vatru pod jelom, da se ugrijem — u autu me propuhalo«. Ali lijen je ustati, raskopčati topli kožuh, lijen je uopće da se makne. »Evo, ovako se čovjek smrzava« — pospano misli Mark, a zna, da se u kožuhu, valjenkama, šivenoj šubari i pletenom sweateru ne će smrznuti. Naprosto se tako htio malo maziti sjećajući se Boro-dinskog polja i misleći, da ga u budućnosti još čekaju Boro-dinska polja.

... Iza ugla kuće čuje prigušene glasove. Nešto pitaju šoferu. Je li Jelisjejev? Serjoža? Mark skoči i potrči onamo. Tri kosmata, strašna seljaka posuta mrazom, u lap-tjama, kratkim kožusima i poderanim valjenkama, s vilama na gotovo, vode zarobljene Nijemce. »Uhvatili desant, je li? — pomisli Mark pozdravljajući se sa seljacima. — Otkuda tu zarobljenici? Fronta je daleko«. On pita seljake. Oni otvaraju velika seljačka usta i smrznutim usnama stanu se nešto nadvikivati. »Čekaj, čekaj, nemoj da mi brkaš!« — veli Mark malo starijemu seljaku — »Govori ti, kud vodiš Nijemca?« — »Nijemca!« — viče seljak obradovan, što mu je oficir iskazao čast. — »Idemo da predamo Nijemca, vaše blagorođe. Knez Hovanskij, kažu, preuzima zarobljenike. Nama je naređeno da ih predamo, smrzosmo se, vaše blagorođe. A gdje tu stoji taj knez?« — »Stani, stani — veli Mark — kakav knez? Otkud vam zarobljenici? Otkud ih vodite? Tko si ti?« — »Tä partizani smo

mi, vaše blagorođe. Zarobio ih poručnik Ivan Karjin, ove Nijemce, topom poplašio, naredio odvesti knezu Hovanskom, on ih, kažu, preuzima«. Drugi seljak prihvaća: »Promrzli smo, vaše blagorođe, nikako da ih predamo, dodijali oni svima, ni ljudi, ni zemlja, niko te Nijemce ne prima. Eto tako i hodamo... Smiluj nam se!«... — »Dozvolite, dozvolite — uzrujava se Mark — tã ja sam taj Ivan Karjin, a zar je Hovanskij — knez? Tã kakvi je on knez!« I gleda na put. Kuće nema. Auta nema. Jela, pod kojom je sjedio, sitna je, jedva se vidi ispod snijega, a mjesto jasika stoje široke smreke. »Dozvolite — nastavlja Mark u mislima — kako to, pa sad je godina 1942., a ne 1812.«

... Začuje smijeh. Na njega se baci nešto čupavo, spretno. Netko ga nateže, grli. Pred njim je čudesno, milo lice kapetana Jelisjejeva. Sagnuvši se do Markova uha kapetan mu šapće, da je sve sjajno, da je jako zadovoljan, da Hovanskij ne može da ga dočeka, da su kod baterije svi živi i zdravi i željni su ga vidjeti, da se Voropajev već vratio... Odakle? Tã on je svršio školu i nakon obuke će sada komandovati trećom baterijom, koja radi tako ljudski...

— A Nastasjuška? — pita Mark, i premda će mu biti ugodno čuti o njoj, on je svijestan, da mu je to pitanje došlo na pamet samo zato, što treba da se obavijesti o svima. On se sjeća nečeg čistog, plavog, neobično brižljivog — i to je sve. Ni njenog lica ni njenog stasa nije podoban sebi na javi predočiti. Ako se može tako izraziti, ona je za njega postala apstraktnost. Čak je čudno u riječima Jelisjejevljevim čuti niansu zahvalnosti: on sveudilj misli svoje — »tobože Mark se odrekao, pošto je potpuno svjesno odvagnuo »za« i »protiv«. Kakva budalaština ponekad

živi u glavama vrlo pametnih i zdravih ljudi poput kape-
tana Jelisjejeva! Trebao bi razumjeti: bio dječak, htio da
ispravi očevu pogrešku— ah ti, dječake — onda prođe
vrijeme, poodrastao, pojmio, da se sve na svijetu ne da
ispraviti, pa sve i ne treba ispravljati.

Jelisjejev šapće:

— Nastasjuška, prijatelju, daleko ide! Ona već ruko-
vodi medsanbatom. Od nje očekuju Bondarinove sposob-
nosti. Što se tiče ličnog života, mogu ti reći, da smo se za-
uvijek sjedinili. Ali što ja? Ako ustreba, ona će pogledom
iščupati čavao iz zida: rijetka je ona ličnost. Igraj, vjetre!
Ori se, pjesmo, ovom prilikom! Pleši, živote! A sjećaš
se? ...

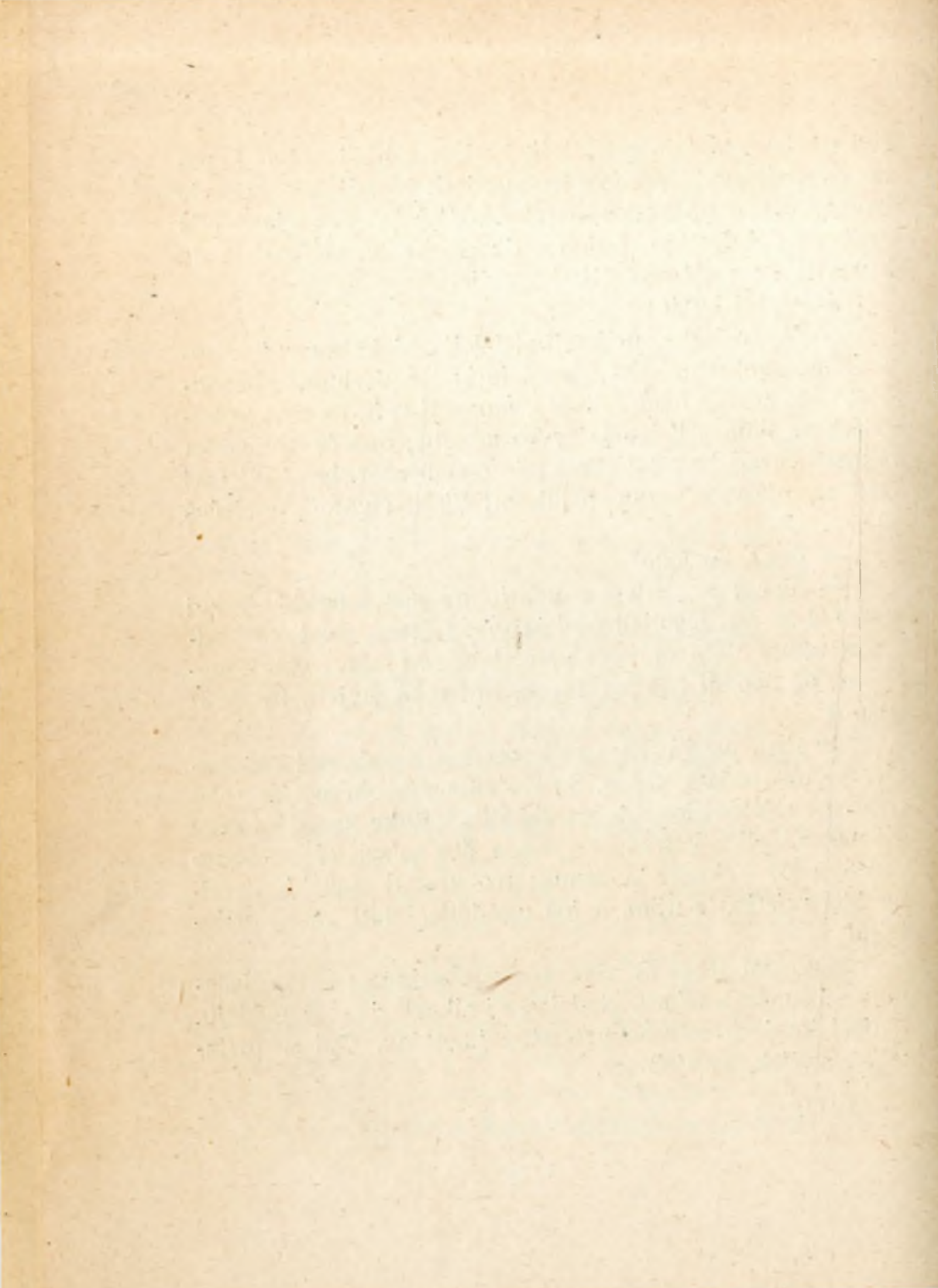
— Čega, Serjoža?

— Sjećaš se, Nijemac udario na nas s boka? A sad
smo mu se mi došuljali pod krilo pa ćemo mu tako pod-
sukati skute, da nam ne će umaći! Mi sad tako živimo: ma-
nevar, pa napad! I ti ćeš, Mark, isto tako živjeti. Bit će ti
lijepo!

On stoji pred njim s raskopčanim kožuhom i ne oba-
zire se na studeni vjetar. Sa zlaćanih mu obrva vise suhe
prozirne siječanjske snježne pahuljice. Ruke kao da su mu
od bakra, a lice vatreno od sunca, što zalazi, oči — samo
zapovijedaj— kadre su zemlju proburaziti. Kako je ugod-
no biti zajedno s njim, a još ugodnije imati ga za prija-
telja!

Dugo oni stoje na zvučnom siječanjskom putu, zlaća-
nom od sunčeva zalaza, gledaju se i nikako da se nagledaju.
U duši im je prostrana proljetna jugovina. Oni su prija-
telji zauvijek, za vječnost.

1943.

RJEČNIK NEPOZNATIH IZRAZA I KRATICA

- brička* — vrsta polukaruce
burka — kavkaski i kozački čupavi pusteni plašt
bušlât — topao pusteni ogrtač
feldšer — zdravstveni pomoćnik, ranarnik
gimnastjôrka — bluza u obliku košulje, koja se navlači preko glave, seže preko hlača i steže se pâsom
izvòščik — tipični ruski fijakerist
kisêlj — kiselkasta voćna kaša s krumpirovim brašnom
kumâč — buharska crvena pamučna tkanina
lâptji — opanci spleteni od lika
medsanbât — kratica za medicinsko-sanitetski bataljon
medsanùpr — kratica za medicinsko-sanitetsku upravu
medsestrâ — kratica za medicinsku sestru
narkomât — kratica za narodni komisarijat (ministarstvo)
pâsha — na poseban način, poput naše »file« za kolače, pripravljen kravlji sir, servira se kod čestitanja Uskrsa
piròg — popularna ruska pašteta od tijesta s različitim punjenjem
politrùk — kratica za političkoga rukovoditelja (komisara u vojsci)
pud — stara ruska mjera za težinu = 16.38 kg
sinòdik — popis umrlih
snajper (od engl. sniper) — majstor-strijelac
spencer (po Earlu Spenceru) — kratak gornji kaputić
tarantàs — poluotvorena putna kola
vâljenke — tople čizme od debelog pusta
varênje — rijedak voćni pekmez, marmelada
vrsta (verstâ) — stara ruska mjera za duljinu = 1.067 km

S A D R Ź A J

	Strana
Petja-Pijetao	5
Mramor	13
Žalost	22
Dvoboj	32
K svojim	57
Podvig seržanta Morozova	94
General Orlenko i njegov narod	121
Pjev o puku Igorevu	140
Kod Borodina	150
Blizu stare Smoljenske ceste	171
Na Borodinskom polju	187
<i>Rječnik nepoznatih izraza i kratica</i>	<i>265</i>

Urednik *Marijan Jurković*
Korektori *Lujo Šavor, Mate Barac*

Rukopis broj 15. — 16³/₄ tiskanih araka

Naklada 5000 primjeraka

Cijena Din 60 broš.; Din 75 uvezano

Predano u proizvodnju 12. VIII. 1945.

Dano u tisak 21. VIII. 1945.

Složeno i tiskano u Tiskari Nakladnoga
zavoda Hrvatske, Zagreb,

Frankopanska ul. 26.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
"РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ"

ПО 821.162.1

ИВАНОВ В.

Na Borodinskom polju

ИЗДАНО

000013997

COBISS ©